

УДК 330.8:631

JEL Classification: B30, Q10

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106006>

Ю. О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук,
професор, академік НААН

Теоретико-методологічне забезпечення економічного розвитку аграрного сектору та сільських територій

Мета статті - узагальнити результати досліджень науковців Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» щодо удосконалення теоретичних засад економічного розвитку аграрного сектору та сільських територій, а також розробити економічні основи формування аграрної політики в Україні.

Методика дослідження. У процесі дослідження залежно від його цілей і завдань використано низку загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема: теоретичного узагальнення - для обґрунтування теоретико-методологічних положень економічного розвитку аграрного сектору та сільських територій; комплекс загальнологічних методів - як основний методологічний інструментарій наукового пошуку; монографічний - при визначенні сутності і здійсненні методичної оцінки організаційно-економічних умов та логіки тенденцій розвитку окремих сфер аграрного сектору й сільських територій; аналізу і синтезу, індукції та дедукції, порівняння - при вивченні й узагальненні сучасного досвіду і виявленні перспективних пріоритетів удосконалення теоретико-методологічного забезпечення економічного розвитку аграрного сектору та сільських територій в Україні.

Результати дослідження. Здійснено науково обґрунтований аналіз результатів досліджень Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» за 2016-2020 рр. із систематизацією розробок, які становлять методологічну базу реалізації перспективної національно-ідентичної моделі економічного розвитку аграрного сектору та сільських територій, враховуючи пріоритети досягнення конкурентоспроможності та сталості.

Елементи наукової новизни. Розроблено принципово нові засади і науково-методичні підходи щодо пріоритетних напрямів та обґрунтування механізмів забезпечення ефективного економічного розвитку аграрного сектору економіки й сільських територій в умовах розширення самоврядування, децентралізації державного управління та розвитку підприємництва. Зокрема удосконалено теоретико-методологічні засади обґрунтування інноваційної моделі розвитку територій сіл та аграрного сектору економіки; нових підходів щодо нарощування конкурентних переваг вітчизняної агропродовольчої продукції на світових ринках в умовах глобальних викликів і міжнародної інтеграції України, запропоновано Українську модель обігу земель сільськогосподарського призначення, концептуальне бачення розвитку сімейних фермерських господарств.

Практична значущість. Результати досліджень спрямовані на створення сприятливих інституційних умов для ведення господарської та підприємницької діяльності на селі (регуляторна та конкурентна політика продовольчої безпеки, лібералізація доступу до ринків продукції та виробничих факторів) і забезпечення розвитку соціальної складової формування державної політики у розвитку сільських територій; зміцнення різних форм інтеграційних відносин суб'єктів господарювання на селі та їх адаптацію до вимог європейського аграрного й підприємницького права; удосконалення відносин власності, оптимізацію майнових відносин та підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур; забезпечення формування системи ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення та її інфраструктури; посилення дохідної бази бюджетів сільських громад. Розроблені рекомендації сприятимуть нарощуванню експортного потенціалу і збільшенню надходжень до бюджету, зростанню рівня споживання населення, формуванню економічного механізму екологізації земель сільськогосподарського призначення; усуненню проблемних інститутів, що стримують підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки й розвитку аграрного підприємництва; впровадженню науково обґрунтованої моделі фіскального регулювання розвитку аграрного сектору економіки, що позитивно позначиться на рівні добробуту сільських жителів та забезпечить ресурсну базу для вирішення соціальних завдань. Бібліогр.: 29.

Ключові слова: конкурентоспроможність аграрного виробництва; сільські території; сімейні фермерські господарства; Українська модель обігу земель сільськогосподарського призначення; Стратегія сталого розвитку сільських територій України; Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року.

Постановка проблеми. Перспективне функціонування аграрного сектору економіки й розвиток сільських територій України, у реалізації пріоритетів ефективності господарювання та досягнення сталості сільських територій, потребує креативних науково-практичних розробок стосовно удосконалення: економічних основ формування аграрної політики й інституційного забезпечення підприємницької та соціально-економічної діяльності на селі; механізмів управління розвитком сільськогосподарського виробництва і територій; моделі організації інфраструктури, ціноутворення та матеріально-технічного забезпечення; механізмів сприяння ефективному використанню та обігу земель сільськогосподарського призначення в умовах запровадження ринку; засад розширення фінансово-кредитного, інвестиційного й облікового забезпечення. Реалізація зазначених положень переважно належить до сфери аграрної економічної науки, проте вони потребують аналітичної оцінки як результат наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика економічного розвитку аграрного сектору та сільських територій за напрямками дослідження надзвичайно широка. Одним із флагманів у розробленні і впровадженні результатів наукового пошуку відповідно до визначеної проблематики постає Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» із фундаментальними напрацюваннями і публікаціями, авторами яких є провідні вчені: В. Жук, М. Кропивко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, М. Пугачов, В. Рябоконь, П. Саблук, М. Федоров, О. Ходаківська, О. Шпикуляк, О. Шпичак та ін. [1-29] за такими напрямками: формування та реалізація аграрної політики; розвиток аграрного підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції; соціально-економічний розвиток сільських територій; організація, прогнозування і управління сільськогосподарським виробництвом та забезпечення його ефективності; розвиток земельних відносин та формування ринку земель сільськогосподарського призначення; ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, розвиток аграрного ринку та

його інфраструктури; формування ринку матеріально-технічних ресурсів та інноваційне забезпечення аграрного виробництва; фінансово-кредитне, інвестиційне та облікове забезпечення аграрного сектору економіки. Разом із тим вагомий науковий добробот учених потребує систематизованого аналізу з оцінкою перспективності напрямів удосконалень, серед яких пріоритетним вважаємо творчий пошук із проєкцією на засади досягнення сталості й інклюзивності економічного розвитку аграрного сектору та сільських територій.

Мета статті – узагальнити результати досліджень науковців Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» щодо удосконалення теоретичних засад економічного розвитку аграрного сектору та сільських територій, а також розробити економічні основи формування аграрної політики в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Аграрна наука України відома славними традиціями в організації та здійсненні досліджень у різних сферах життєдіяльності суспільства, включаючи економічну. Науково-дослідницькі ініціативи у реалізації процесу створення і забезпечення дифузії інновацій в аграрно-економічній сфері впроваджуються багатьма науковими й освітніми інститутами нашої держави, проте провідним тут є Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки».

Дослідження Інституту традиційно будуються відповідно до п'ятирічних планів науково-дослідних робіт, зміст яких визначається з урахуванням актуальних проблем розвитку аграрної економіки держави. У 2011-2015 рр. Інститут працював за програмою наукових досліджень 39 «Науково-методологічне забезпечення економічних засад конкурентоспроможного аграрного виробництва і розвитку сільських територій» за 13 напрямками фундаментальних досліджень (тем). У 2016-2020 рр. науковці розширили дослідження на виконання прикладної тематики: за цей період було реалізовано 14 наукових проєктів фундаментального та 19 прикладного спрямування в межах

виконання програми наукових досліджень Національної академії аграрних наук України 40 «Теоретико-методологічне забезпечення економічного розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій».

У межах проведених фундаментальних досліджень за напрямом «Теоретичні і методологічні засади забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах децентралізації управління» основними науковими результатами є: розроблені стратегічні напрями розвитку підприємства і кооперації в сільському господарстві на період до 2025 року; концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року; опрацьовані стратегічні напрями та індикатори сталого розвитку сільських громад і територій в умовах децентралізації та впровадження європейських стандартів; концептуальна модель розвитку аграрного сектору економіки на засадах корпоратизації; визначено перелік заходів і важелів організаційно-економічного механізму забезпечення збалансованого розвитку сільських територій.

Основними результатами наукових досліджень за напрямом «Теоретико-методологічні засади забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва та розвитку земельних відносин в умовах формування ринкового обігу земель в Україні та регіонах» є: опрацьована методика і проведено розрахунки щодо забезпечення підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва та тваринництва по регіонах; розроблений проєкт Загальнодержавної програми розвитку земельних відносин до 2030 року; визначені основні напрями удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення в умовах їх ринкового обігу; обґрунтовані правові, організаційні й економічні засади і порядок створення та функціонування Державної фінансової іпотечної установи з метою залучення фінансових ресурсів у аграрний сектор для розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій.

За напрямом «Теоретико-методологічні засади ціноутворення, розвиток ринків аграрної продукції, матеріально-технічних ресурсів та інновацій» слід виділити найбільш значимі наукові результати: обґрунтовані методичні підходи до оцінки майна та земельних ділянок у підприємствах АПК; удосконалений економіко-організаційний підхід

для забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, згідно з яким пропонується створювати міжгалузеві узгоджувальні комісії цін, витрат і доходів за участю представників сільськогосподарських і переробних підприємств, торговельних організацій, незалежних експертів; розроблені пропозиції з удосконалення маркетингового підходу до трансферу інновацій в аграрне виробництво та розвиток сільських територій; рекомендації щодо оптимізації функціонування вітчизняного агропродовольчого сектору в сучасних умовах розвитку глобальної економіки; визначені тенденції розвитку зовнішньої торгівлі сировиною і готовими харчовими продуктами в умовах посилення міжнародної інтеграції.

За напрямом «Теоретико-методологічні засади фінансового, інвестиційного та облікового забезпечення економічного розвитку аграрного виробництва» основними науковими результатами є: обґрунтування ключових параметрів формування інструментарію податково-бюджетного регулювання діяльності сільськогосподарських товаровиробників в умовах поетапної трансформації державної фінансової підтримки розвитку аграрного сектору економіки України; визначення шляхів і напрямів удосконалення механізму бюджетної підтримки розвитку агропромислового виробництва, зокрема через оцінку проєкту «Про Фонд надання часткових гарантій по кредитних зобов'язаннях»; розроблення моделі та стратегії розбудови галузевого інституту професійних бухгалтерів і аудиторів в Україні, методичних положень щодо процедурного забезпечення аудиту сільськогосподарських підприємств; методичних засад підвищення кваліфікації та професійної компетентності бухгалтерів сільськогосподарських підприємств для підготовки нефінансової звітності, обґрунтування інституціональних засад розвитку теорії і практики аудиту та його ролі у забезпеченні інформаційних потреб суспільства; визначення стратегічних орієнтирів розвитку мікрокредитування та мікрофінансування аграрного виробництва в українському бізнес-середовищі.

У межах програми здійснювалися прикладні дослідження з такими результатами: методично обґрунтована інституційна формалізація інтеграційних відносин сімейного фермерського господарства в механізмі підприємницької діяльності; розроблені

методичні рекомендації організації сімейних фермерських господарств; сформована база даних щодо основних характеристик об'єднаних територіальних громад, що включають сільські населені пункти; розроблені організаційно-економічні інструменти впливу децентралізації на розвиток підприємницького середовища та малих форм господарювання на селі, обґрунтовані напрями підвищення ефективності використання сільськогосподарських земель і збереження родючості ґрунтів; опрацьовані варіанти фіскального стимулювання трансформації частини господарств населення в суб'єкти підприємництва, з оцінкою їх можливого податкового навантаження та визначено орієнтовні обсяги державної фінансової підтримки, необхідної для належного стимулювання відповідних процесів; створена система науково-методичного та інформаційного супроводження діяльності підприємств АПК через функціонування бухгалтерського порталу «Облік і фінанси АПК» та онлайн консультаційного центру.

Серед ключових розробок Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» в межах виконання Програми наукових досліджень Національної академії аграрних наук України 40 «Аграрна економіка» можна виділити найбільш креативні.

Враховуючи національні особливості ведення аграрного бізнесу, зумовлені інституційною пам'яттю селян щодо реформування виробничих структур, науковцями Інституту запропоновано **організаційно-економічну модель трансформації селянських господарств у сімейні ферми**. У межах Моделі розроблено Концепцію розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року [5] і сформовано для її реалізації науково-методичне забезпечення становлення та розвитку сімейних фермерських господарств як основи сталості сільських територій [13, 14, 22]. Розробка спрямована на формування стратегічно значимого укладу сімейних фермерських господарств для суттєвого впливу на сталий розвиток сільського господарства та сільських територій і передбачає вирішення низки завдань, зокрема: розширити економічну основу для розвитку сільських громад та ведення політики сільського розвитку; підвищити капіталізацію сімейних фермерських господарств; збільшити обсяги виробництва нішевих видів сільськогосподарської продукції, гарантуючи створення

додаткових сприятливих умов для ефективної сільської зайнятості; забезпечити розвиток сільських територій і збереження сільського укладу життя в межах досягнення пріоритетів Цілей сталого розвитку. За розрахунками науковців, їх реалізація дозволить досягти збільшення на 30 % кількості малих фермерських господарств із землекористуванням до 500 гектарів; створення 3 тис. сімейних фермерських господарств (СФГ) щорічно; збільшення кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, заснованих СФГ самостійно або спільно з ОСГ, на 100-120 одиниць щорічно.

Сформована **Організаційно-економічна модель обслуговуючої кооперації на селі** включає комплекс методичних розробок, спрямованих на удосконалення механізму господарювання дрібних і середніх товаровиробників на засадах коаліційного характеру економічної та соціальної відповідальності з урахуванням принципів сталого розвитку. Зокрема, удосконалено методологію організаційно-економічного забезпечення розвитку кооперації на селі; запропоновано концептуальні засади пріоритетів кооперації та інтеграційних відносин в аграрному секторі [8]; сформовано методичні характеристики оцінки засад формування організаційно-економічної моделі кооперації та інтеграції на селі [9]; розроблено концептуальні проекти створення спеціалізованих сільськогосподарських кооперативів [4, 7].

Важливе місце в науково-методичному забезпеченні розвитку вітчизняного аграрного сектору займає розроблена в Інституті **Українська модель обігу земель сільськогосподарського призначення**. Модель враховує результати опитування щодо стану земельних відносин і можливих моделей обігу земель сільськогосподарського призначення в оцінках власників земельних паїв, керівників сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств, очільників і представників територіальних громад [17]. Визначено теоретико-методологічні особливості економічного регулювання земельних відносин та обґрунтовано теорію нормативної грошової оцінки земель [27]. Розкрито мету створення та основні завдання спеціалізованих інституцій, на які покладено функції з регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення [19]. Запропоновано інструментарій капіталізації земельних активів [3].

Для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку аграрної сфери особливий інтерес становить *стратегія сталого розвитку сільських територій України на засадах впровадження селозберігаючої моделі аграрного устрою*. В межах розробки сформовано стратегічне бачення аграрного устрою України як визнаної суспільством системи організації ведення сільськогосподарської діяльності на основі її багатофункціональності, оптимізації землеволодіння і землекористування, розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарської діяльності та інтеграційних процесів [1]. Обґрунтовано пріоритети розвитку сільських територій на засадах багатокладності, раціональне розміщення продуктивних сил сільського господарства і стратегію дій щодо їх розбудови в умовах децентралізації влади та євроінтеграції [10]. Визначено основні засади стратегії сталого розвитку сільських територій [24]. Проаналізовано стан і тенденції формування об'єднаних територіальних громад у сільській місцевості [28]. Опрацьовано шляхи вирішення актуальних питань власності на землі сільськогосподарського призначення для розбудови селозберігаючої моделі аграрного устрою [2].

Послідовно реалізуючи ідею визнання сільського господарства базовою складовою аграрного сектору, системоутворюючим у національній економіці, що формує засади збереження суверенності держави - продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну й енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій, аграрного устрою України, колектив ННЦ «Інститут аграрної економіки» брав участь у підготовці *Стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року та низки методичних розробок з її реалізації* [26]. Зокрема, розроблено стратегічні підходи та план дій щодо управління аграрним сектором економіки України, галузями сільського господарства і сільськими територіями, інвестиційного забезпечення розвитку агропродовольчого виробництва та соціально-економічних умов життя селян [23]. Послідовно розкрито основні завдання аграрної політики на сучасному етапі розвитку держави [20], наведено рекомендації щодо визначення ресурсного потенціалу аграрного

виробництва, обґрунтування інвестиційних пріоритетів і заходів з поліпшення планування соціально-економічних, екологічних і охоронних сфер діяльності на сільських територіях [18]. Новаціями Стратегії стали положення щодо диверсифікації сільської економіки; розвитку цифровізації, адже цифрова трансформація не тільки збільшує ефективність виробництва, але й значно впливатиме на динаміку пропозиції та попиту на агропродовольчі товари.

Внеском науковців Інституту в систему науково-організаційного забезпечення розвитку національної аграрної сфери на сучасному етапі є низка проєктів програмних і прогностичних документів:

Проєкт Стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року;

Проєкт Концепції розвитку сільських територій до 2025 року;

Пропозиції до національної стратегії нормативно-правової і техніко-технологічної підтримки з проблем землеробства та екологічної безпеки використання орних земель;

Пропозиції до проєкту Цілей сталого розвитку на період до 2030 року;

Науково обґрунтовані пропозиції до проєкту Концепції обігу земель сільськогосподарського призначення;

Проєкт Стратегічних напрямів сталого розвитку сільських територій на період до 2025 року;

Стратегічні пріоритети удосконалення управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій;

Організаційно-правове забезпечення земельної реформи в частині підготовки до запровадження повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення: Доповідна записка про невідкладні заходи щодо реалізації земельної реформи та підготовчих етапів введення ринкового обігу земель; Пропозиції до законопроєкту про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення, зокрема, щодо проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» № 2178 від 25.09.2019 р., поданого Кабінетом Міністрів України;

Пропозиції до проєкту Стратегії продовольчої безпеки України.

З огляду на те, що уряд країни підтримав проголошені Генеральною Асамблеєю ООН глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року та взяв зобов'язання забезпечувати досягнення національних Цілей, при виконанні в 2021-2025 рр. завдань ПНД НААН 36 «Аграрна економіка» та ПНД НААН 41 «Інноваційний розвиток» планується зосередити дослідження на найбільш актуальних напрямках розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій, спрямованих на досягнення Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року. Зокрема, планується спрямувати діяльність науковців Інституту на вирішення таких завдань:

1. Розроблення науково обґрунтованих пропозицій з організаційно-економічного стимулювання підприємництва і концептуальних положень його інституціоналізації для забезпечення сталого розвитку сільських територій, в тому числі розвитку сімейних фермерських господарств на засадах соціально-економічної інклюзивності та сталості.

2. Визначення концептуальних засад формування соціуму на селі, збереження людності, підвищення рівня зайнятості й матеріального добробуту селян в умовах децентралізації влади та адміністративно-територіальної реформи.

3. Наукове забезпечення становлення сучасної системи управління розвитком аграрного виробництва та сільських територій, що передбачає розробку Концепції з реформування системи управління аграрною сферою для сприяння досягненню «Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року».

4. Опрацювання пропозицій щодо теоретико-методологічних напрямів трансформації регіонального розміщення та спеціалізації сільськогосподарського виробництва на принципах підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції та конкурентоспроможності аграрних підприємств в умовах змін клімату.

5. Формування інституційної моделі управління земельними ресурсами на засадах інклюзивності сталого сільського розвитку, що передбачає визначення науково обґрунтованих напрямів адаптації сільського господарства до глобальних змін клімату та методів прогнозування їх економічних наслідків.

6. Розроблення концептуальних підходів до інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення формування інклюзивної моделі розвитку аграрного сектору економіки.

7. Розроблення економічних засад удосконалення функціонування основних ринків аграрної продукції у напрямі вирішення продовольчих та енергетичних проблем в умовах трансформаційних змін.

8. Формування концептуальних засад функціонування глобального та регіональних ринків і пропозицій щодо їх розвитку за рахунок міжнародної інтеграції

9. Визначення концептуальних підходів до інноваційної моделі розвитку аграрних підприємств в умовах сталості.

10. Формування теоретико-методологічних засад модернізації системи та механізмів фінансового регулювання сталого розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій.

11. Створення інституціонального базису розвитку бухгалтерського обліку та звітності сільськогосподарської діяльності на вимоги Цілей сталого розвитку сільського господарства і сільських територій, зокрема в умовах трансформації та діджиталізації систем управління.

Висновки. Виконання зазначених завдань передбачається шляхом поглиблення теоретичних положень, обґрунтування методологічних підходів до розв'язання актуальних проблем і викликів, моделювання перспективних соціально-економічних процесів, використання кращого світового досвіду та досягнень світової науки. Науково-дослідну роботу та механізми її організації передбачається перспективно спрямовувати на формування креативних науково-дослідних результатів, втілюваних у розробках, з наступною дифузією знань серед суб'єктів наукового дискурсу і практиків агрогосподарування. Магістральним завданням у реалізації пріоритетів агроекономічної дослідницької діяльності має стати поглиблення та адаптоване до сучасних реалій розширення теоретико-методологічних засад економічного розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій з обов'язковою проєкцією передбачень майбутнього.

Економічний розвиток аграрного сектору та сільських територій забезпечуватиметься шляхом удосконалення теоретико-методологічного базису щодо:

подолання кризових явищ і соціально-економічних втрат на селі;

трансформування моделі управління на основі раціонального поєднання галузевої та територіально-самоврядної системи, децентралізації, самоврядування та адаптації до принципів ЄС;

підвищення конкурентоспроможності підприємницьких та кооперативно-інтеграційних структур в аграрній сфері;

розвитку земельних відносин в умовах обігу земель сільськогосподарського призначення;

Список бібліографічних посилань

1. Аграрний устрій України : наукове видання ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 72 с.
2. Жук В. М. Обіг земель сільськогосподарського призначення за селозберігаючою моделлю аграрного устрою України : наук. доп. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 128 с.
3. Жук В. М., Бездушна Ю. С., Попко Є. Ю. Капіталізація національного багатства України: вартість земель сільськогосподарського призначення : наук. доп. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 48 с.
4. Інвестиційний проект створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 68 с.
5. Концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року: проект / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, В. А. Мамчур, Р. Я. Корінець]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 20 с.
6. Методичні рекомендації з облікового забезпечення інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств / [Жук В. М., Бездушна Ю. С., Мельничук Б. В. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 48 с.
7. Методичні рекомендації з організації молочарських обслуговуючих кооперативів / М. В. Гладій, Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 84 с.
8. Методичні рекомендації з регулювання економічних відносин у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, Б. В. Мельничук та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 120 с.
9. Методичні рекомендації з формування системи кооперативних відносин / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, Р. Я. Корінець та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 68 с.
10. Наукові основи і стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій України / [Гадзало Я. М., Жук В. М., Могилова М. М. та ін.] ; за ред. Я. М. Гадзала. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 40 с.
11. Нечипоренко О. М. Рекомендації щодо модернізації управління зрошуваним землеробством на різних ієрархічних рівнях. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 43 с.
12. Облік і оцінка земель сільськогосподарського призначення та прав їх оренди: посібник / [Жук В. М., Бездушна Ю. С., Мельничук Б. В. та ін.] ; за ред. Жука В. М., Бездушної Ю. С., Мельничука Б. В. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 120 с.
13. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств : монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 212 с.
14. Організація сімейних фермерських господарств : методичні рекомендації / укладачі [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 92 с.
15. Перспективи розвитку зовнішньоторговельних відносин України з Європейським Союзом в аграрній сфері / Пугачов М. І., Духницький Б. В., Мельник О. А. та ін. ; за ред. М. І. Пугачова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 40 с.

формування організаційно-економічних умов для збільшення надходжень від експорту продукції;

утворення ефективної системи ціноутворення на аграрному ринку та механізмів інфраструктурного забезпечення господарювання на селі;

визначення найбільш ефективних напрямів матеріально-технічного, фінансово-кредитного, інвестиційного, інноваційного забезпечення сільського господарства, сільських громад і територій.

References

1. Lupenko, Yu.O., Kropyvko, M.F., et al. (2017). *Ahrarnyi ustrii Ukrainy : naukove vydannia* [Agrarian system of Ukraine: scientific publication]. Yu.O. Lupenko, M.F. Kropyvko (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
2. Zhuk, V.M. (2017). *Obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia za selozberihaiuchoiu modeliu ahrarnoho ustroiu Ukrainy : nauk. dop.* [Circulation of agricultural lands according to the rural-preserving model of the agrarian system of Ukraine: scientific report]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
3. Zhuk, V.M., Bezдушna, Yu.S. & Popko, Ye.Yu. (2019). *Kapitalizatsiia natsionalnoho bahatstva Ukrainy: vartist zemel silskohospodarskoho pryznachennia : nauk. dop.* [Capitalization of national wealth of Ukraine: the value of agricultural land: scientific report]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
4. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., et al. (2018). *Investytsiyni proekt stvorennia silskohospodarskoho obsluhovuiuchoho kooperatyvu* [Investment project for the establishment of an agricultural service cooperative]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
5. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., Mamchur, V.A. & Korinets, R.Ya. (2021). *Kontseptsiiia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv na period do 2030 roku: proiekt* [The concept of family farms development for the period up to 2030: project]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
6. Zhuk, V.M., Bezдушna, Yu.S., Melnychuk, B.V., et al. (2019). *Metodychni rekomendatsii z oblikovoho zabezpechennia investytsiinoi pryvablyvosti silskohospodarskykh pidpriemstv* [Methodical recommendations on accounting for investment attractiveness of agricultural enterprises]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
7. Hladii, M.V., Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., et al. (2018). *Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii molocharskykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv* [Methodical recommendations on the organization of dairy service cooperatives]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Melnychuk, B.V., et al. (2015). *Metodychni rekomendatsii z rehuliuвання ekonomichnykh vidnosyn u silskohospodarskykh obsluhovuiuchykh kooperatyvakh* [Methodical recommendations for the regulation of economic relations in agricultural service cooperatives]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
9. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., Korinets, R.Ya, et al. (2017). *Metodychni rekomendatsii z formuvannia systemy kooperatyvnykh vidnosyn* [Methodical recommendations for the formation of a system of cooperative relations]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
10. Hadzalo, Ya.M., Zhuk, V.M., Mohylova, M.M., et al. (2019). *Naukovi osnovy i stratehichni priorytety staloho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy* [Scientific bases and strategic priorities of sustainable development of rural areas of Ukraine]. Ya.M. Hadzalo (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
11. Nychyporenko, O.M. (2018). *Rekomendatsii shchodo modernizatsii upravlinnia zroshuvannym zemlerobstvom na riznykh iierarkhichnykh rivniakh* [Recommendations for modernization of irrigated agriculture management at different hierarchical levels]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].

16. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі : наук. доп. / [кол. авторів: Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк, В. Я. Месель-Веселяк та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 114 с.

17. Результати опитування щодо моделей обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні / Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В., Шпичак О. М., Юрченко І. В., Матвієнко А. П. та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2018. 52 с.

18. Рекомендації з розроблення Дорожньої інвестиційної карти розвитку аграрного району / за ред. Я. М. Гадзала, П. Т. Саблука. Київ : Аграр. наука, 2017. 148 с.

19. Ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення: досвід країн ЄС / Ю. О. Лупенко, О. В. Ходаківська, І. В. Юрченко. Київ : ННЦ ІАЕ, 2019. 80 с.

20. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наук. доп. / [Гадзало Я. М., Лупенко Ю. О., Пугачов М. І. та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.

21. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність : монографія / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.]; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.

22. Розвиток селянських господарств в умовах трансформації аграрного сектору економіки / [М. Й. Малік, М. М. Кропивко, В. А. Мамчур та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 84 с.

23. Стратегічні напрями розвитку сільськогосподарського виробництва України (методичні підходи та розрахунки) / [Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., Волосяк Ю. В.]; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 28 с.

24. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 60 с.

25. Стратегія розвитку галузевого інституту професійних бухгалтерів та аудиторів : колективна монографія ; за ред. Жука В. М., Бездушною Ю. С. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 184 с.

26. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року / [за ред. акад. НААН Я. М. Гадзала, М. І. Бащенко, В. М. Жука, Ю. О. Лупенка]. Київ : Аграр.наука, 2016. 216 с.

27. Теоретичні засади розвитку земельних відносин у сільському господарстві / [Ходаківська О. В., Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я. та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка, О. В. Ходаківської. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 236 с.

28. Формування об'єднаних територіальних громад у сільській місцевості (інформаційно-аналітичний огляд) / [Ю. О. Лупенко, М. М. Могилова, О. В. Самофал та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 46 с.

29. Ціновий моніторинг ринків сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки. 2016-2018 рр. Травень / Ю. О. Лупенко, О. М. Шпичак, О. В. Боднар [та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 60 с.

12. Zhuk, V.M., Bezdushna, Yu.S., Melnychuk, B.V., et al. (2018). Oblik i otsinka zemel silskohospodarskoho pryznachennia ta prav yikh orendy: posibnyk [Accounting and valuation of agricultural land and their lease rights: guide]. Zhuk V.M., Bezdushna Yu.S., Melnychuk B.V. (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

13. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., et al. (2019). Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv : monohrafiia [Organizational and economic support for the development of family farms: monograph] Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

14. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., et al. (2020). Orhanizatsiia simeinykh fermerskykh hospodarstv : metodychni rekomendatsii [Organization of family farms: guidelines]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

15. Pugachov, M.I., Dukhnytskyi, B.V., Melnyk, O.A., et al. (2016). Perspektyvy rozvytku zovnishnotorhovelnykh vidnosyn Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom v ahramnii sferi [Prospects for the development of Ukraine's foreign trade relations with the European Union in the agricultural sector]. M.I. Pugachov (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

16. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Mesel-Veseliak, V.Ya., et al. (2019). Perspektyvni formy orhanizatsii hospodarskoi diialnosti na seli : nauk. dop. [Perspective forms of organization of economic activity in the rural areas: scientific report]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

17. Lupenko, Yu.O., Khodakivska, O.V., Shpychak, O.M., Yurchenko, I.V., Matviienko, A.P., et al. (2018). Rezultaty opytuvannia shchodo modelei obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini [Results of a survey on models of agricultural land turnover in Ukraine]. Kyiv : NNTs ІАЕ [In Ukrainian].

18. Hadzalo, Ya.M., Sabluk, P.T., et al. (2017). Rekomendatsii z rozroblennia Dorozhnoi investytsiinoi karty rozvytku ahramnoho raionu [Recommendations for the development of the Road Investment Map for the development of the agricultural area]. Ya.M. Hadzalo, P.T. Sabluk (Ed.). Kyiv : Ahrar. nauka [In Ukrainian].

19. Lupenko, Yu.O., Khodakivska, O.V. & Yurchenko, I.V. (2019). Rynkovyi obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia: dosvid krain YeS [Market turnover of agricultural land: the experience of EU countries]. Kyiv : NNTs ІАЕ [In Ukrainian].

20. Hadzalo, Ya.M., Lupenko, Yu.O., Pugachov, M.I. , et al. (2016). Rozvytok ekonomiky silskoho hospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr. : nauk. dop. [Development of the agricultural economy of Ukraine in 2011-2015: scientific report]. Yu. O. Lupenko (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

21. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Yo., et al. (2017). Rozvytok malykh ahramnykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist : monohrafiia [Development of small agricultural enterprises in the market institutional environment: indicators and efficiency: monograph]. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

22. Malik, M.Yo., Kropyvko, M.M., Mamchur, V.A., et al. (2017). Rozvytok selianskykh hospodarstv v umovakh transformatsii ahramnoho sektoru ekonomiky [Development of peasant farms in the conditions of transformations of the agrarian sector of the economy]. M.Yo. Malik (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

23. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Hryshchenko, O.Yu. & Volosiuk, Yu.V. (2016). Stratehichni napriamy rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva Ukrainy (metrychni pidkhody ta rozrakhunky) [Strategic directions of development of agricultural production of Ukraine (methodical approaches and calculations)] Yu.O. Lupenko, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

24. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Bulavka, O.H., et al. (2020). Stratehichni napriamy staloho rozvytku silskykh terytorii na period do 2030 roku [Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period up to 2030]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

25. Zhuk, V.M., Bezdushna, Yu.S. (2020). Stratehiia rozvytku haluzevoho instytutu profesiinykh bukhhalteriv ta audytoriv : kolektyvna monohrafiia [Development strategy of the branch institute of professional accountants and auditors: collective monograph]. V.M. Zhuk, Yu.S. Bezdushna (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

26. Hadzalo, Ya.M., Bashchenko, M.I., Zhuk, V.M., Lupenko, Yu.O. (2016). Stratehiia rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva v Ukraini na period do 2025 roku [Strategy for the development of agricultural production in Ukraine until 2025]. Ya.M. Hadzalo, M.I. Bashchenko, V.M. Zhuk, Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv : Ahrar.nauka [In Ukrainian].
27. Khodakivska, O.V., Fedorov, M.M., Mesel-Veseliak, V.Ya., et al. (2018). Teoretychni zasady rozvytku zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi [Theoretical foundations of land relations in agriculture]. Yu.O. Lupenko, O.V. Khodakivska (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
28. Lupenko, Yu.O., Mohylova, M.M., Samofal, O.V., et al. (2018). Formuvannia ob'iednanykh terytorialnykh hromad u silskii mistsevosti (informatsiino-analitychnyi ohliad) [Formation of united territorial communities in rural areas (information and analytical review)]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
29. Lupenko, Yu.O., Shpychak, O.M., Bodnar, O.V., et al. (2018). Tsinovyi monitorynh ryнкiv silskohospodarskoi produktsiі ta produktiv yіi pererobky. 2016-2018 rr. Traven [Price monitoring of markets for agricultural products and products of its processing. 2016-2018 May]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].

Lupenko Yu. O. Theoretical and methodological support of economic development of agricultural sector and rural areas

The purpose of the article is generalization of the research results of scientists of the National Research Center "Institute of Agrarian Economy" to improve the theoretical foundations of economic development of the agricultural sector and rural areas, as well as the development of economic foundations for the formation of agricultural policy in Ukraine.

Research methods. In the process of research, depending on the goals and objectives, a number of general scientific and special methods were used, in particular: theoretical generalization - to substantiate the theoretical and methodological provisions of the economic development of the agricultural sector and rural areas; a complex of general logical methods - as the main methodological toolkit for scientific research; monographic - when defining the essence and implementing a methodological assessment of organizational and economic conditions and the logic of development trends in certain areas of the agricultural sector and rural areas; analysis and synthesis, induction and deduction, comparison - in the study and generalization of modern experience and identification of promising priorities for improving the theoretical and methodological support for the economic development of the agricultural sector and rural areas in Ukraine.

Research results. A scientifically substantiated analysis of the research results of the National Research Center "Institute of Agrarian Economics" for 2016-2020 with the systematization of developments that form the methodological basis for the implementation of a promising nationally identical model of economic development of the agricultural sector and rural areas, taking into account the priorities of achieving competitiveness and sustainability.

Scientific novelty. Fundamentally new foundations and scientific and methodological approaches in priority areas and substantiation of mechanisms for ensuring effective economic development of the agricultural sector of the economy and rural areas in the context of expanding self-government, decentralization of public administration and development of entrepreneurship have been developed. In particular, the theoretical and methodological foundations of substantiating an innovative model for the development of rural areas and the agricultural sector of the economy have been improved; new approaches to increasing the competitive advantages of domestic agri-food products on world markets in the context of global challenges and international integration of Ukraine, proposed a Ukrainian model of agricultural land turnover, a conceptual vision of the development of family farms.

Practical significance. The research results are aimed at creating favorable institutional conditions for conducting economic and entrepreneurial activities in rural areas (regulatory and competitive policy of food security, liberalization of access to product markets and production factors) and ensuring the development of the social component of the formation of state policy in the development of rural areas; strengthening of various forms of integration relations of economic entities in rural areas and their adaptation to the requirements of European agrarian and business law; improving property relations, optimizing property relations and increasing the competitiveness of entrepreneurial structures; ensuring the formation of a system of market turnover of agricultural land and its infrastructure; strengthening the income base of the budgets of rural communities. The developed recommendations will help to build up export potential and increase budget revenues, increase the level of consumption of the population, form an economic mechanism for greening agricultural lands; elimination of problem institutions that restrain the increase in the competitiveness of the agrarian sector of the economy and the development of agrarian entrepreneurship; introduction of a scientifically grounded model of fiscal regulation of the development of the agrarian sector of the economy, which will have a positive effect on the well-being of rural residents and provide a resource base for solving social problems. Refs.: 29.

Keywords: competitiveness of agricultural production; rural areas; family farms; Ukrainian model of agricultural land turnover; Strategy for sustainable development of rural areas of Ukraine; Strategy for the development of agricultural production in Ukraine for the period up to 2025.

Lupenko Yurii Oleksiiovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, director of National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127), vice-president of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Лупенко Ю. А. Теоретико-методологическое обеспечение экономического развития аграрного сектора и сельских территорий

Цель статьи - обобщить результаты исследований учёных Национального научного центра «Институт аграрной экономики» по совершенствованию теоретических основ экономического развития аграрного сектора и сельских территорий, а также разработать экономические основы формирования аграрной политики в Украине.

Методика исследования. В процессе исследования в зависимости от его целей и задач использован ряд общенаучных и специальных методов, в частности: теоретического обобщения - для обоснования теоретико-методологических положений экономического развития аграрного сектора и сельских территорий; комплекс общелогических методов - как основной методологический инструмент научного поиска; монографический - при определении сущности и осуществлении методической оценки организационно-экономических условий и логики тенденций развития отдельных сфер аграрного сектора и сельских территорий; анализа и синтеза, индукции и дедукции, сравнения - при изучении и обобщении современного опыта и выявлении перспективных приоритетов совершенствования теоретико-методологического обеспечения экономического развития аграрного сектора и сельских территорий в Украине.

Результаты исследования. Осуществлен научно обоснованный анализ результатов исследований Национального научного центра «Институт аграрной экономики» в течение 2016-2020 гг. по систематизации разработок, которые составляют методологическую базу реализации перспективной национально-идентичной модели экономического развития аграрного сектора и сельских территорий, учитывая приоритеты достижения конкурентоспособности и устойчивости.

Элементы научной новизны. Разработаны принципиально новые основы и научно-методические подходы относительно приоритетных направлений и обоснований механизмов обеспечения эффективного экономического развития аграрного сектора экономики и сельских территорий в условиях расширения самоуправления, децентрализации государственного управления и развития предпринимательства. В частности усовершенствованы теоретико-методологические основы обоснования инновационной модели развития территорий сел и аграрного сектора экономики; новых подходов по наращиванию конкурентных преимуществ отечественной агропродовольственной продукции на мировых рынках в условиях глобальных вызовов и международной интеграции Украины, предложена Украинская модель оборота земель сельскохозяйственного назначения, концептуальное видение развития семейных фермерских хозяйств.

Практическая значимость. Результаты исследований направлены на создание благоприятных институциональных условий для ведения хозяйственной и предпринимательской деятельности на селе (регуляторная и конкурентная политика продовольственной безопасности, либерализация доступа к рынкам продукции и производственных факторов) и обеспечения развития социальной составляющей формирования государственной политики в развитии сельских территорий; укрепление различных форм интеграционных отношений субъектов хозяйствования на селе и их адаптацию к требованиям европейского аграрного и предпринимательского права; совершенствование отношений собственности, оптимизацию имущественных отношений и повышение конкурентоспособности предпринимательских структур; обеспечение формирования системы рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения и его инфраструктуры; усиление доходной базы бюджетов сельских общин. Разработанные рекомендации будут способствовать наращиванию экспортного потенциала и увеличению поступлений в бюджет, повышению уровня потребления населения, формированию экономического механизма экологизации земель сельскохозяйственного назначения; устранению проблемных институтов, сдерживающих рост конкурентоспособности аграрного сектора экономики и развития аграрного предпринимательства; внедрению научно обоснованной модели фискального регулирования развития аграрного сектора экономики, что положительно отразится на уровне благосостояния сельских жителей и обеспечит ресурсную базу для решения социальных задач. Библиогр.: 29.

Ключевые слова: конкурентоспособность аграрного производства; сельские территории; семейные фермерские хозяйства; Украинская модель оборота земель сельскохозяйственного назначения; Стратегия устойчивого развития сельских территорий Украины; Стратегия развития сельскохозяйственного производства в Украине на период до 2025 года.

Лупенко Юрий Алексеевич - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, директор Национального научного центра «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10), вице-президент Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)
E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Стаття надійшла до редакції 07.06.2021 р.

Фахове рецензування: 14.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Лупенко Ю. О. Теоретико-методологічне забезпечення економічного розвитку аграрного сектору та сільських територій. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 6 – 15. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106006>

Lupenko, Yu.O. (2021). Teoretyko-metodolohichne zabezpechennia ekonomichnoho rozvytku ahrarnoho sektoru ta silskykh terytorii [Theoretical and methodological support of economic development of agricultural sector and rural areas]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 6 – 15 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106006>

*

П. Т. САБЛУК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН

Наукове обґрунтування інноваційного розвитку в аграрній сфері

Мета статті - розкрити сутність процесів, пов'язаних із структурними змінами внаслідок ринкових перетворень в аграрній сфері, віддаючи належну роль науковим дослідженням в інноваційній системі для забезпечення побудови конкурентоспроможної економіки держави.

Методика дослідження. За основу дослідження слугували існуючі положення щодо розвитку науки, освіти й новітніх технологій, теорії управління аграрним виробництвом, його сталого розвитку в умовах реформування та господарювання, ефективного використання в управлінні діяльності сільськогосподарських підприємств країни. Відповідно до змін в умовах функціонування та структури аграрного ринку визначено створення міжрегіональних наукових центрів, як першочергове завдання на шляху удосконалення розвитку аграрного сектору.

Результати дослідження. Висвітлено основні сучасні проблеми розвитку аграрного сектору і сільських територій, які взаємопов'язані й утворюють ланку цілісного ланцюга. Водночас підкреслено сутність розширення повноважень галузевих відомств та створення реальних можливостей для їх саморозвитку. Запропоновано вирішення існуючої проблеми напрацюваннями механізмів залучення вітчизняної аграрної науки й обміну досвідом у сфері управління науково-дослідними установами, що передбачається Угодою про євроінтеграцію.

Елементи наукової новизни. Розкрито сутність створення системи інноваційно-інвестиційного розвитку Національної академії аграрних наук України у питаннях вирішення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій, що означає підсилення необхідних інституційно-правових та інвестиційних передумов розбудови відповідної інфраструктури.

Практична значущість. Результати дослідження з удосконалення реформування аграрної науки - створення міжрегіональних наукових центрів Національної академії аграрних наук України, що виступає важливим його етапом і слугуватиме вирішенню питань побудови ефективної системи науково-інноваційного розвитку аграрного сектору та сільських територій. Рис.: 3. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: реформування аграрної науки; наукове забезпечення; міжрегіональні центри; аграрний сектор; освоєння інновацій; наукові проблеми; консолідація зусиль.

Саблук Петро Трохимович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, академік-секретар Відділення економіки і продовольства, Національна академія аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-8037-9545>

Постановка проблеми. Стає все зрозумілішим, що реформування аграрної науки являє собою відповідальне завдання на вищої сучасності. За період незалежності України аграрна наука уже демонструвала позитивні приклади нових підходів у науковому забезпеченні розвитку аграрного сектору, а саме - в реалізації основних засобів щодо переходу аграрного сектору на ринкові принципи господарювання. Це створило умови для його перетворення зі стабільно високодотаційної галузі в основну експортну та бюджетоутворюючу нашої національної економіки.

Проте скорочення фінансування аграрної науки останніми роками за рахунок коштів державного бюджету, обмеження самоврядних повноважень посилили екстремальні умови для функціонування державних

установ, що у свою чергу примушує змінити стереотипи та бачення наступного розвитку всіх причетних до цього процесу.

Водночас вирішення сучасних проблем, які склалися в аграрній сфері, неможливе без виваженої державної аграрної політики. Відсутність ефективних ринкових механізмів регулювання аграрного сектору економіки призводить до стримування або викривлення ринкових перетворень на окремих стратегічних напрямках і стає наслідком неефективності державної аграрної політики.

На сьогодні пріоритетним критерієм у сфері розвитку науки, освіти та технологій залишається державна підтримка розвитку цієї галузі як основного джерела економічного зростання і невід'ємної національної культури та освіти українського народу. Це створює найважливіші умови для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової діяльності та досягнень

вітчизняної науки і техніки. Адже економіка знань бере основи саме в інтеграції країни зі світовим економічним, науковим та інформаційним простором у процесі обміну науковими дослідженнями, їх ефективному використанні та управлінні для забезпечення сталого розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створення необхідних інституційних передумов й актуалізації ресурсів для модернізації науково-технічної та інноваційної систем у сучасному цивілізованому світі зумовлене особливою роллю формування інноваційної інфраструктури розвитку країни. Виходячи з цього, слід максимально враховувати врегулювання діяльності складових національної інноваційної системи, такі як інноваційні центри чи технопарки, або центри трансферу технологій, чи інші механізми взаємодії як між собою, так і з іншими суб'єктами інноваційної діяльності.

Звичайно, основною умовою для реалізації таких рішень в інноваційному розвитку країни виступає розроблення комплексу заходів із запровадження механізму підтримки розвитку сільських територій, що прозоро відображалось на всіх етапах розвитку аграрної реформи в незалежній Україні та стало аграрною політикою держави.

Розвиток вітчизняної наукової думки, науково-технічного й інтелектуального потенціалу спирається на економіку знань у науковому та інформаційному просторі, а тому характеризується ґрунтовними теоретичними і практичними дослідженнями у працях таких учених-економістів, як Я. М. Гадзало, М. В. Гладій, Ю. Я. Лузан [6]; В. М. Геєць [9, 11]; М. І. Кисіль; О. С. Колтунович [8]; М. Ф. Кропивко [10]; Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік [2]; В. Я. Месель-Веселяк [4]; В. В. Оскольський [5]; В. П. Рябоконь; В. Тарасенко; О. Г. Шпикуляк [1, 2] та ін.

Мета статті - розкрити сутність процесів, пов'язаних із структурними змінами внаслідок ринкових перетворень в аграрній сфері, віддаючи належну роль науковим дослідженням в інноваційній системі для забезпечення побудови конкурентноспроможної економіки держави.

Виклад основних результатів дослідження. Сьогодні слід конкретизувати і

закріпити сучасні принципи та пріоритети з визначенням мети політики і шляхів її досягнення. Відповідно до проблематики, необхідно чітко визначити завдання і пріоритети наукових досліджень з одночасним створенням сприятливих умов для розвитку аграрної науки, як важливої інституційної складової державної аграрної політики. Головні причини, які криються в переліку основних проблем, базуються на досконалох обґрунтуваннях (рис. 1).

Питання, висвітлені в цих основних проблемах, об'єктивно взаємопов'язані й нерозривні та утворюють ланку одного ланцюга, а тому, безумовно, виклики сучасності потребують проведення відповідних структурних змін наукових інституцій та перегляду пріоритетів.

Вченими Академії було підготовлено проєкт такого важливого й системного Закону, який визначає оновлену аграрну політику, де в комплексі окреслюються основні засади розвитку аграрного сектору, сільських територій та аграрної науки. Цей проєкт Закону надано Мінагрополітики, профільному Комітетові Верховної Ради України, викладено на сайті Національної академії аграрних наук України, для його використання в законодавчому процесі наявні відповідні доручення Адміністрації Президента України та Кабінету Міністрів України. Законодавці й урядовці повинні використовувати його в інтересах загальної справи.

Значні суперечності розвитку вітчизняної науки закладено в чисельних законах з регулювання науково-технічної діяльності, які певною мірою розривають процеси наукових досліджень із впровадженням інновацій, не вирішують базову проблему науковців щодо захисту інтелектуальної власності, отримання належної винагороди від опрацьованих новацій та ряд інших.

Логічним було б на прикладі децентралізації влади в Україні й надалі суттєво розширювати самоврядні повноваження галузевих академій, створювати реальні можливості для їх саморозвитку, в тому числі функціонування на умовах державно-приватного партнерства. Усунення зазначених та інших суперечностей дозволить ефективніше розвиватись вітчизняній науці.

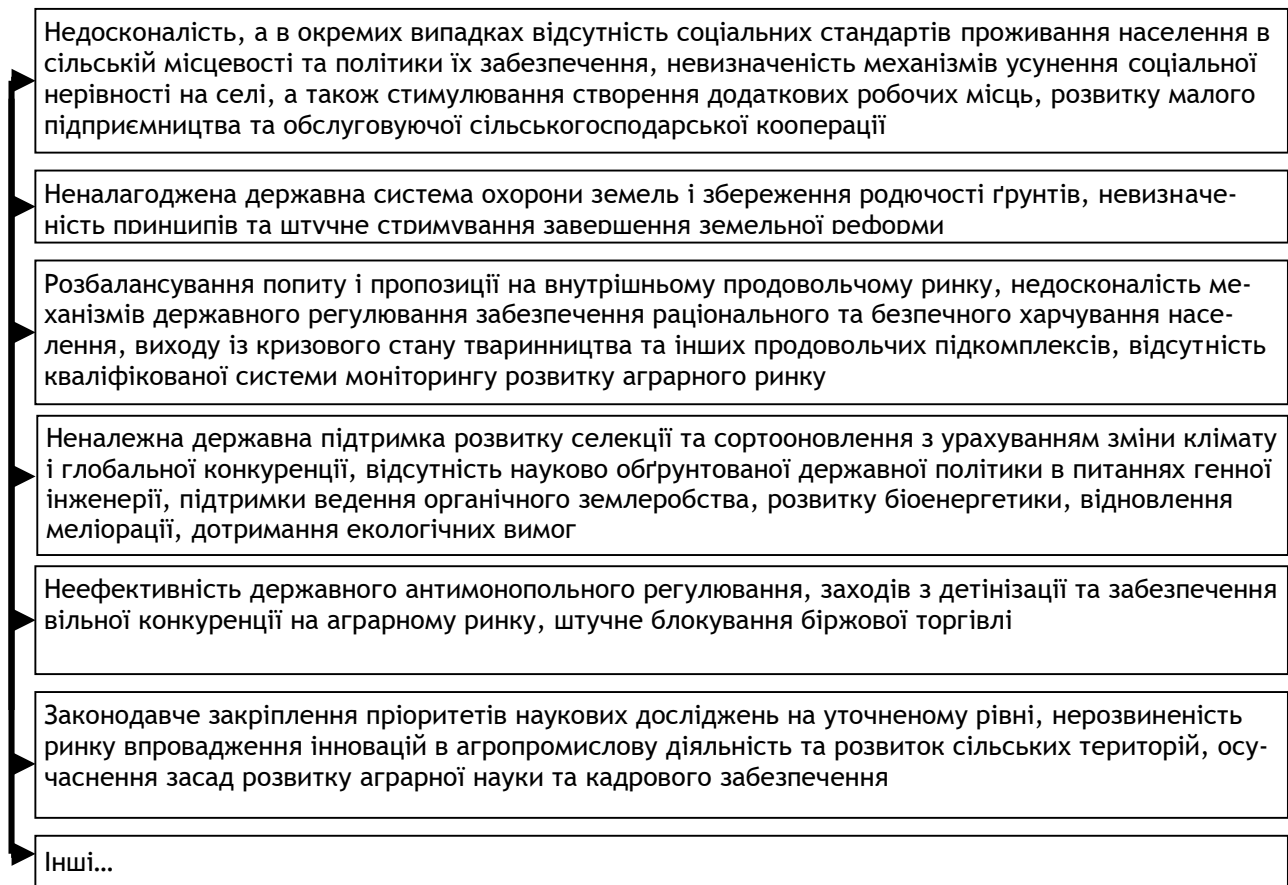


Рис. 1. Основні сучасні проблеми розвитку аграрного сектору і сільських територій

Джерело: Узагальнено автором.

За період незалежності України здійснювалося кілька спроб провести масштабні або часткові реформування аграрної науки. Так, у 2007 р. спільним наказом Мінагрополітики і УААН передбачалося реалізувати заходи з активізації наукового співробітництва на регіональних рівнях шляхом створення нових територіальних інститутів і наукових центрів, на яких покладалися функції наукового забезпечення виконання програм агропромислового розвитку в кожній області. На жаль, як відомо, мети не було досягнуто.

У 2011 р. рішенням Президії НААН пропонувалося здійснити заходи з оптимізації (збалансування) кількості науково-дослідних установ і організацій, а також запровадити зміни до землекористування, проте мети теж не було досягнуто.

При цьому головна увага приділялася лише функціональним процесам з урахуванням зменшення бюджетного фінансування, без системного підходу до відповідних перетворень і це, мабуть, стало основною причиною.

Раніше проведені реформування завершувалися в основному прийняттям відповід-

них рішень, деяких часткових реорганізацій, перепідпорядкування. Але найбільша руйнація відбулася за так званої оптимізації, коли було ліквідовано значну кількість наукових і дослідних установ та організацій, що в кінцевому результаті призвело до значної втрати наукового і ресурсного потенціалу Академії (кількість установ, науковців, земель та інших ресурсів зменшилася орієнтовно удвічі).

Процеси реформування вчергове були започатковані у 2016 р. Враховуючи досвід попередніх реорганізацій, Президія НААН спочатку прийняла Концепцію реформування аграрної науки і зобов'язала керівників відділень та науково-організаційне управління за участю наукових установ Академії розробити Програму її реалізації. Крім того, постановою останніх Загальних зборів НААН було покладено зобов'язання на Президію разом із відділеннями до 1 липня 2018 р. створити регіональні наукові центри, завершити формування системи інноваційно-інвестиційного розвитку НААН та продовжити виконання інших заходів з реформування Академії.

Завдяки активізації цієї роботи, Президією НААН було схвалено Програму реалізації уже прийнятої Концепції, де враховувалися наступні обставини:

1. У результаті різних законодавчих змін, перепідпорядкувань і трансформацій НААН на сьогодні втратила раніше існуючу координуючу функцію в державі з організації науково-інноваційної діяльності в аграрній сфері.

На даний час аграрна наука загалом втратила свою цілісність, є розпорошеною в різних наукових, освітніх, адміністративних та управлінських системах і практично не координується з єдиного центру.

Така конфігурація аграрної науки призводить до відповідного дублювання діяльності, ускладнень при концентрації зусиль для проведення пріоритетних досліджень і їх фінансування, забезпечення скоординованого впровадження інновацій, організації регіонального та міжнародного співробітництва тощо.

Зв'язок із НААН значної кількості академіків і членів-кореспондентів Академії, особливо тих, що працюють в інших системах, а їх майже 50%, все більше перетворюється у формальні стосунки, обмежується, як правило, лише внутрішньовідомчими дослідженнями або участю у Загальних зборах і зборах відділень, одночасно звужуючи спільні дослідження за тематикою НААН. Згортаються наукові дискусії, складно і в багатьох випадках неоднозначно формується наукова думка з різних питань розвитку аграрної сфери і т.ін.

Така ситуація об'єктивно вимагає від МОН, Мінагрополітики і НААН як органів, що відповідають за розробку засад і організацію наукового забезпечення в аграрній сфері, готувати обґрунтовані пропозиції з удосконалення державної політики, зокрема пошуку механізмів координації та консолідації співпраці науковців різного підпорядкування, створення умов для саморозвитку всієї аграрної науки, формування системного ринку інновацій в аграрній сфері та вирішення інших проблем.

Разом із тим все ж схвалена Президією НААН Програма передбачає основні заходи вирішення такого завдання. Тобто існує впевненість у тому, що активна співпраця міністерств і науковців допоможе успішному вирішенню існуючих проблем.

2. Останніми роками розпочалися активні процеси з децентралізації влади і управління,

делегування державою багатьох важливих функцій і повноважень місцевим органам влади та самоврядування. Відбуваються відповідні зміни до бюджетної політики в інтересах розвитку регіонів. Також продовжуються суттєві зміни в умовах функціонування та структурі учасників аграрного ринку, які представлені малими і великими виробниками різних ринкових форм господарювання, господарськими і громадськими об'єднаннями.

Сьогодні такі трансформації вимагають удосконалення організаційної побудови НААН, розвитку співпраці з органами місцевої влади, з установами іншого підпорядкування та підприємництва. Для цього, враховуючи актуальність проблеми та реальні можливості Академії, Програма передбачала, як і було визначено Концепцією та рішенням Загальних зборів, забезпечення в першому кварталі 2019 р. створення міжрегіональних наукових центрів, яким необхідно надати відповідні права з координації по окремих напрямках науково-інноваційної діяльності аграрних наукових і освітніх установ на регіональних рівнях незалежно від їх відомчого підпорядкування та спеціалізації. Більше того, Програма визначала створення міжрегіональних наукових центрів, як першочергове завдання.

3. За останній період держава з різних причин все більше згортає фінансове забезпечення розвитку аграрної науки. Тому слід шукати додаткові механізми і джерела фінансування, які не заборонені законодавством. Адже реально вартість енергоносіїв, комунальних послуг тощо вже оцінюється за світовими цінами, суттєво зменшуючи видатки на наукові дослідження, підготовку молодих вчених та інші потреби.

Водночас наявні можливості й далі розвивати так звані позабюджетні джерела фінансування аграрної науки шляхом:

- збільшення обсягів надання платних послуг згідно з переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України;
- організації ефективної спільної господарської діяльності та впровадження інновацій;
- розширення участі в міжнародних наукових програмах;
- отримання грантів і т. п.

До виконання цих заходів, визначених Програмою реформування аграрної науки, повинні активно долучатися всі наукові установи НААН.

4. Система впровадження новацій на сьогодні являє собою найслабкішу ланку в ланцюжку поєднання науки з виробництвом, господарською практикою, з іноземними партнерами, а також громадами в питаннях вирішення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій.

Зазначене вимагає насамперед створення необхідних інституційних організаційно-правових та інвестиційних передумов. Тобто це стосується розбудови відповідної інфраструктури і в системі Академії, удосконалення наукового забезпечення організації інноваційного процесу, передусім на регіональних рівнях, поліпшення співпраці науки з суб'єктами підприємництва та самоврядування, напрацювання механізмів інноваційного менеджменту, координації кооперованого надавання послуг науковими установами і закладами вищої освіти різної спеціалізації, організації впровадження інноваційних продуктів відповідно до раніше прийнятих рішень Президії НААН з інноваційного забезпечення.

Формування відповідної ринкової системи дозволить перетворити інноваційний розвиток із декларації в реальність. Важливим у вирішенні існуючої проблеми стане ефективна організація діяльності міжрегіональних наукових центрів.

5. Сьогодні уже на повну силу діє Угода про асоціацію України і ЄС, яка вимагає організації діяльності вітчизняної науки за уніфікованими правилами. Насамперед це стосується захисту інтелектуальної власності та результатів досліджень, напрацювання механізмів залучення вітчизняної аграрної науки до європейського дослідницького простору, спільної реалізації різних наукових програм і кооперування з освоєння інновацій, обміну досвідом у сфері управління науково-дослідними установами, пошуку оптимальних механізмів трансферу технологій тощо. Все це передбачено Угодою про євроінтеграцію, і завдання Академії максимально використовувати ці можливості.

Виконання заходів Програми реформування аграрної науки, в частині, що стосується розвитку співробітництва з ЄС у сфері аграрної науки, визначено як одне з найважливіших завдань у діяльності кожної наукової установи НААН.

У сучасних умовах, коли аграрний сектор набуває дедалі вагомішого значення для економіки України, зростає потреба в

науково-інноваційному забезпеченні для його конкурентного розвитку як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Тому, мабуть, стає цілком об'єктивним необхідність підвищення державної підтримки розвитку вітчизняної аграрної науки, що нині практично не спостерігається.

Дуже важлива чітка конкретизація пріоритетних напрямів досліджень та інновацій, які згідно із законодавством Кабінет Міністрів України повинен подавати на розгляд Верховної Ради України. Крім того, держава відповідно до законодавства також зобов'язана формувати ринок наукової і науково-технічної продукції.

Таким чином, важливою складовою реформування Академії має стати удосконалення функціонування експериментальної бази НААН, підвищення ефективності використання земельних і матеріальних ресурсів, розвиток ринкової системи поширення нових сортів рослин і порід тварин тощо. Тож таке завдання повинно вирішувати науково-виробниче об'єднання у складі суб'єктів господарювання НААН, як передбачено прийнятою Концепцією. Тут слід напрацювати механізми маркетингової діяльності, кооперації із підприємцями, дослідження за участю зарубіжних партнерів тощо.

Натепер це основні пріоритетні питання, які вимагали й вимагають комплексного вирішення. Саме їх покладено в основу Програми реалізації Концепції реформування аграрної науки.

У сучасних умовах вітчизняна аграрна наука може стати значно цікавішою та затребуваною у суспільстві, в аграрному бізнесі, якщо її діяльність буде базуватися на наукових дослідженнях найважливіших питань розвитку аграрного сектору, сільських територій та одночасної організації впровадження в життя власних результатів досліджень, тобто інновацій. Більше того - це повинно стати нерозривним, органічним та послідовним процесом функціонування аграрної науки.

Важливу роль у вирішенні даного завдання, що необхідно підкреслити, відводиться створенню й результативному функціонуванню міжрегіональних наукових центрів. Зважаючи на можливості Академії, створено п'ять міжрегіональних центрів із визначенням зон їх діяльності на територіях відповідних областей. Їхні головні функції такі:

1. Узагальнення потреб регіонів і координація науково-інноваційного забезпечення

вирішення актуальних регіональних проблем розвитку аграрної сфери на відповідних адміністративних територіях держави.

2. Налагодження співпраці аграрних наукових установ і закладів вищої освіти системи НААН, МОН і Мінагрополітики, які розміщені у відповідних регіонах, із місцевими органами влади й самоврядування, суб'єктами підприємництва, їх господарськими і громадськими об'єднаннями, напрацювання схем і механізмів співробітництва на умовах надання послуг згідно з переліком, визначеним рішеннями Уряду, переважно за рахунок місцевих ресурсів, широкого залучення до цього молодих вчених, студентів і працівників науки з різних сфер на регіональних рівнях.

3. Сприяння розвитку необхідної інфраструктури для проведення прикладних досліджень та впровадження інноваційних продуктів у кожній області. Підготовлена оцінка інноваційно-інвестиційного потенціалу кожного адміністративного району в кожній області повинна стати певною мірою відправною точкою діяльності міжрегіональних центрів. Окрім того, такі завдання цілком кореспондуються з процесами децентралізації влади в Україні.

Запропонована схема координації міжрегіональними науковими центрами та кількість наукових установ і закладів вищої освіти для виконання завдань на визначених територіях (рис. 2). У кожного центру в основному достатні наукові і освітні ресурси для ефективної діяльності. Організаційну структуру та схему управління міжрегіонального наукового центру наведено на рис. 3.

Створення міжрегіональних наукових центрів НААН лише перший, проте дуже важливий етап реформування аграрної науки. За цим слідує відповідальна робота з відповідними центральними й регіональними органами державного управління з питань побудови ефективної системи науково-інноваційного забезпечення регіонального розвитку аграрного сектору та сільських

територій, уточнення пріоритетів наукових досліджень на загальнодержавному й регіональних рівнях. Такі дії формують основу для удосконалення тематики досліджень на наступні роки, визначення нових завдань, структури і функціонування відділень, науково-методичних та національних наукових центрів Академії, уточнення сфер і підвищення ефективності діяльності кожної наукової установи НААН, здійснення заходів щодо підвищення результативності функціонування науково-експериментальної бази Академії, використання власних земельних та інших природних ресурсів.

Висновки. Наведена організаційна побудова НААН принаймні повніше поєднує організацію проведення фундаментальних і прикладних досліджень та розбудову підсистеми впровадження інновацій в аграрній сфері як на державному, так і регіональних рівнях.

Ефективне вирішення поставлених завдань можливе за консолідації зусиль Міністерства освіти і науки України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Національної академії аграрних наук України, місцевих органів влади і самоврядування, громадських організацій та суб'єктів аграрного підприємництва, долучення вітчизняної аграрної науки до європейського дослідницького простору для спільної реалізації наукового та інноваційного потенціалу за процесу децентралізації влади в нашій країні.

На сьогодні розбудова аграрного сектору відбувається в умовах виконання основного завдання державної аграрної політики в Україні: забезпечення наукових та інноваційних засад нарощування обсягів виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції, що визначає пріоритети в аграрній науці та інноваційній діяльності на ближчу перспективу. Інноваційний науковий розвиток не повинен зупинятися і цьому насамперед повинна сприяти держава.

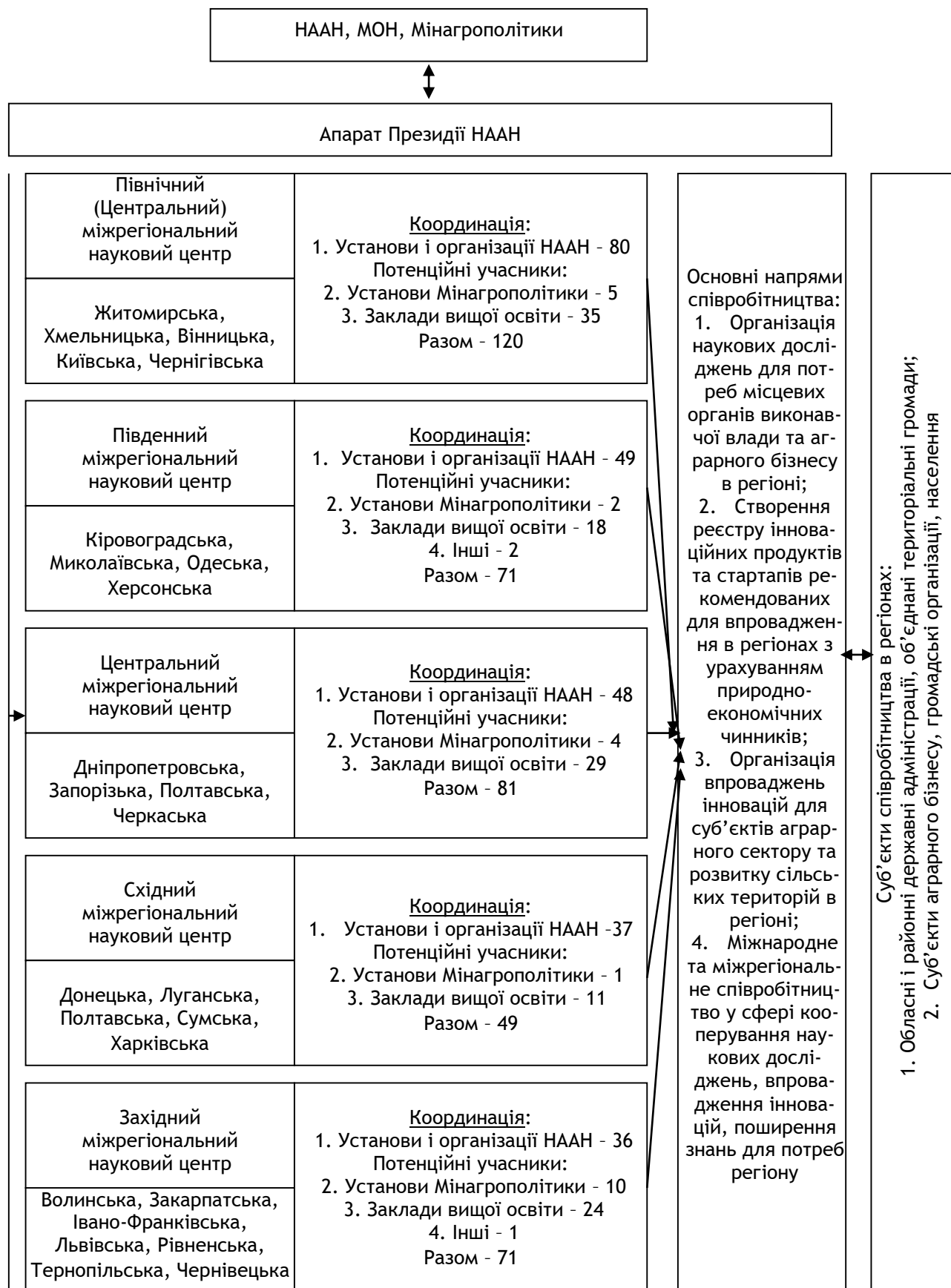


Рис. 2. Схема координації міжрегіональними науковими центрами та кількість наукових установ і закладів вищої освіти

Джерело: Сформовано автором.

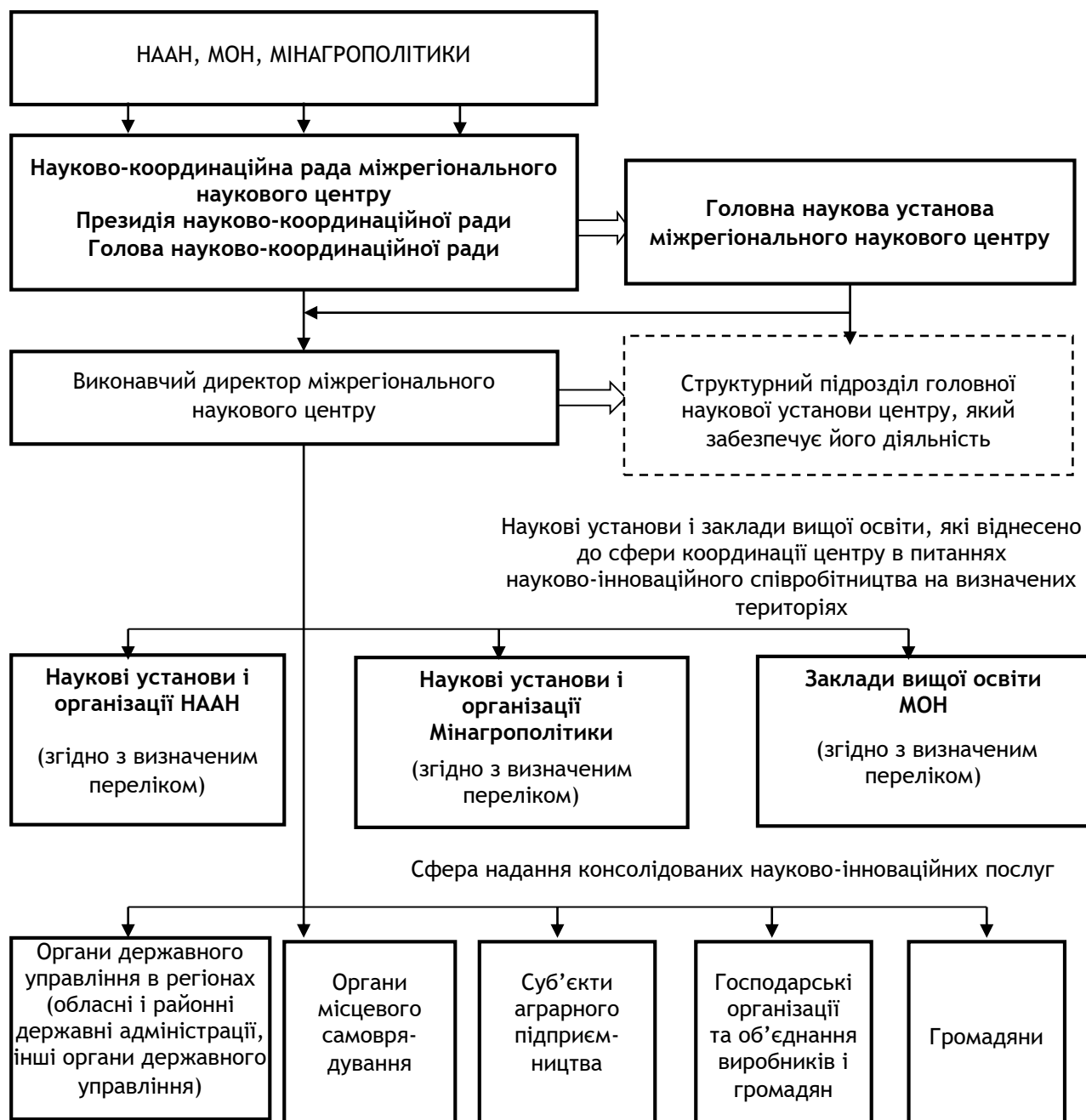


Рис. 3. Організаційна структура та схема управління міжрегіонального наукового центру НААН

Джерело: Сформовано автором.

Список бібліографічних посилань

1. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : монографія / Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2010. 706 с.
2. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2014. 516 с.
3. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Наукове забезпечення розвитку аграрної реформи в Україні. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 60-71.
4. Розвиток форм господарювання на селі : монографія / Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. та ін. Київ : ІАЕ, 1993. 376 с.

References

1. Sabluk, P.T., Shpykuliak, O.H., Kurylo, L.I., et al. (2010). *Innovatsiina diialnist v ahrarnii sferi: instytutsionalnyi aspekt : monohrafiia* [Innovative activity in the agricultural sphere: institutional aspect: monograph]. Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].
2. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., et al. (2014). *Innovatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy* [Innovative support of agricultural development of Ukraine: problems and prospects]. Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].
3. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2021). *Naukove zabezpechennia rozvytku ahrarnoi reformy v Ukraini* [Scientific support for the development of agricultural reforms in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 60-71 [In Ukrainian].

5. Спілка економістів України: 30 років в авангарді громадянського суспільства / за ред. акад. АЕН України, проф. Осольського В. В. Київ, 2020. Т. 1. 372 с.
6. Гадзало Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Модернізація державної політики розвитку аграрної сфери України: виклики, шляхи вирішення : монографія. Київ : Аграрна наука, 2020. 380 с.
7. Лукінов І. І. Вибрані праці: у 2-х кн. Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. Кн. 2. 794 с.
8. Колтунович О. С. Інноваційно-технологічна модернізація водогосподарського комплексу України : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2019. 352 с.
9. Геєць В. М., Мазаракі М. М. Пріоритети національно-економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів : монографія. Київ : НТЕУ, 2008. 273 с.
10. Кривченко М. Ф. Напрями реформування системи управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та розвитку євроінтеграційних процесів. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 26-36.
11. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. В. М. Геєця. Київ : Фенікс, 2003. 1008 с.
12. Рекомендації з розроблення Дорожньої інвестиційної карти розвитку аграрного району / за ред. Я. М. Гадзала, П. Т. Саблука. Київ : Аграрна наука, 2017. 148 с.
13. Курило Л. І. Інтелектуальний капітал в аграрній сфері : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2014. 322 с.
14. Swinnen J., Ciaian P., Kancs d'Artis et al. Possible effects on EU land markets of new CAP direct payments. Study. Brussels. 2013. 96 c.

4. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., Fedorov, M.M., et al. (1993). Rozvytok form hospodariuvannia na seli : monohrafiia [Development of farming forms in the rural areas : monograph]. Kyiv : IAE [In Ukrainian].
5. Oskolskyi, V.V., et al. (2020). Spilka ekonomistiv Ukrainy: 30 rokiv v avanhardi hromadianskoho suspilstva [Union of Economists of Ukraine: 30 years at the forefront of civil society]. akad. AEN Ukrainy, prof. V.V. Oskolskyi (Ed.). Kyiv, vol. 1 [In Ukrainian].
6. Hadzalo, Ya.M., Hladii, M.V., Sabluk, P.T. & Luzan, Yu.Ya. (2020). Modernizatsiia derzhavnoi polityky rozvytku ahrarnoi sfery Ukrainy: vyklyky, shliakhy vyrishennia : monohrafiia [Modernization of the state policy of development of agrarian sphere of Ukraine: challenges, ways of the decision: monograph]. Kyiv : Ahrarna nauka [In Ukrainian].
7. Lukinov, I.I. (2007). Vybrani pratsi: u 2-kh knykh. Кн. 2. [Selected works: in 2 books. Book 2]. Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].
8. Koltunovich, O.S. (2019). Innovatsiino-tekhnologichna modernizatsiia vodohospodarskoho kompleksu Ukrainy : monohrafiia [Innovative-technological modernization of the water management complex of Ukraine: monograph]. Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].
9. Heiets, V.M. & Mazarak, M.M. (2008). Priorytety natsionalno-ekonomichnoho rozvytku v konteksti hlobalizatsiinykh vyklykiv : monohrafiia [Priorities of national and economic development in the context of globalization challenges: monograph]. Kyiv : NTEU [In Ukrainian].
10. Kropyvko, M.F. (2016). Napriamy reformuvannia systemy upravlinnia ahrarnym sektorom v umovakh detsentralizatsii vlady ta rozvytku yevro intehratsiinykh protsesiv [Directions of reforming the management system of the agricultural sector in the context of decentralization of power and development of European integration processes]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 26-36 [In Ukrainian].
11. Heiets, V.M., et al. (2003). Ekonomika Ukrainy: stratehiia i polityka dovrostokovoho rozvytku [Economy of Ukraine: strategy and policy of long-term development]. V. M. Heiets (Ed.). Kyiv : Feniks [In Ukrainian].
12. Hadzalo, Ya.M., Sabluk, P.T. (2017). Rekomendatsii z rozroblennia Dorozhnoi investytsiinoi karty rozvytku ahrarnoho raionu [Recommendations for the development of the Road Investment Map of the development of the agricultural area]. Ya. M. Hadzalo, P. T. Sabluk (Ed.). Kyiv : Ahrarna nauka [In Ukrainian].
13. Kurylo, L.I. (2014). Intelktualnyi kapital v ahrarnii sferi : monohrafiia [Intellectual capital in the agricultural sector: monograph]. Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].
14. Swinnen, J., Ciaian, P., Kancs, d'Artis, et al. (2013). Possible effects on EU land markets of new CAP direct payments. Study. Brussels [In English].

Sabluk P. T. Scientific substantiation of innovative development in the agricultural sector

The purpose of the article is to reveal the essence of the processes associated with structural changes due to market transformations in the agricultural sector, giving proper role to research in the innovation system to ensure the construction of a competitive economy.

Research methods. *The research is based on the existing provisions for the development of science, education and the latest technologies, the theory of agricultural production management, its sustainable development in the context of reforming and economic management, effective use and management of the country's agricultural enterprises. In accordance with the changes in the conditions of the functioning and structure of the agricultural market, the creation of interregional research centers was determined as a priority task on the way to improve the development of the agricultural sector.*

Research results. *The main current problems of development of the agricultural sector and rural areas, which are interconnected and form part of the whole chain, are highlighted. At the same time, the essence of expanding the powers of sectoral departments and creating real opportunities for their self-development is emphasized. It is proposed to solve this problem by developing mechanisms for involving domestic agricultural science and exchange of experience in the field of management of research institutions, provided by the Agreement on European Integration.*

Scientific novelty. *The essence of creating a system of innovation and investment development of NAAS in solving socio-economic problems of rural development, which means strengthening the necessary institutional, legal and investment prerequisites for the development of appropriate infrastructure.*

Practical significance. *The results of the study to improve the reform of agricultural science - the creation of interregional research centers NAAS, which is an important stage and will serve to address issues of building an effective system of scientific and innovative development of the agricultural sector and rural areas. Figs.: 3. Refs.: 14.*

Keywords: *reforming of agricultural science; scientific support; interregional centers; agricultural sector; introduction of innovations; scientific problems; consolidation of efforts.*

Sabluk Petro Trokhymovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, academician-secretary of the department of agricultural economics and food, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)
E-mail: prezid@naas.gov.ua
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-8037-9545>

Саблук П. Т. Научное обоснование инновационного развития в аграрной сфере

Цель статьи - раскрыть сущность процессов, связанных со структурными изменениями в результате рыночных преобразований в аграрной сфере, отдавая должное роли научным исследованиям в инновационной системе для обеспечения построения конкурентоспособной экономики государства.

Методика исследования. Основой исследования послужили существующие положения по развитию науки, образования и новейших технологий, теории управления аграрным производством, его устойчивого развития в условиях реформирования и хозяйствования, эффективном использовании в управлении деятельности сельскохозяйственных предприятий страны. В соответствии с изменениями в условиях функционирования и структуры аграрного рынка определено создание межрегиональных научных центров, как первоочередной задачи на пути совершенствования развития аграрного сектора.

Результаты исследования. Освещены основные современные проблемы развития аграрного сектора и сельских территорий, которые взаимосвязаны и образуют звено целостной цепи. В то же время подчеркнута сущность расширения полномочий отраслевых ведомств и создания реальных возможностей для их саморазвития. Предложено решение существующей проблемы наработками механизмов привлечения отечественной аграрной науки и обмена опытом в сфере управления научно-исследовательскими учреждениями, что предусмотрено Соглашением о евроинтеграции.

Элементы научной новизны. Раскрыта сущность создания системы инновационно-инвестиционного развития Национальной академии аграрных наук Украины в вопросах решения социально-экономических проблем развития сельских территорий, что означает усиление необходимых институционально-правовых и инвестиционных предпосылок развития соответствующей инфраструктуры.

Практическая значимость. Результаты исследования по усовершенствованию реформирования аграрной науки - создание межрегиональных научных центров Национальной академии аграрных наук Украины, что выступает важным его этапом и будет служить решению вопросов построения эффективной системы научно-инновационного развития аграрного сектора и сельских территорий. Илл.: 3. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: реформирование аграрной науки; научное обеспечение; межрегиональные центры; аграрный сектор; освоение инноваций; научные проблемы; консолидация усилий.

Саблук Пётр Трофимович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, академик-секретарь Отделения экономики и продовольствия, Национальная академия аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-8037-9545>

Стаття надійшла до редакції 28.04.2021 р.

Фахове рецензування: 27.05.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Саблук П. Т. Наукове обґрунтування інноваційного розвитку в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 16 – 25. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106016>

Sabluk, P.T. (2021). Naukove obgruntuvannia innovatsiinoho rozvytku v ahrarnii sferi [Scientific substantiation of innovative development in the agricultural sector]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 16 – 25 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106016>

* * *

УДК 631.1

JEL Classification: Q13; Q17; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106026>

**О. Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН**
**О. В. ХОДАКІВСЬКА, докторка економічних наук, професорка,
членкиня-кореспондентка НААН**
**М. І. ПУГАЧОВ, доктор економічних наук, професор,
академік НААН**
О. Ю. ГРИЩЕНКО

Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах впливу пандемії COVID-19¹

Мета статті - здійснити аналітичну оцінку впливу пандемії COVID-19 на розвиток аграрного сектору економіки України.

Методика дослідження. Дослідницький інструментарій дискурсу з проблематики, що розглядається у статті, включає загальнонаукові та економічні методи, класичну методологію пізнання засад господарювання в умовах ринку, наукові напрацювання вчених з питань подолання кризових явищ у соціально-економічній системі, а також публікації й матеріали аналізу науковцями впливу карантинних обмежень, пов'язаних із поширенням пандемії COVID-19, на розвиток аграрного сектору економіки. Для здійснення емпіричних оцінок і виявлення тенденцій зміни ефектів функціонування аграрного сектору економіки використано монографічний, нормативний та позитивний підходи, а також прийоми абстрактно-логічного пізнання, індексний метод, метод узагальнення результатів - для формулювання висновків і рекомендацій на перспективу.

Результати дослідження. Результативна частина проведеного дослідження містить оцінки ефективності реалізації господарського потенціалу аграрного сектору економіки України в умовах дії обмежувальних заходів зі стримування пандемії COVID-19 з визначенням найбільш чутливих сегментів взаємодії стейкхолдерів галузі. Встановлено тенденції структурних змін і динаміку зайнятості населення сільськогосподарською діяльністю, охарактеризовано структуру підприємницьких формувань у зв'язку із чинником пандемії COVID-19 та заходами держави й місцевих органів влади щодо її стримування. Показано ефекти ринкової взаємодії стейкхолдерів мікро-, мезо- й макrorівня з розкриттям динаміки позиціонування національного агрогосподарського комплексу на глобальному ринку сільськогосподарського товару. Доведено зв'язок ефективності розвитку аграрного сектору економіки України в умовах карантину зі стримування пандемії COVID-19 із національними особливостями структури і спеціалізації виробництва, складу підприємницьких формувань, моделі забезпечення продовольством та основними каналами реалізації продукції.

Елементи наукової новизни. Визначено національну специфіку розвитку й особливості формування ефективно-сті та функціонування аграрного сектору економіки України в умовах дії карантинних заходів зі стримування пандемії COVID-19, охарактеризовано місце галузі у розвитку національної економіки з урахуванням тенденцій за не-стабільного ринку й транзитивності каналів реалізації продукції.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути враховані при розробленні пріоритетних напрямів і перспектив розвитку аграрного сектору економіки України в умовах інституційної нестабільності ринку й деформації господарського механізму через запровадження обмежень для стримування пандемій. Табл.: 11. Рис.: 10. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: аграрний сектор; карантинні заходи; господарювання; ефективність; пандемія COVID-19; доходи; ринок.

Шпикуляк Олександр Григорович - доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, учений секретар, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

¹ У статті представлені результати дослідження, отримані в процесі виконання проєкту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» № 2020.01/0313 конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України.

© О. Г. Шпикуляк, О. В. Ходаківська, М. І. Пугачов, О. Ю. Грищенко, 2021

Ходаківська Ольга Василівна - докторка економічних наук, професорка, членкиня-кореспондентка НААН, заступниця директора з науково-проектної роботи, завідувачка відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

Пугачов Микола Іванович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, заступник директора з наукової роботи, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: avtor05@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7507-5870>

Грищенко Олена Юріївна - завідувачка сектору інформаційного забезпечення досліджень, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: lana@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2271-3629>

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 постала перед світом системним викликом для розвитку соціально-економічних систем і господарських структур. Швидке хвилеподібне поширення її в останні два роки змусило уряди країн вжити карантинних обмежувальних заходів, які процедурно вплинули на соціально-економічну мобільність людей, відносини в системі виробництва й ринкового обміну. Із запровадженням цих заходів відбулася реструктуризація системи «виробництво-розподіл-обмін-споживання», що зумовило наслідки для усіх сфер господарювання, зокрема й аграрного сектору економіки України. Характерної динаміки реструктуризації згаданий сектор набув, сформувавши специфічні позитивні і негативні ефекти, які мають національні особливості щодо макроекономічних тенденцій ефективності господарювання; результативності підприємницької діяльності; розвитку ринку сільськогосподарської продукції та продовольства; умов праці, використання робочої сили й економічної спроможності споживачів долучитися до споживання продовольства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблемних аспектів розвитку аграрного сектору економіки України в умовах пандемії COVID-19 відзначаються принциповою новизною у постановці й результативному підсумку. Завдяки глобально значимій важливості та принциповості у вирішенні багатьох проблем, які виявилися неочікувано фундаментальними, перед аграрною економічною наукою постало надзвичайно багато питань, які потребують термінових і конструктивних відповідей. Варто зазначити, що галузево-спрямованих досліджень економіки впливу пандемії COVID-19 у вітчизняному науковому проблемному дискурсі не так багато, проте, зокрема, виділимо праці О. Могильного [3], Д. Заха [2], Ю. Терещенко [8], І. Сторонянської [7], а

також інші науково-практичні напрацювання [1, 3-5], включаючи розробки, позиціоновані представниками зі складу авторів статті. Вважаємо, що дослідження мають фрагментарний характер, передусім стосовно визначення тенденцій розвитку аграрного сектору за окремими сегментами впливу пандемії, тому пропонуємо провести комплексну оцінку проблеми, спираючись на висновки щодо різнобічного аналізу напрямів функціонування аграрного сектору України в сучасних умовах.

Мета статті - здійснити аналітичну оцінку впливу пандемії COVID-19 на розвиток аграрного сектору економіки України.

Виклад основних результатів дослідження. Ефективність реалізації господарського потенціалу аграрного сектору економіки України зазнає впливу чинників галузевої специфіки і глобального фактору пандемії Covid-19. Фактично в останнє триріччя (від кінця 2019 року) це однозначно як стримувальний, так і за певних умов стимулювальний вплив щодо характеру ефектів сільськогосподарського бізнесу. Макроекономічний аналіз ефективності господарювання в аграрному секторі економіки України не виявив значних системних погіршень - навпаки, галузь порівняно з іншими динамічно розвивається, нарощуючи продуктивність і експортний потенціал. Пандемія ж Covid-19 – глобальний дисбалансуючий щодо економічної і соціально-трудової активності населення чинник, що насамперед вплинув на мобільність робочої сили, а отже, на зайнятість. Макроекономічні тенденції зайнятості населення у 2020 р. (рік пандемії) виявилися деструктивними. Індикатор зайнятості за підсумками 2020 року порівняно з 2019-м виявився від'ємним, тоді як, наприклад, у 2019 р. до 2018-го збільшувалася чисельність зайнятих.

Зменшення чисельності зайнятих у сільському господарстві відбулося переважно у

трудомістких галузях тваринництва і рослинництва (тепличне господарство), які передбачають значні скупчення людей через потребу застосування ручної праці. В інших секторах, зокрема там, де сільськогосподарська діяльність ведеться на великих площах у відкритому просторі, негативний ефект зайнятості мінімальний. У цілому проявляється методологічний зв'язок із чинником природи, особливостями періоду виробництва й робочого періоду в галузі. Виключна важливість сектору для гарантування продовольчої та інших видів безпеки (екологічна, енергетична) стала об'єктивною передумовою стримування відчутного зниження чисельності зайнятих.

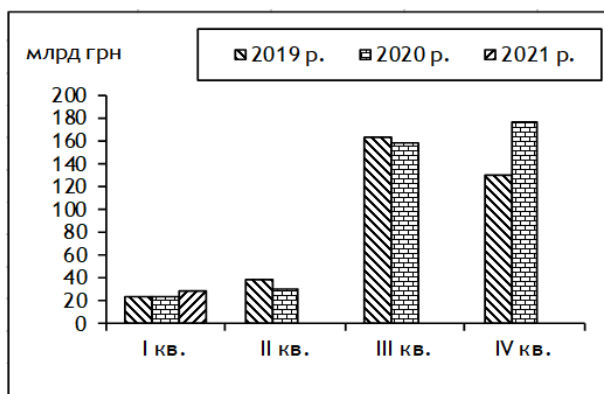
Компенсуючим щодо ефектів незначного впливу карантинних заходів, пов'язаних із стримуванням пандемії Covid-19, можна вважати індикатор зміни валового внутрішнього продукту. Цей показник, який характеризує макроекономічні зміни продуктив-

ності аграрного сектору, навпаки, зріс у 2020 р. (по окремих кварталах) порівняно з 2019-м. Зокрема така тенденція характерна у часовій періодизації змін по кварталах (табл. 1, рис. 1). Хоча відбулося деяке зниження частки сільського господарства у валовому внутрішньому продукті по економіці України, якщо брати до уваги поквартальну динаміку. Зазначене зниження спричинено порушенням відмінності роботи інфраструктури, зокрема транспортної, щодо організації експорту сільськогосподарської продукції. Надто ускладнилася ситуація у другому кварталі 2020 року – піковий період невизначеності щодо подальшого перебігу епідеміологічної ситуації у світі. Негативний вплив на економічні ефекти господарювання в аграрному секторі економіки та реалізацію маркетингових стратегій підприємств виявив сектор «тимчасове розміщування й організація харчування» (див. табл. 1).

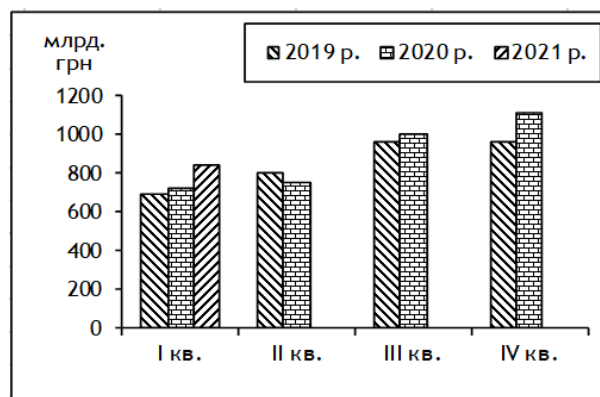
1. Валовий внутрішній продукт, млрд грн

Показник	2019 р.				2020 р.				2021 р.
	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.
Усього	695	801	968	959	728	752	1000	1118	845
Сільське, лісове та рибне господарство	24	38	164	130	24	30	158	176	28
Частка сільського господарства	3,5	4,8	16,9	13,6	3,3	4,0	15,8	15,8	3,3
Тимчасове розміщування й організація харчування	8,1	9,0	9,5	8,7	7,6	3,9	7,9	7,5	7,8

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.



Сільське, лісове та рибне господарство



По економіці

Рис. 1. Валовий внутрішній продукт, млрд грн

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України.

З-поміж іншого малі аграрні господарські структури виявилися позбавленими доступу до каналів реалізації продукції, таких як готельно-ресторанний сектор і продуктові ринки, які не працювали через карантин. Карантинні заходи щодо запобігання поширен-

ня Covid-19 стали одним із стримувальних чинників в організації виробництва-споживання продовольства на внутрішньому ринку саме в інфраструктурному сегменті. У подальшому внутрішній ринок активізував національну спроможність механізмів

самозабезпечення, які завжди актуально представлені в інституційному сегменті агропродовольчого ринку. На відміну від інших країн в Україні, передусім на селі, структурна система продовольчого забезпечення вибудована на механізмі самозабезпечення. Слід підкреслити наявність такого

сегмента гарантування продовольчої безпеки як особисте селянське господарство.

Аналіз зміни обсягу валового внутрішнього продукту в 2020 р. до відповідного кварталу попереднього 2019 р. (табл. 2, рис. 2) підтвердив дану динаміку.

2. Зміна обсягу валового внутрішнього продукту за 2020 р. до відповідного кварталу попереднього року, % (у постійних цінах 2016 року)

Показник	2020 р.					2021 р.
	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	за рік	I кв.
ВВП усього	-1,2	-11,2	-3,5	-0,5	-4,0	-2,2
Сільське, лісове та рибне господарство	-1,6	-28,9	-10,7	-8,3	-11,5	-4,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	-11,9	-58,2	-22,3	-21,4	-28,5	-4,5

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.



Рис. 2. Зміна обсягу валового внутрішнього продукту за 2020 р. до відповідного кварталу попереднього року, % (у постійних цінах 2016 року)

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України.

В аналізі нами виокремлено другий квартал 2020 року, в якому ВВП сектору «сільське, лісове та рибне господарство» порівняно до відповідного періоду 2019 року знизився на 28,9%, надалі тенденція була стрибкоподібною. Ще одним чинником, вплив якого тут враховано, є сезонність виробництва. Сільське господарство України на сьогодні – це переважно галузь рослинництва, з монокультурним експортоорієнтованим виробни-

цтвом (тваринництво набуло мінімального розвитку), до головної причини спаду – наявності карантинних обмежень – додається й сезонність господарювання.

Аналіз інвестиційної привабливості агропродовольчого сектору в період карантинних обмежень доводить, що обсяг інвестицій кардинально не змінився – залишився майже на рівні минулих періодів (табл. 3).

3. Капітальні інвестиції, млрд грн

Рік	Січень-березень	Січень-червень	Січень-вересень	Січень-грудень
Усього				
2019	108	234	379	584
2020	76,9	163,8	268,0	419,8
2021	78,2	191,1		
у т.ч. сільське, лісове та рибне господарство				
	Січень-березень	Січень-червень	Січень-вересень	Січень-грудень
2019	11,0	23,6	38,5	55,3
2020	7,1	14,5	25,0	36,4
2021	8,8	19,4		

частка сільського, лісового та рибного господарства, %				
2019	10,1	10,1	10,2	9,5
2020	9,2	8,9	9,3	8,7
2021	11,2	10,2		

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

За динамікою помісячних і поквартальних даних, індекс капітальних змін протягом січня-березня 2021 року зростав (до відповідного кварталу 2021 року, %). Це ще одне значиме підтвердження того, що галузь сільськогосподарського виробництва найменшою мірою зазнала впливу наслідків обмежувальних карантинних заходів. Сформована система агрогосподарювання, як незамінний продуцент сільськогосподарської продукції – сировини і продовольства, демонструє природно логічну інвестиційну привабливість. Поряд із цим наявність в Україні ексклюзивних ресурсних спроможностей сільськогосподарської галузі кардина-

льно впливатиме не лише на національну, а й на глобальну продовольчу безпеку. Тому ця галузь не зменшує рівень інвестиційної привабливості, зокрема в перспективі довгострокового стимулювання.

Репрезентативним для аналізу макроекономічних тенденцій розвитку агропродовольчого сектору в період дії карантинних заходів, надто за підсумками 2020 року, є показник динаміки (табл. 4) і структури валової продукції сільського господарства. Він характеризує продуктивність праці за вартістю в сільському господарстві, рослинництві та тваринництві а також структурно – по категоріях виробників.

4. Продукція сільського господарства, млрд грн (у постійних цінах 2016 року)

Роки	Господарства усіх категорій			У тому числі					
				підприємства			господарства населення		
	продукція сільського господарства	з неї		продукція сільського господарства	з неї		продукція сільського господарства	з неї	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2018	671	529	142	438	368	70	233	162	72
2019	681	539	142	450	377	73	231	162	69
2019 у % до 2018	101,4	101,8	100,2	102,7	102,5	103,8	99,1	100,2	96,7
2020	612,1	473,4	138,7	395,7	323,2	72,5	216,4	150,2	66,2
2020 у % до 2019	89,9	87,9	97,5	88,0	85,8	99,3	93,6	92,8	95,6

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Аналіз динаміки продукції сільського господарства підтверджує стабільний характер позиціонування результативності аграрної галузі, в якій не сталося кардинального спаду продуктивності. Вважаємо, що на зниження обсягів продукції за підсумками 2020 року порівняно з 2019-м вплинув більшою мірою природно-кліматичний фактор,

ніж карантинні обмеження. Зауважимо на підтвердження такої оцінки те, що у 2020 р. порівняно з 2019-м урожайність основних сільськогосподарських культур була нижчою, тому вплив карантинних заходів, знову ж таки, не надто прослідковується. Індекси продукції сільського господарства до попереднього року дещо знизилися (рис. 3).

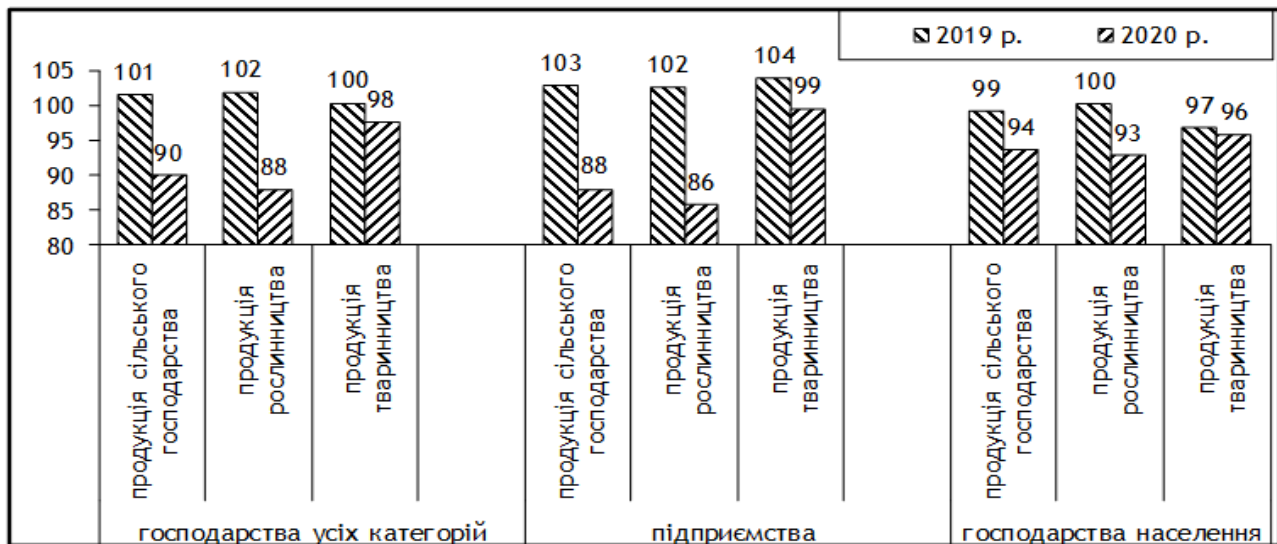


Рис. 3. Індеси продукції сільського господарства (до попереднього року, %)

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Підсумок оцінок макроекономічних тенденцій щодо ефективності господарювання в аграрному секторі економіки України пов'язуємо з тенденціями аналізу структурних змін у системі виробництва експорту й внутрішнього використання сільськогосподарської продукції. Економічний потенціал та ефективність господарювання в аграрному секторі реалізуються на ринку, що за будь-яких умов передбачає відносини зі збалансування інтересів виробників і споживачів, держави. Сільськогосподарські підприємства, поставляючи на ринок продукцію, позиціонують її як товар для продажу у статусі реалізації цілі з отримання доходу, вступають у ринкові соціально-економічні відносини із споживачем. Саме на цей аспект функціонування кон'юнктури ринку сільськогосподарського товару

певним чином вплинули карантинні заходи зі стримування пандемії COVID-19, найбільшою мірою формалізовані у 2020 р. Вказаний період обтяжувальні заходи разом з поведінкою учасників ринкового обміну, зокрема виробників, споживачів та інфраструктурною сферою, відчутно вплинули на зміну обсягів реалізації продукції (табл. 5): індекс фізичного обсягу реалізованої підприємствами продукції склав: по продукції сільського господарства - 88,4%, по продукції рослинництва - 85,4 %, по продукції тваринництва - 102,7%; індекс фізичного обсягу продукції, реалізованої господарствами населення: по продукції сільського господарства - 81,4 %, по продукції рослинництва - 77,9 %, по продукції тваринництва - 88,8 %.

5. Індеси фізичного обсягу продукції сільського господарства у 2019-2020 рр. (до попереднього року, %)

Рік	Продукція сільського господарства - всього	У тому числі		Продукція сільського господарства - всього	У тому числі	
		рослинництва	тваринництва		рослинництва	тваринництва
		Реалізовано підприємствами			Реалізовано господарствами населення	
2019	114,1	116,9	101,2	107,3	114,6	94,4
2020	88,4	85,7	102,7	81,4	77,9	88,8

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Відповідно по всіх основних секторах господарювання (підприємницький та індивідуальний), окрім галузі тваринництва у підприємницькому секторі, зменшились обсяги сільськогосподарської продукції на ринку. Це пов'язуємо з невизначеністю щодо розвитку епідеміологічної ситуації, а також із порушенням функціонування каналів збуту

продукції. Надто відчутно вплинули обмежувальні заходи на індивідуальний сектор господарювання, малий та мікросільськогосподарський бізнес, для якого основним каналом збуту продукції є сільськогосподарські ринки і стихійні точки продажу продукції. Обмеження доступу до традиційних каналів реалізації сільськогосподарської продукції та

продовольства стало причиною негативного ефекту за результатами впливу карантинних заходів. Слід також зауважити про вірогідність припущення того, що великі торговельні мережі, зокрема супермаркети, увесь час були зорієнтовані на реалізацію значного обсягу імпортного продовольства. Цей факт також вплинув на ефект наявності продукції сільського господарства на внутрішньому ринку. В аналізованому (2020 р.) і наступних періодах спостерігаємо засилля імпортного продовольства, зокрема продукції тваринництва, також з відчутною переорієнтацією вітчизняних товарів з доданою вартістю, наприклад, соняшникової олії, на зовнішні дохідніші ринки. У цілому вважаємо, що зазначені тенденції є результатом дії такого чинника, як реструктуризація каналів збуту продукції

через формування мотивації виробників і споживачів для досягнення ними задоволення базових ефектів присутності на ринку. Це означає пошук ефективних функціонуючих каналів збуту продукції і певне їх «притримання», що характерно для виробника; орієнтування господарств населенню на актуалізацію курсу на самозабезпечення продовольством. Для аграрного сектору щодо формування кон'юнктури ринку 2020 рік виявився важко прогнозованим. Стосовно реалізації мотивацій усіх учасників обміну деструктивні з посилення ризиків для споживачів і підприємців значно вплинули, зокрема, на динаміку ціноутворення, що демонструє відповідний спектр динаміки цінової ситуації на ринках сільськогосподарської продукції та продовольства (табл. 6).

6. Індеси цін продукції сільського господарства у 2019-2020 рр. (до попереднього року, %)

Рік	Продукція сільського господарства - всього	У тому числі		Продукція сільського господарства - всього	У тому числі	
		рослинництва	тваринництва		рослинництва	тваринництва
	Реалізовано підприємствами			Реалізовано господарствами населення		
2019	92,4	91,2	96,8	109,3	110,2	107,3
2020	119,2	122,9	103,0	112,0	117,0	103,6

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

У 2020 р. індекси цін продукції, реалізованої підприємствами та господарствами населення, значно зросли порівняно з 2019 р. Карантинні обмежувальні заходи стали причиною низки непередбачуваностей у формуванні пропозиції сільськогосподарської продукції, постачання її на ринок. Тому ціни підвищуються зі зростанням попиту; побоюван-

нями споживачів щодо перспектив набуття ними можливості купівлі продовольства; раптовим зникненням окремих імпортних продовольчих товарів; «притриманням» продуктів до «кращих часів» тощо. Показовими є поквартальні зміни індексу цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами (табл. 7, рис. 4).

7. Індеси цін реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами, 2019-2021 рр.

(до попереднього кварталу, відповідного кварталу минулого року, %)

Рік	Квартал	До попереднього кварталу			До відповідного кварталу минулого року		
		у тому числі продукція			у тому числі продукція		
		сільського господарства - всього	рослинництва	тваринництва	сільського господарства - всього	рослинництва	тваринництва
2019	I	103,3	105,4	93,9	101,3	102,2	97,1
	II	96,8	97,8	91,8	94,5	94,3	95,6
	III	90,9	88,2	104,8	91,2	89,4	100,4
	IV	96,6	94,9	104,5	87,9	86,3	94,4
2020	I	109,7	113,0	94,8	92,7	92,4	95,1
	II	113,6	115,5	101,9	109,1	109,7	105,4
	III	98,4	98,0	100,9	117,8	120,8	102,1
	IV	119,2	120,4	112,3	146,3	154,0	109,4
2021	I	124,3	127,4	106,4	165,1	173,8	123,0
	II	102,7	103,3	98,0	149,4	154,7	118,9

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

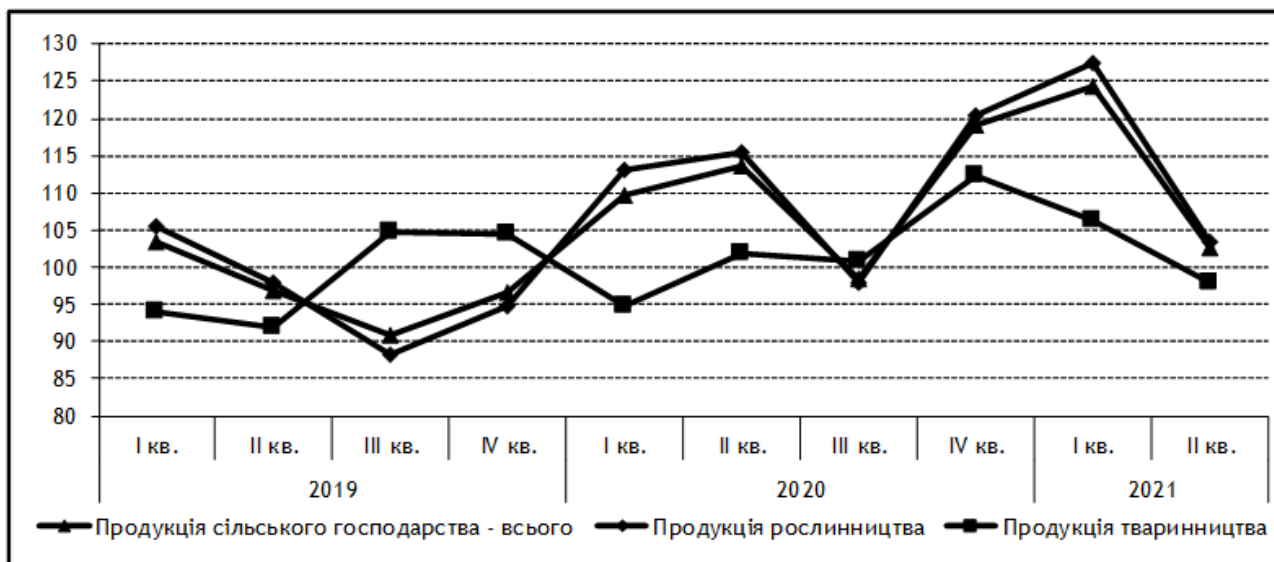


Рис. 4. Індекси цін реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами, 2019-2021 рр. (до попереднього кварталу, %)

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Розрахунки свідчать про майже повсюдне зростання цін реалізації як до попереднього кварталу, так і до відповідного кварталу минулого року (табл. 7). У цьому випадку вірогідним є припущення про максимальну переорієнтацію пріоритетів виробників на експортні канали реалізації, а також ажіотажного попиту на внутрішньому ринку з

метою формування запасів сировини тощо. Найбільш динамічним у 2020-2021 рр. виявилось зростання індексів цін до відповідного кварталу попереднього року, що варто пов'язувати із сезонністю. У логічній схемі заявленого дискурсу кваліфікуємо динаміку індексу споживчих цін (рис. 5).

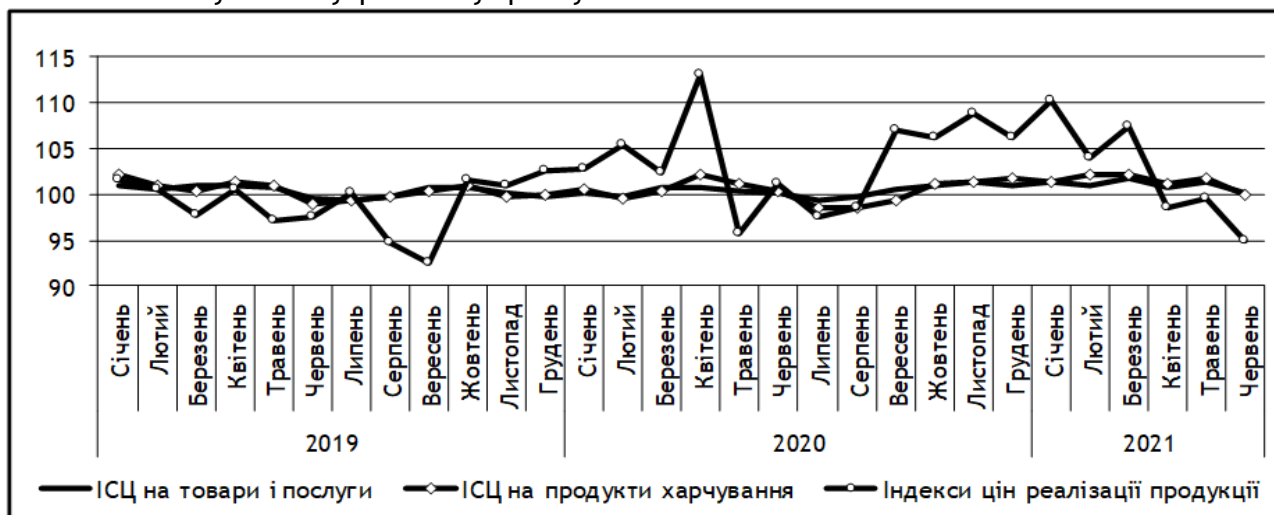


Рис. 5. Індекси споживчих цін, 2019-2021 рр. (до попереднього місяця, %)

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Відзначаємо відносну стабільність індексу споживчих цін на продовольство – продукти харчування – та цін реалізації сільськогосподарської продукції. Це свідчить про високий рівень доступності продовольства, а також гарантування можливості задоволення продовольчої безпеки.

Усі вартісні аспекти ціноутворення на сільськогосподарську продукцію та продовольство у пандемічний період набули тенденції, схожої із динамікою змін, аналогічно це стосується сукупного індексу витрат на виробництво. Поряд із цим випереджаючими темпами зростають витрати на виробництво продукції тваринництва (рис. 6).

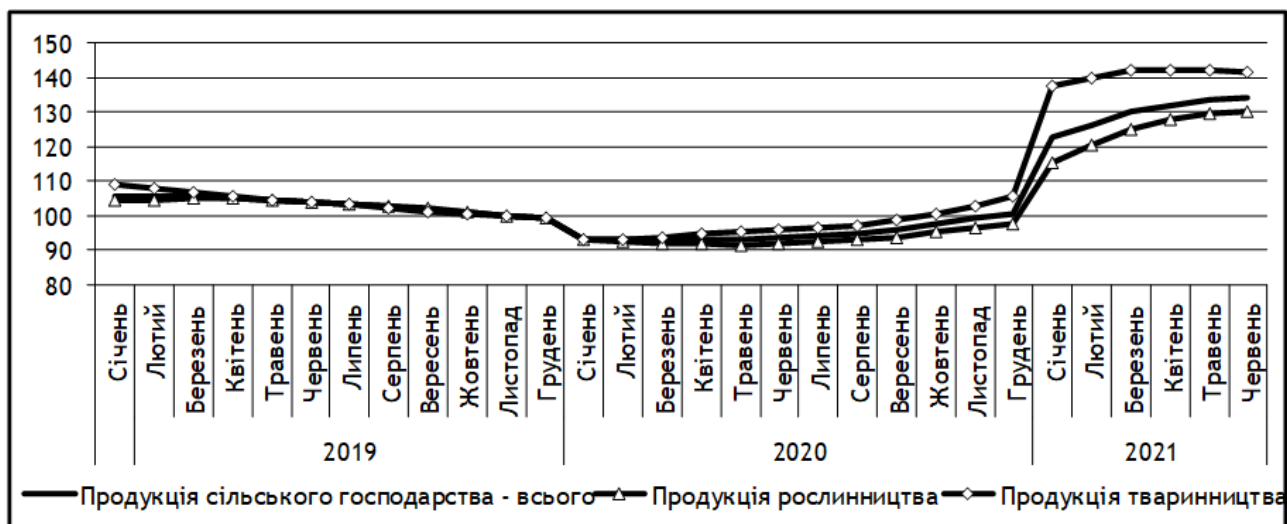


Рис. 6. Сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції (у % до попереднього місяця)

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Варто наголосити, що карантинні обмеження не головний чинник витратоутворення, а лише опосередковано вплинули на реалізацію трансакцій обміну ресурсами, що використовуються в організації бізнесу. Показовим щодо оцінок відповідного впливу є

співвідношення між цінами на продукцію сільського господарства та цінами на матеріально-технічні ресурси промислового походження, що споживаються сільським господарством у 2019-2021 рр. (рис. 7).

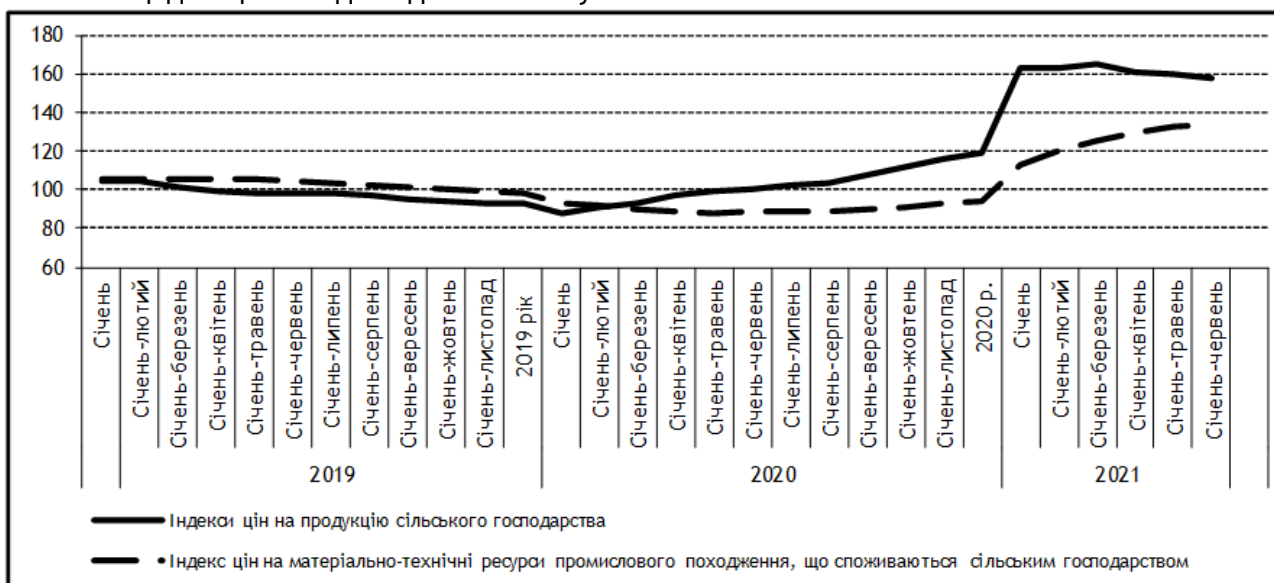


Рис. 7. Співвідношення між цінами на продукцію сільського господарства та цінами на матеріально-технічні ресурси промислового походження, що споживаються сільським господарством у 2019-2021 рр. (до відповідного періоду минулого року, %)

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Функціонування аграрного сектору економіки у ковідний період позначився на розвитку підприємницької діяльності – на активності й ефективності підприємств. На підставі даних динаміки статистичних оцінок стосовно

господарських формувань зазначаємо зменшення їх кількості у 2020 р. порівняно з 2019-м, тоді як у 2019 р. до 2018-го - збільшення (табл. 8).

8. Кількість активно діючих підприємств по регіонах України в галузі сільське, лісове та рибне господарство (на 1 листопада відповідного року)

Адміністративно-територіальна одиниця	2018	2019	2020	2019 до 2018, ±	2021 до 2020, ±
Україна	51343	51537	50347	194	-1190
Область:					
Вінницька	2832	2888	2868	56	-20
Волинська	1036	1042	963	6	-79
Дніпропетровська	4243	4303	4278	60	-25
Донецька	1362	1370	1295	8	-75
Житомирська	1321	1357	1328	36	-29
Закарпатська	1177	1105	1040	-72	-65
Запорізька	2862	2849	2781	-13	-68
Івано-Франківська	956	952	891	-4	-61
Київська	2640	2766	2646	126	-120
Кіровоградська	3406	3475	3439	69	-36
Луганська	1062	1082	1065	20	-17
Львівська	1509	1555	1530	46	-25
Миколаївська	4077	3944	3910	-133	-34
Одеська	4950	4615	4370	-335	-245
Полтавська	2739	2781	2780	42	-1
Рівненська	781	802	791	21	-11
Сумська	1210	1259	1254	49	-5
Тернопільська	1193	1237	1160	44	-77
Харківська	2202	2237	2254	35	17
Херсонська	2677	2598	2494	-79	-104
Хмельницька	1733	1755	1752	22	-3
Черкаська	2251	2331	2267	80	-64
Чернівецька	850	809	782	-41	-27
Чернігівська	1385	1411	1390	26	-21
м. Київ	889	1014	1019	125	5

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Кількість підприємств, які працюють у галузі сільське, лісове та рибне господарство, станом на 1 листопада вказаних років змінюється залежно від результативності господарювання, реалізації мотивацій підприємців до реструктуризації та трансформації тощо. Карантинні обмеження щодо запобігання поширенню Covid-19 в останні два роки стали одним, але не основним чинником сприяння змінам щодо кількості підприємств. Зазначена причина деякою мірою опосередковує формування мотивації до дій, пов'язаних зі створенням-ліквідацією підприємства тощо. Тому наголошуємо, що зміни в кількості активно діючих підприємств відбулися, але у результаті

впливу не обмежувальних карантинних заходів, а ринкових, господарських соціально-економічних транзакцій. Переважно констатуємо перерозподіл власності й капіталу внаслідок такого роду транзакцій, як злиття-поглинання, проте актуально виділяємо факт того, що зі зміною інституційних умов господарської і, головним чином, ринкової діяльності через обмеження доступу до каналів збуту продуктів кількість підприємств зменшилася. Показово те, що, наприклад, станом на 1 листопада 2021 р. порівняно з відповідним періодом 2012-го тенденції щодо зменшення кількості підприємств актуалізувалися по всіх регіонах (рис. 8).

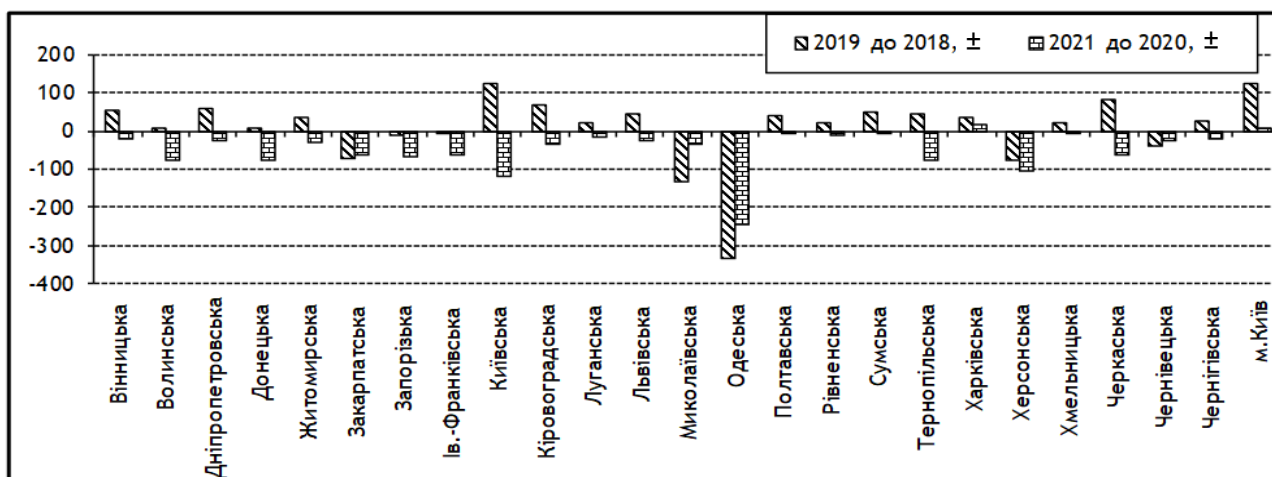


Рис. 8. Зміна кількості активних підприємств по регіонах

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Найбільш важливим аспектом розвитку аграрного підприємництва у 2019-2020 рр. виявилися зайнятість, залучення персоналу до роботи. Серед причин вбачаємо меншою мірою вплив карантинних заходів і більшою – особливості функціонування галузі (сезонність) та структури національного сільського господарства, у якому переважає рослинництво спеціалізація виробників. Через сезонний характер обсяг залучення робочої сили у виробничо-господарську систему сільського-

сподарських підприємств відповідає технологічному періоду виробництва, який, зокрема, у рослинництві припадає на місяці, в які сплеск пандемії пішов на спад, роботи під відкритим небом у полі є безпечними, на відміну, наприклад, тваринницьких комплексів, де може бути скупчення людей.

Логічними щодо тенденцій розвитку економіки й ефективності сільськогосподарської діяльності виявилися зміни в заробітній платі (рис. 9).

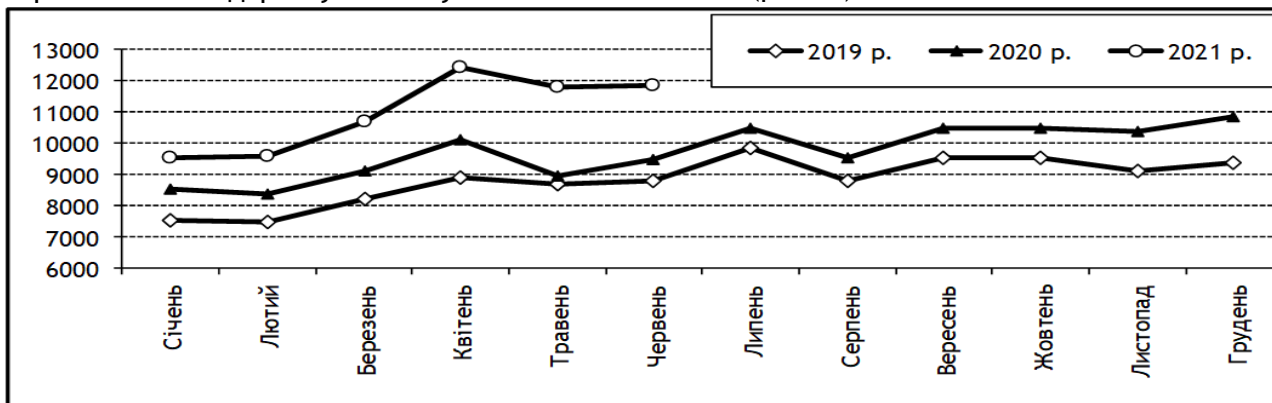


Рис. 9. Зміни рівня середньомісячної заробітної плати працівників, грн/міс.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Протягом 2020-2021 рр. середньомісячна заробітня плата з розрахунку на одного працівника кардинально не змінилася і становила в середньому близько 1000 грн.

У 2020 р. рентабельність підприємницької діяльності у продуктовому вимірі відображено в табл. 9.

9. Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства, %

Продукція	2016	2017	2018	2019	2020
Культури зернові та зернобобові	37,8	25,0	24,7	11,8	20,0
пшениця	31,7	26,8	24,6	7,3	21,5
ячмінь	25,4	24,0	25,6	2,3	12,1
кукурудза	45,7	23,7	27,2	17,8	21,3
Соняшник	61,9	41,3	32,5	23,5	39,4
Соя	52,0	28,8	21,0	13,3	30,2
Ріпак	44,9	43,6	31,1	9,4	17,2

Буряки цукрові	24,6	12,4	-11,4	-15,4	-13,5
Культури овочеві	15,3	9,9	13,3	2,8	8,0
Картопля	0,6	10,0	6,8	15,4	11,0
Культури плодові та ягідні	25,0	35,4	6,4	6,2	19,0
Виноград	71,4	51,6	22,6	-7,2	-16,2
Молоко	18,6	26,9	16,1	20,6	20,4
Велика рогата худоба на м'ясо	-23,2	3,4	-17,7	-27,1	-24,2
Свині на м'ясо	-4,1	3,5	6,9	4,7	2,6
Яйця птиці свійської	0,5	-9,0	5,4	-23,5	-19,2

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Особливо відчутні економічні результати за рівнем ефективності простежено у рослинництві, адже рентабельним були всі культури, окрім буряків цукрових і винограду. Вважаємо, що через автономізацію витрат або їх відкладення через невизначеність підприємства певним чином забезпечили

оптимальну собівартість виробництва, а сприятливі кон'юнктурні умови, зокрема експорту, сприяли підвищенню дохідності виробництва, хоча на загальному рівні (табл. 10) фінансові результати дещо погіршилися у 2020-му порівняно з 2019 роком.

10. Фінансові результати галузі сільське, лісове та рибне господарство

Показник	2018	2019	2020
Фінансові результати до оподаткування, млрд грн	71,5	94,0	81,8
Чистий прибуток, млрд грн	71,0	93,3	81,1
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	18,3	19,2	18,4
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	13,7	16,1	13,5

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Обмежувальні карантинні заходи з реалізації політики стримування поширення пандемії COVID-19 найбільшою мірою мали вплинути на соціально-економічну результа-

тивність функціонування аграрного сектору. Проте протягом 2019-2020 рр. грошові доходи й ресурси збільшилися (табл. 11, рис. 10).

11. Грошові доходи і сукупні ресурси домогосподарств у містах та сільській місцевості (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн)

Показник	Рік				2019 до 2018, %	2020 до 2019, %
	2017	2018	2019	2020		
Усі домогосподарства						
Грошові доходи	7146	8904	11145	11671	125,17	104,72
Загальні доходи	8013	9720	11851	12248	121,92	103,35
Сукупні ресурси	8165	9904	12118	12432	122,36	102,59
У міських поселеннях						
Грошові доходи	7443	9376	11906	12342	126,98	103,66
Загальні доходи	8071	9926	12317	12620	124,09	102,46
Сукупні ресурси	8214	10121	12592	12806	124,41	101,70
У сільській місцевості						
Грошові доходи	6536	7930	9569	10267	120,67	107,30
Загальні доходи	7893	9295	10884	11470	117,10	105,38
Сукупні ресурси	8065	9455	11137	11651	117,79	104,61

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

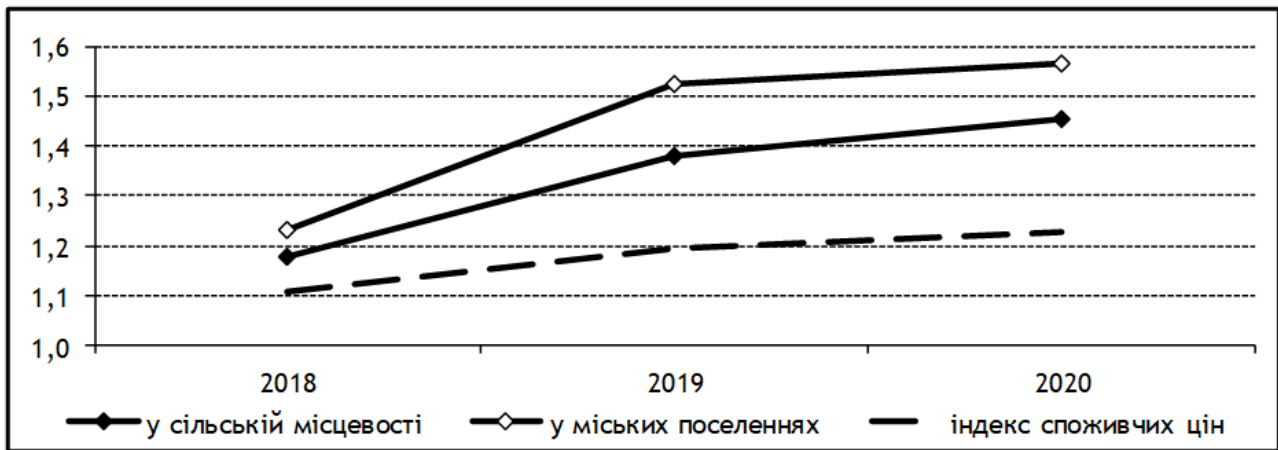


Рис. 10. Індекси загальних доходів домогосподарств і споживчих цін (2017 р. = 1)

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Розглядаючи оцінки розвитку аграрного сектору економіки України в умовах пандемії COVID-19 та дані аналізу впливу обмежувальних карантинних заходів для її стимулювання, потрібно виділити національні особливості аграрної структури і сільського розвитку, які кардинально відрізняються від світових: у макроекономічному плані – експортоорієнтованість галузі; зайнятість – самозабезпеченість, приховані доходи; ринок – самозабезпечення продовольством; підприємництво – значна частка незареєстрованого бізнесу в індивідуальному секторі.

Обмежений або більшою мірою незначний вплив карантинних заходів щодо боротьби з пандемією на розвиток аграрного сектору національної економіки безпосередньо пов'язаний із структурою галузі й господарської спеціалізації підприємств. Надто важливий той факт, що галузь вузькоспеціалізована – зорієнтована на виробництво невеликої кількості максимально експортоорієнтованих, високомаржинальних культур і носить сировинний характер. Тобто, якщо вести мову про ефективність такої моделі господарювання, то завдяки високому стабільному попиту на експортні культури, а також продукти їх переробки (соняшникова олія) виробники отримали достатньо значні доходи.

Проте в довгостроковій перспективі, за наслідком ситуації щодо набуття аграрним виробництвом короткострокового ефекту в плані отриманого високого прибутку, може виявитися себе негативний наслідок у загальному деструктиві щодо гарантування доступності продовольства для пересічних громадян України. Отже, незважаючи на зростаючу динаміку доходів аграрного сектору,

в перспективі зі зменшенням матеріального добробуту населення можуть виникати непередбачувані соціально-економічні ситуації, пов'язані із доступом до продовольства. Тобто відносно наявної системи виробництва сільськогосподарської продукції в актуальній моделі спеціалізації економічний ефект прийнятний, проте з позиції продовольчої безпеки можуть постати проблеми.

Висновки. Стосовно впливу карантинних обмежень на ефективність і розвиток аграрного сектору економіки України неодмінно слід враховувати національні особливості аграрної структури, про які зазначалося, а саме: визначальна експортна орієнтація виробництва за його структурою і спеціалізацією; значна частка особистого підприємницького сектору, який націлений на задоволення системи самозабезпечення українських сімей сільськогосподарською продукцією та продовольством; інституційна невідзначеність щодо спроможності держави системно підтримувати виробників за форсмажорних обставин, а також споживачів – за умов зниження доступності продовольства. Вважаємо, що основні проблеми, які виникають унаслідок карантинних обмежень і стосуються аграрного сектору, пов'язані із порушенням каналів збуту сільськогосподарської продукції та продовольства малими виробниками. Зокрема для малих фермерів, які представлені сегментами нішевих продуктів, тимчасово було закрито доступ до ринків, що вплинуло як на їхні доходи, так і на подальші перспективи функціонування. Наприклад, збанкрутували деякі равликові ферми, виробники ранньої городини. Тобто у структурі агропродовольчого ринку виявились абсолютно незахищені сегменти

господарювання, у яких переважно представлені неформалізовані суб'єкти. Порушення ланцюгів обміну сільськогосподарськими товарами з боку цієї категорії виробників максимально деструктивно вплинуло як на їхній економічний стан, так і на доступність продовольства. Неоднозначним слід вважати вплив формувань матеріальної основи розвитку виробництва на ефективність господарювання. Це також один із довгострокових чинників, який поки що не проявив себе, але в майбутньому може негативно вплинути на структуру виробництва в аграрному секторі, а головне – вартість сільськогосподарської продукції та продовольства.

Найбільш видимі неспроможності й дисфункціонали набули прояву в системі доступу виробників до каналів збуту продукції,

а споживачів – до деяких торговельних мереж. Проте, що важливо відзначити, рятівним для українського споживача став фактор забезпечення, який характерний для українського суспільства та в інституційній пам'яті набув статусу неформального інституту ринку. Завдяки неформальному перерозподілу продовольства між родичами, членами сімей, які живуть у сільській місцевості та містянами, на базовому рівні продовольча безпека завжди гарантована. У даному контексті необхідно довести тезу про наявність такого запобіжника, як інститут самозабезпечення продовольством, характерний для нашої країни у статусі національних традицій ексклюзивного способу виживання населення в складних соціально-економічних умовах.

Список бібліографічних посилань

1. Вплив COVID-19 на аграрний сектор та продовольчу безпеку держави / Ходаківська О. В., Пугачов М. І., Патица Н. І., Шпикуляк О. Г., Могилюк О. М. *Економіка АПК*. 2020. № 12. С. 6-21.
2. Економічний вплив пандемії Covid-19 на Україну: аналітичне дослідження / Заха Д., Мовчан В., Кравчук В., Кірхнер Р., Полушкін Г. *Berlin Economics*. 2020. 21 с. URL : https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/GET_UKR_PS_01_2020_ua.pdf.
3. Могилюк О. М., Патица Н. І., Грищенко О. Ю. Вплив карантинних обмежень, пов'язаних із COVID-19, на ринок праці та зайнятість у сільській місцевості. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 51-67.
4. Наслідки епідемії COVID-19 та карантинних заходів для провідних секторів економіки України. *Дослідження за результатами глибинних інтерв'ю з власниками та топ-менеджерами українських компаній*. Київ-Харків : Видавець О. А. Мірошниченко, 2020. 188 с. URL : https://cpd.com.ua/ukr-eng%20covid-19_economics_ukraine.pdf.
5. Прогноз виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у 2021 році (березень 2021 року) / [Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., Волошук Ю. В.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 20 с.
6. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>.
7. Сторонянська І. З., Бенювська Л. Я. Економіка регіонів в умовах коронакризи: тенденції розвитку та їх вплив на податкові доходи місцевих бюджетів. *Економіка України*. 2021. № 5. С. 59-77. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.059>.
8. Терещенко Ю. COVID-19: Вплив на харчову промисловість та агробізнес. *KPMG*. 8 квіт., 2020 р. URL : <https://home.kpmg.ua/uk/home/media/press-releases/2020/04/vplyv-na-kharchovu-promyslovist.html>.
9. Ходаківська О. В., Шпикуляк О. Г., Патица Н. І. Чинники впливу поширення пандемії COVID-19 та карантинних заходів на аграрний сектор України. *Формування сучасного економічного простору: реалії та перспективи на майбутнє* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 19 груд. 2020 р.). Дніпро : НО «Перспектива», 2020. С. 41-45.
10. Чинники, складові і результати запровадження і реалізації антикризової політики в окремих країнах світу та України. Прогноз соціально-економічного розвитку України у 2021 р. / Наук. ред. В. Юрчишин. Київ : Заповіт, 2021. 200 с. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_ukraine_economic_forecast.pdf.

References

1. Khodakivska, O.V., Puhachov, M.I., Patyka, N.I., Shpykuliak, O.H. & Mohylnyi, O.M. (2020). Vplyv COVID-19 na ahraryni sektor ta prodovolchu bezpeku derzhavy [Impact of the COVID-19 on the agrarian sector and country's food security]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 6-21 [In Ukrainian]
2. Zakh, D., Movchan, V., Kravchuk, V., Kirkhner, R. & Polushkin, H. (2020). Ekonomichnyi vplyv pandemii Covid-19 na Ukrainu : analitychne doslidzhennia [Economic impact of the Covid-19 pandemic on Ukraine: analytical survey]. *Berlin Economics*. Retrieved from: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/GET_UKR_PS_01_2020_ua.pdf [In Ukrainian].
3. Mohylnyi, O.M., Patyka, N.I. & Hryshchenko, O.Yu. (2021). Vplyv karantynnykh obmezhen, pov'iazanykh iz COVID-19, na rynek pratsi ta zainiatist u silskii mistsevesti [Impact of the COVID-19 quarantine restrictions on labor market and rural employment]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 51-67 [In Ukrainian].
4. Naslidky epidemii COVID-19 ta karantynnykh zakhodiv dlia providnykh sektoriv ekonomiky Ukrainy [Consequences of the COVID-19 epidemic and quarantine measures for the leading sectors of the Ukrainian economy]. (2020). *Doslidzhennia za rezultatamy hlybnykh interv'iu z vlasnykamy ta top-menedzheramy ukrainykh kompanii*. Kyiv-Kharkiv : Vydavets O. A. Miroshnychenko Retrieved from: https://cpd.com.ua/ukr-eng%20covid-19_economics_ukraine.pdf [In Ukrainian].
5. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Hryshchenko, O.Yu. & Volosuk Yu.V. (2021). Prohnoz vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii v Ukraini u 2021 rotsi (berezen 2021 roku) [Forecast of agricultural production in Ukraine in 2021 (March 2021)]. Yu.O. Lupenko, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
6. Pro zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2 : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.03.2020 r. # 211 [On preventing the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus on the territory of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 11, 2020 No. 211]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].
7. Storonianska, I.Z. & Benovska, L.Ya. (2021). Ekonomika rehioniv v umovakh koronakryzy: tendentsii rozvytku ta yikh vplyv na podatkovy dokhody mistsevykh biudzhetyv [The economy of the regions in the context of the corona crisis: development trends and their impact on tax revenues of local budgets]. *Ekonomika Ukrainy*, 5, pp. 59-77. Retrieved from: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.05.059> [In Ukrainian].

8. Tereshchenko, Yu. (2020). COVID-19: Vplyv na kharchovu promyslovist ta ahrobiznes [COVID-19: Impact on the food industry and agribusiness]. KPMG. 8 kvit., 2020 r. Retrieved from: <https://home.kpmg/ua/uk/home/media/press-releases/2020/04/vplyv-na-kharchovu-promyslovist.html> [In Ukrainian].

9. Khodakivska, O.V., Shpykuliak, O.H. & Patyka, N.I. (2020). Chynnyky vplyvu poshyrennia pandemii COVID-19 ta karantynnykh zakhodiv na ahraryi sektor Ukrainy [Factors influencing the spread of the COVID-19 pandemic and quarantine measures on the agricultural sector of Ukraine]. *Formuvannia suchasnoho ekonomichnoho prostoru: realii ta perspektyvy na maibutnie : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 19 hrud. 2020 r.)*. (pp. 41-45). Dnipro : NO «Perspektyva» [In Ukrainian].

10. Yurchyshyn, V., et al. (2021). Chynnyky, skladovi i rezultaty zaprovadzhennia i realizatsii antykrizovoi polityky v okremykh krainakh svitu ta Ukraini [Factors, components and results of the introduction and implementation of anti-crisis policy in some countries and Ukraine]. *Prohnoz sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy u 2021 r. V. Yurchyshyn (Ed.)*. Kyiv : Zapovit, 2021. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_ukraine_economic_forecast.pdf [In Ukrainian].

Shpykuliak O. H., Khodakivska O. V., Pugachov M. I., Hryshchenko O. Yu. Development of the agricultural sector of Ukrainian economy in conditions of the impact of the COVID-19 pandemic

The purpose of the article is to carry out an analytical assessment of the impact of the COVID-19 pandemic on the development of the agricultural sector of the Ukrainian economy.

Research methods. The research toolkit of the discourse on the issues considered in the article includes general scientific and economic methods, the classical methodology of understanding the foundations of economic management in market conditions, scientific developments of scientists on overcoming crisis phenomena in the socio-economic system, as well as publications and materials of analysis by scientists of the impact of quarantine associated with the spread of the COVID-19 pandemic, on the development of the agricultural sector of the economy. To carry out empirical assessments and identify trends in changing the effects of the functioning of the agricultural sector of the economy, monographic, normative and positive approaches were used, as well as methods of abstract-logical cognition, an index method, a method for summarizing results - to formulate conclusions and recommendations for the future.

Research results. The effective part of the study contains assessments of the effectiveness of the economic potential of the agricultural sector of Ukraine's economy in the context of restrictive measures to contain the COVID-19 pandemic by identifying the most sensitive segments of interaction of stakeholders in the industry. The tendencies of structural changes and the dynamics of employment of the population in agricultural activities are established, the structure of entrepreneurial formations in connection with the factor of the COVID-19 pandemic and the measures of the state and local authorities to contain it are characterized. The article shows the effects of market interaction of micro-, meso- and macro-level stakeholders with the disclosure of the dynamics of positioning of the national agro-consumer complex in the global agricultural market. The relationship between the effectiveness of the development of the agrarian sector of the Ukrainian economy in the conditions of quarantine to contain the COVID-19 pandemic with the national characteristics of the structure and specialization of production, the composition of business formations, food supply models and the main sales channels has been proved.

Scientific novelty. The national specifics of the development and the peculiarities of the formation of the efficiency and functioning of the agricultural sector of the Ukrainian economy in the conditions of the quarantine measures to contain the COVID-19 pandemic are determined, the place of the industry in the development of the national economy is characterized, taking into account the trends of an unstable market and the transitivity of product sales channels.

Practical significance. The study results can be taken into account when developing priority areas and prospects for the development of the agricultural sector of Ukraine's economy in conditions of institutional market instability and deformation of the economic mechanism due to the introduction of restrictions to contain pandemics. *Tabl.: 11. Figs.: 10. Refs.: 10.*

Keywords: agricultural sector; quarantine measures; management; efficiency; the COVID-19 pandemic; income; market.

Shpykuliak Oleksandr Hryhorovych - doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, academic secretary, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Khodakivska Olha Vasylivna - doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, deputy director on scientific and project work, head of the department of land relations and nature management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

Pugachov Mykola Ivanovich - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, deputy director on scientific work, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: avtor05@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7507-5870>

Hryshchenko Olena Yuriivna - head of the sector of research information support, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: lana@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2271-3629>

Цель статьи - осуществить аналитическую оценку влияния пандемии COVID-19 на развитие аграрного сектора экономики Украины.

Методика исследования. Исследовательский инструментарий дискурса по проблематике, рассматриваемой в статье, включает общенаучные и экономические методы, классическую методологию познания основ хозяйствования в условиях рынка, научные наработки ученых по вопросам преодоления кризисных явлений в социально-экономической системе, а также публикации и материалы анализа учеными воздействия карантинных ограничений, связанных с распространением пандемии COVID-19, на развитие аграрного сектора экономики. Для осуществления эмпирических оценок и выявления тенденций изменения эффектов функционирования аграрного сектора экономики использованы монографический, нормативный и позитивный подходы, а также приемы абстрактно-логического познания, индексный метод, метод обобщения результатов - для формулирования выводов и рекомендаций на перспективу.

Результаты исследования. Результативная часть проведенного исследования содержит оценки эффективности реализации хозяйственного потенциала аграрного сектора экономики Украины в условиях действия ограничительных мер по сдерживанию пандемии COVID-19 с определением наиболее чувствительных сегментов взаимодействия стейкхолдеров отрасли. Установлены тенденции структурных изменений и динамику занятости населения сельскохозяйственной деятельностью, охарактеризована структура предпринимательских формирований в связи с фактором пандемии COVID-19 и мерами государства и местных органов власти по ее сдерживанию. Показаны эффекты рыночного взаимодействия стейкхолдеров микро-, мезо- и макроуровня с раскрытием динамики позиционирования национального агрохозяйственного комплекса на глобальном рынке сельскохозяйственного товара. Доказана связь эффективности развития аграрного сектора экономики Украины в условиях карантина по сдерживанию пандемии COVID-19 с национальными особенностями структуры и специализации производства, состава предпринимательских формирований, модели обеспечения продовольствием и основными каналами реализации продукции.

Элементы научной новизны. Определены национальная специфика развития и особенности формирования эффективности и функционирования аграрного сектора экономики Украины в условиях действия карантинных мер по сдерживанию пандемии COVID-19, охарактеризовано место отрасли в развитии национальной экономики с учетом тенденций нестабильного рынка и транзитивности каналов реализации продукции.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть учтены при разработке приоритетных направлений и перспектив развития аграрного сектора экономики Украины в условиях институциональной нестабильности рынка и деформации хозяйственного механизма путем введения ограничений для сдерживания пандемий. Табл.: 11. Илл.: 10. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: аграрный сектор; карантинные меры; хозяйствование; эффективность; пандемия COVID-19; доходы; рынок.

Шпикуляк Александр Григорьевич - доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, учёный секретарь, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Ходаковская Ольга Васильевна - доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, заместитель директора по научно-проектной работе, заведующая отделом земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

Пугачёв Николай Иванович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заместитель директора по научной работе, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: avtor05@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7507-5870>

Грищенко Елена Юрьевна - заведующая сектором информационного обеспечения исследований, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: lena@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2271-3629>

Стаття надійшла до редакції 17.05.2021 р.

Фахове рецензування: 10.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шпикуляк О. Г., Ходаківська О. В., Пугачов М. І., Грищенко О. Ю. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах впливу пандемії COVID-19. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 26 – 41. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106026>

Shpykuliak, O.H., Khodakivska, O.V., Pugachov, M.I. & Hryshchenko, O.Yu. (2021). Rozvytok aharnoho sektoru ekonomiky Ukrainy v umovakh vplyvu pandemii COVID-19 [Development of the agricultural sector of Ukrainian economy in conditions of the impact of the COVID-19 pandemic]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 26 – 41 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106026>

*

А. М. МИХАЙЛОВ, доктор економічних наук, професор
Л. В. КОРЕНІВСЬКА
Є. В. РАЧИЦЬКА

Стратегічне управління розвитком галузі коноплярства

Мета статті - обґрунтувати теоретичні, методичні та практичні аспекти формування стратегічного управління розвитком галузі коноплярства в Україні в умовах посилення конкуренції та забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Методика дослідження. За методологічну основу дослідження слугували положення економічної теорії та системний аналіз. Етапи розвитку коноплярства розглянуто за допомогою історичного методу. Динаміка посівних площ вивчалася з використанням статистично-економічного методу. За допомогою логічного методу оцінено інструменти (методи) стратегічного управління сферою коноплярства на прикладі Інституту луб'яних культур НААН та основні напрями розвитку стратегічного управління. Метод аналізу і синтезу застосовано при виявленні можливостей розширення інструментів стратегічного управління (агрокластер як наслідок застосування інноваційного європейського інструменту - смартспеціалізації). Теоретичні узагальнення щодо обґрунтування використання існуючих та інноваційних інструментів стратегічного управління й висновки сформовано за допомогою абстрактно-логічного методу.

Результати дослідження. Виокремлено історичні ключові моменти, що впливали на розвиток галузі коноплярства за останні сто років. Доведено неефективність традиційної стратегії управління «зверху-донизу» та обґрунтовано новий інструмент стратегічного управління європейського зразка - смартспеціалізацію, як основи для розбудови регіонів. Наведено алгоритм створення та ефективності агротуристичного кластера «Слобожанське коноплярство» у Сумській області. Окреслено основні напрями розвитку стратегічного управління в галузі коноплярства. Для детального вивчення сильних і слабких сторін, можливостей та загроз галузі коноплярства застосовано матрицю SWOT-аналізу. На прикладі Інституту луб'яних культур НААН окреслено та проаналізовано основні інструменти стратегічного планування.

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано необхідність переорієнтації стратегії управління регіонів із вертикальної (зверху-донизу) на інноваційну, місцеву, багаторівневу (смартспеціалізація). За допомогою SWOT-аналізу виявлено слабкі сторони і загрози, які заважають оборонній стратегії управління перейти до оборонно-наступальної базової стратегії. Поєднання сильних сторін та можливостей у довгостроковій перспективі надасть можливість обрати стратегію стійкого розвитку галузі коноплярства. Розглянуто доцільність створення Агротуристичного кластера «Слобожанське коноплярство» на Сумщині як потужного економічного механізму і «зеленого туристичного магніту». Аналіз основних інструментів стратегічного управління Інституту луб'яних культур НААН надав можливість сформулювати перспективні напрями розвитку стратегічного управління в галузі коноплярства.

Практична значущість. Переорієнтація стратегії управління регіонів із вертикальної на горизонтальну надають можливість суб'єктам господарювання не тільки розширити свої можливості у сфері вирощування та переробки продукції галузі коноплярства від впровадження сучасних наукових досягнень, внаслідок зниження рівня державної регульованості, а й відродити вікові традиції щодо широкого спектра застосування продукції в побуті. У цілому вирішення поставлених завдань сприятиме розширенню посівних площ технічних конопель, створенню потужностей для переробки коноплесировини, а також нових робочих місць та, відповідно, доданої вартості, отриманої в результаті глибокої переробки продукції, збільшення податкових надходжень до бюджетів різних рівнів. Табл.: 3. Рис.: 3. Бібліогр.: 15.

Ключові слова: коноплярство; агротуристичний кластер; стратегія управління; інструменти (методи) стратегії управління; SWOT-аналіз; бенчмаркінг.

Михайлов Андрій Миколайович - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Сумський національний аграрний університет (40000, м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 160)

E-mail: amykhaylov79@gmail.com

ORCID iD <https://0000-0003-0872-2334>

Коренівська Людмила Вікторівна - старша викладачка, Глухівський агротехнічний коледж Сумського національного аграрного університету (41400, Сумська обл., м. Глухів, вул. Терещенків, 36)

E-mail: jene-aurr@ukr.net

ORCID iD <https://0000-0002-7356-0450>

Рачицька Євгенія Вікторівна - молодша наукова співробітниця відділу наукових досліджень з питань інтелектуальної власності та маркетингу інновацій, Інститут луб'яних культур НААН (41400, Сумська обл., м. Глухів, вул. Терещенків, 45)

E-mail: rachitskaya.evgeniya@gmail.com

ORCID iD <https://0000-0001-6333-1489>

© А. М. Михайлов, Л. В. Коренівська, Є. В. Рачицька, 2021

Постановка проблеми. Загальновідома аксіома щодо важливості стратегічного управління в досягненні поставлених цілей. Зазначене має відношення практично до усіх визначених суб'єктів господарювання, бізнес-установ чи інших соціально-економічних систем: окремих галузей національної економіки, територіальних громад, регіонів або навіть держав. Не можна розраховувати на результативність та ефективність діяльності, якщо відсутні: стратегія розвитку галузі, регіону чи підприємства; план заходів із реалізації стратегії; стратегічні плани й інвестиційні програми, спрямовані на досягнення цілей. Це повною мірою стосується і стратегічного управління галуззю коноплярства в Україні. А в контексті досягнення цілей сталого розвитку, то саме відродження галузі коноплярства може забезпечити при цьому врахування еколого-економіко-соціального аспектів сталого розвитку на сільських територіях: вирощування альтернативної органічної продукції, що прийнятна/сприятлива до природи; отримання доданої вартості та зростання економічного потенціалу територій; створення додаткових робочих місць, що допоможе вирішувати проблему зайнятості сільського населення. Тому стратегічне управління галуззю коноплярства наразі потребує як теоретико-методологічного обґрунтування, так і практичних підходів до його опрацювання.

Актуальність дослідження стратегічного управління розвитком конопляної галузі в Україні посилюється наявним суспільним попитом на знання про широкий спектр використання продукції коноплярства, про організаційні, економічні й екологічні аспекти та техніко-технологічні особливості вирощування конопель. У науковій літературі такі знання несистематизовані та надзвичайно обмежені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень свідчить, що питання стратегічного управління в цілому досить ґрунтовно викладені в працях вітчизняних і зарубіжних учених. Утім проблематика розробки стратегічного управління в галузі коноплярства чи окремих її бізнес-структурах практично відсутня. Це стосується України попри те, що коноплі з прадавніх часів були незамінною культурою наших предків. Вони забезпечували їх продуктами харчування, одягом, текстилем, паливом, ліками, використовувалися як сировина для багатьох галузей економіки.

За наявного потужного потенціалу виробництва конопель, Україна у виробництві продукції коноплярства пройшла етапи значного спаду (двічі - з 1992-го по 2011 р.), відродження галузі коноплярства (з 2012 р.) [3]. Зазначимо, що стратегічних планів на той час не розробляли, проте поживавленню вирощування конопель сприяла постанова № 800 [9], де надано визначення поняття «технічні коноплі»: це сорти, які не мають наркоефекту, тобто вміст психоактивних речовин (тетрогідрокарбонатів) не перевищує 0,08%. Мотиваційними аспектами для відновлення виробництва стали: скасування спеціальних дозволів на вирощування технічних конопель, а також зростаючий попит на зовнішніх ринках на насіння цієї культури.

Найзначніші зміни у світі розпочалися після 1937 р., коли уряд США прийняв Закон про податок на марихуану, згідно з яким посів конопель (*Cannabis sativa* L.) було включено до так званого переліку рослин марихуани. Міністерство США з питань боротьби з наркотиками, спрямоване на суворий контроль за вирощуванням конопель, практично знищило плантації конопель у Північній Америці.

Дотримуючись практики, застосованої в Америці, у багатьох європейських країнах конопля була визнана незаконною культурою відразу після Другої світової війни [12].

Після 45-річної перерви у вирощуванні конопель у США розпочалося її швидке відродження. Увага до виробництва конопель швидко зроста серед практиків і дослідників завдяки Закону про сільське господарство 2014 р. Його прийняття виявилось певним стратегічним поштовхом для розвитку коноплярства. Площі конопель почали швидко зростати, втім до сьогодні існують труднощі та перешкоди (конкуренція, глобалізація ринків, регуляторна політика), що визначають закономірності розвитку конопельної промисловості США. На даний час прогнозується значне зростання доходів (з 2016-го по 2027 р.) на глобальному, регіональному та національному рівнях у кожному з підсегментів від інтенсифікації конопляного бізнесу [15].

Серед українських вчених питання економічної ефективності вирощування конопель вивчають нині І. Маринченко та О. Примаков [2]. Однак через обмежену статистику та інколи її повну відсутність результати досліджень залишаються приблизними.

Напрацювання таких науковців як Р. Гілязетдінов, Л. Жуплатова, Ю. Мохер [1] та М. Мігаль, А. Пилипченко, В. Ситник, М. Орлов [5] переважно зосереджені на питаннях наукового забезпечення льонової та конопляної галузей. Визначальна роль тут належить Інституту луб'яних культур НААН, де виводяться нові сорти конопель та надаються агротехнологічні рекомендації щодо вирощування культури.

Мета статті - обґрунтувати теоретичні, методичні та практичні аспекти формування стратегічного управління розвитком галузі коноплярства в Україні в умовах посилення конкуренції та забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Виклад основних результатів дослідження. У практиці аграрного бізнесу провідних країн світу вирощування конопель являє собою певний виклик можливості ведення сталого аграрного виробництва та продукування органічних продуктів.

Сучасним інструментом управління розвитком галузі коноплярства визнано стратегічне управління, за яким постійно фіксується, що необхідно робити сьогодні для досягнення бажаних цілей у майбутньому. Окрім того, наразі відбувається зміна орієнтирів стратегічного управління в умовах реалізації адміністративно-територіальної реформи [7].

Зокрема, у стратегіях управління розвитком регіонів простежується переорієнтація з таких, що зосереджені на прийнятті рішень «зверху донизу» - на місцево орієнтовану, багаторівневу, інноваційну та спрямовану на різні типи регіонів [8,10]. Тобто у систему стратегічного планування регіонального розвитку обов'язково має бути впроваджена смартспеціалізація, що здатна координувати інвесторів у найефективніші сфери діяльності для вкладення коштів та розширити доступ до різноманітних європейських програм.

Обґрунтування теоретичних, методичних і практичних аспектів формування стратегічного управління розвитком галузі коноплярства вимагає оцінювання стану виробництва продукції коноплярства в Україні. Тільки після виявлених тенденцій можна прогнозувати та розробляти стратегічні сценарії розвитку галузі коноплярства. Результати досліджень дозволяють констатувати, що останніми роками коноплі вирощують приблизно в 30 українських господарствах, з яких одні продовжують їх вирощувати, при цьому інші - відмовляються. У 2018 р. площі посівів промислових конопель в Україні не перевищували 1,3 тис. га, у 2019 р. становили близько 1,5 тис. га, тоді як у 2016 р. вони знаходилися на рівні 3,5 тис. га (рис. 1).

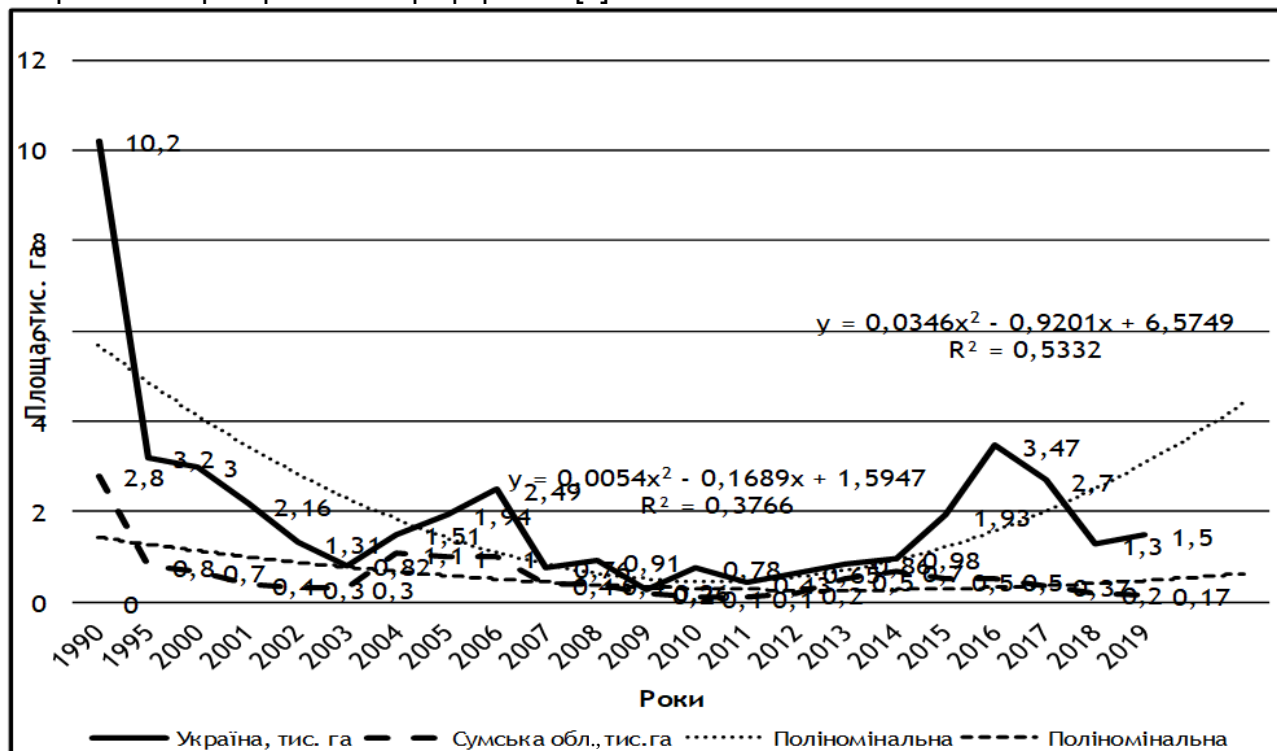


Рис. 1. Динаміка посівних площ технічних конопель в Україні та Сумській області, тис. га

Джерело: Складено за даними [4].

Побудована лінія тренду площ посівів конопель в Україні та Сумській області свідчить не про зростання, а, навпаки, про подальше зниження площ посівів технічних конопель за існуючих умов. Уже в 2018-2019 рр. вона складала 1,5 тис. га, тоді як у Сумській області цей показник наразі знизився до 172 га. Це може сприйматися певним викликом для регіону з найбільш сприятливими кліматичними умовами для вирощування згаданої культури та наявністю потужної наукової бази - Інституту луб'яних культур Національної академії аграрних наук України.

Усвідомлюючи нагальну важливість відродження та розвитку галузі коноплярства для забезпечення сталого сільського розвитку,

а також реагуючи на підвищення уваги суспільства на перспективи вирощування та використання конопель, регіональні й місцеві органи управління припускають отримання ймовірних зисків від культивування цієї давньої та різнопланової сільськогосподарської культури на сільських територіях [13,14].

Згідно зі Стратегією регіонального розвитку Сумської області на період до 2027 р. передбачено створення агротуристичного кластера промислових конопель із метою розвитку мережі агротуризму з впровадженням традиційних та інноваційних технологій вирощування й переробки промислових конопель (рис. 2) [11].

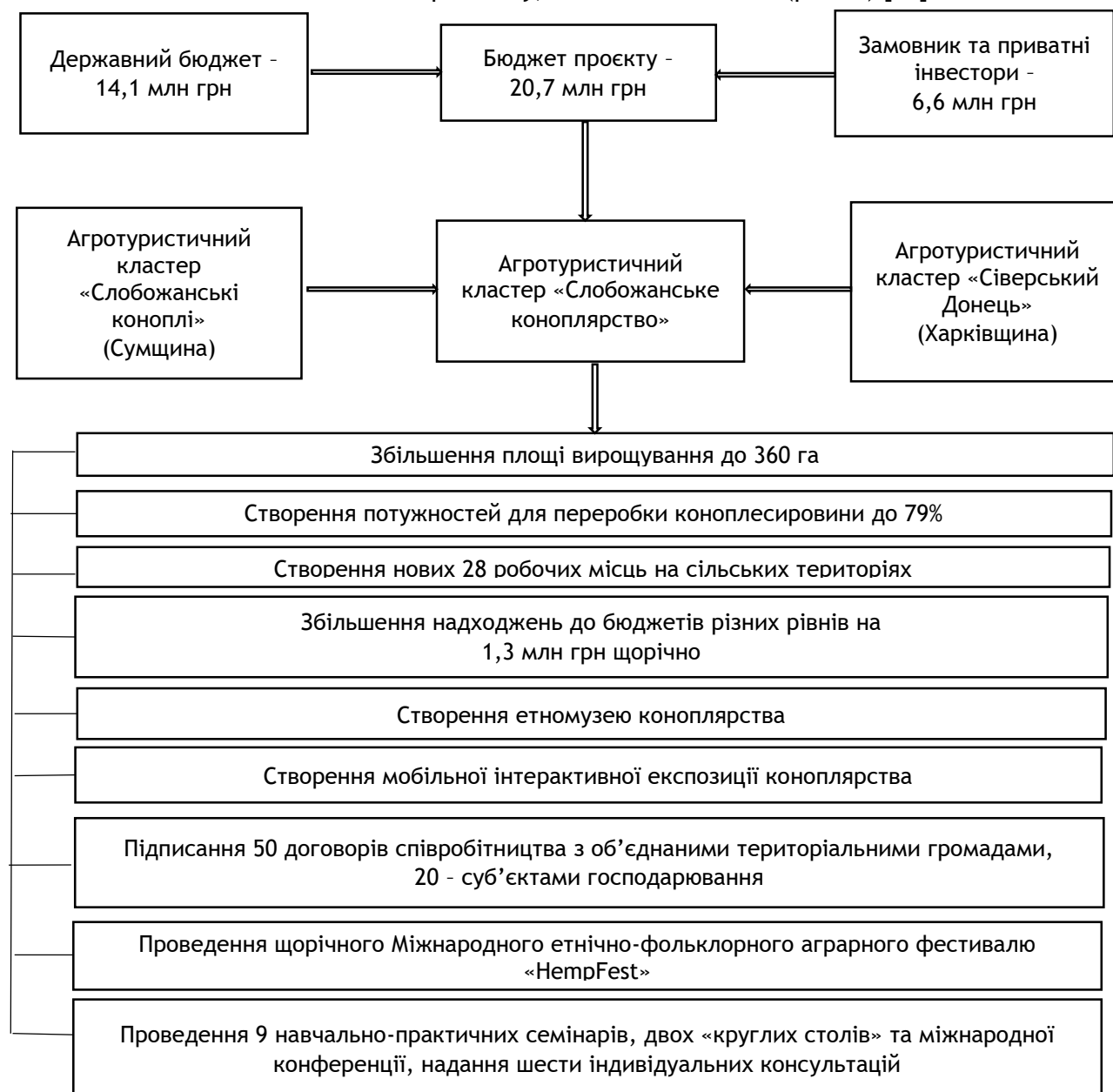


Рис. 2. Алгоритм створення та ефективність реалізації агротуристичного кластера

Джерело: Сформовано авторами на основі досліджень [6].

Функціонування такого кластера забезпечить виконання наступних завдань:

- створення садиб сільського зеленого туризму;
- доступ до безпечної, поживної харчової продукції;
- розвиток впровадження в сільських господарствах технологій, що дозволять підвищити життєстійкість і продуктивність обсягів виробництва, збереження екосистем, поліпшення якості земель та ґрунтів;
- профілактика та оздоровлення населення за рахунок доступу до екологічних продуктів;
- створення нових робочих місць для місцевого населення;
- формування сучасного та актуального інформаційного простору потенціалу виробництва і переробки промислових конопель;
- впровадження наукових розробок у сфері використання продуктів промислових конопель.

Практика свідчить, що підприємства, керівництво яких приділяє значну увагу двом глобальним взаємопов'язаним управлінським процесам: формуванню стратегії та її реалізації, не тільки «виживають» у склад-

них соціально-економічних та політичних умовах, а й досить стрімко розвиваються.

За допомогою матриці SWOT-аналізу, як моделі високого рівня стратегічного планування, виявлено сильні та слабкі сторони, наявність можливостей і загроз у галузі коноплярства (табл. 1). Сильні та слабкі сторони визнано внутрішніми факторами розвитку галузі, а тому ними можна керувати. Можливості й загрози виступають як зовнішні чинники, до яких виробникам продукції коноплярства необхідно пристосовуватися та реагувати на них.

При поєднанні сильних сторін, а саме: унікальності за своїми властивостями самої рослини, потужної наукової бази, визнаної в усьому світі, ідеальних агрокліматичних ґрунтів, наявності громадських організацій з питань популяризації продукції коноплярства, внесенню ініціатив до законопроектів, захисту виробників власних прав та інтересів у згаданій сфері, з можливостями і, насамперед із зниженням рівня державної зарегульованості та розвитком переробної галузі, у довгостроковій перспективі буде обрано стратегію стійкого розвитку галузі коноплярства.

1. Матриця SWOT-аналізу стану та перспектив розвитку галузі коноплярства в Україні

	Сильні сторони	Слабкі сторони
Внутрішнє середовище	Невибаглива культура (можна вирощувати в монопосівах, без використання органічних та мінеральних добрив, стійка проти хвороб, не уражається шкідниками), хоча урожайність при цьому значно знижується	Упереджене ставлення населення до продукції коноплярства (коноплі - це наркотики)
	Наявність потужної наукової бази: 1. Інститут луб'яних культур НААН 2. Інститут сільського господарства Північного Сходу НААН 3. ТОВ «Український інститут конопель» 4. ТОВ «Інститут органічного землеробства»	Суб'єкти господарювання, що вирощують та переробляють технічні коноплі, через різні об'єднання та асоціації здатні впливати на «конопляну політику», але у зв'язку з низьким рівнем обізнаності законодавчих актів часто не можуть захистити свої права
	Наявність сортів української селекції, адаптованих до зон Полісся, Лісостепу та Степу	Призвела процедура отримання дозволу (за даними операторів: від 4-х до 9-ти місяців)
	Розроблено три технології вирощування конопель із повним економічним обґрунтуванням	Контроль за дотриманням ліцензійних вимог, які ускладнюють, а інколи й унеможливають ведення бізнесу (спалювання, збір комісії, відсутність чіткого алгоритму відбору рослин для визначення рівня ТГК)
	Розроблено технології та створено машини для збирання технічних конопель	Квотування виробництва. Відсутність законодавчо закріплених обсягів квот із 2014 р. створює ризики для виробників для зловживань держави та силових структур
	Створено Лінію для переробки луб'яних культур (високоєфективне обладнання для одержання конопляного волокна)	Наявність лише трьох переробних заводів (виробники здійснюють як вирощування, так і переробку вкладеної сировини)

Внутрішнє середовище	Можливість пройти курс навчання і отримати сертифікат державного зразка, який забезпечує можливість вести діяльність у сфері виробництва та переробки технічних конопель	Наукові установи та селекціонери не мають достатнього впливу на формування політики у сфері технічних конопель
	Можливість захищати свої законні права та інтереси у сфері технічного (промислового) коноплярства: Асоціація «Технічні коноплі» Асоціація розвитку льонарства і коноплярства України ГО «Українська конопляна асоціація» Українська асоціація медичного канабісу	Наявність кодів УКТЗЕД лише для чотирьох товарних позицій: 1) 1207999100 - насіння конопель 2) 5302100000 - волокно конопляне 3) 5302000000 - пачоси та відходи конопель 4) 5308200000 - пряжа з волокон конопель
	Наявність органічного виробництва	
	Збільшення кількості споживачів за приєднання прихильників здорового способу життя, використання екологічних продуктів, вегетаріанства	
	Високий рівень зацікавленості суб'єктів господарювання працювати у цій галузі	
	Створено агротуристичний кластер «Слобожанське коноплярство»	
	Можливості	Загрози
Зовнішнє середовище	Спрощення процедури отримання ліцензії або її скасування	Дестабілізація соціально-політичної та економічної ситуації в Україні
	Скасування окремих обмежуючих факторів (використання тільки частини рослини, спалювання залишків за присутності комісії тощо)	Загострення глобальних екологічних проблем
	Трансформація законодавства забезпечить підвищений рівень зацікавленості до виробництва згаданої культури не тільки виробників, а й інвесторів	Внаслідок неефективної державної політики у сфері коноплярства можна отримати не послаблення, а посилення контролю державних органів та органів Національної поліції
	Державні та приватні інвестиції у галузь коноплярства запустять цикл створення переробних підприємств	Стагнація щодо виконання зобов'язань зі встановлення вимог до вмісту ТГК у технічних коноплях (поступове наближення національного законодавства до законодавства ЄС - 0,2%)
	Державна підтримка у сфері закупівель	Ігнорування обов'язків щодо встановлення на законодавчому рівні порядку перевірки вмісту ТГК у коноплях відповідно до законодавства ЄС
	Розробка коду КВЕД для культивування та подальшого обігу технічних конопель	Попит на продукцію коноплярства підміняти попитом на аналогічні культури (льон, насіння гарбуза, розторопші, амаранту тощо)
	Вихід на світовий ринок з екологічно безпечною продукцією первинної та вторинної переробки	Зниження рівня зацікавленості населення в еко-товарах, здоровому способі життя, вегетаріанстві тощо
	Зайняти нішу у сфері органічного виробництва на світовому ринку	Зниження рівня платоспроможності населення
	Компанія ТОВ «Голд Кепіталбуд» у Черкаській області буде завод із первинної переробки конопель та цеху виготовлення фасованої продукції. У Полтавській області Глобинська ОТГ планує запустити завод із первинної переробки технічних конопель	УКТЗЕД не передбачає вичерпний перелік товарів, що можуть виготовлятися з технічних конопель

Джерело: Сформовано авторами на основі власних досліджень.

На сьогодні, з урахуванням стабільної тенденції до зменшення посівної площі конопель, віднесенням цієї культури до переліку

наркотичних рослин, жорсткого контролю за вирощуванням і переробкою технічних конопель державних органів влади: Кабінету

Міністрів України (квотування), Держлікслужби (ліцензування), Національної поліції (спалювання залишків за присутності комісії тощо) загальна, базова стратегія, швидше за все виглядає як оборонна, що часто пов'язується з «відсіканням зайвого». Враховуючи напрям Стратегії розвитку Сумської області, доцільно поступово переорієнтовуватися на реалізацію оборонно-наступальної базової стратегії, що якраз передбачатиме розвиток: виробництва, переробки і збуту продукції коноплярства. Враховуючи доцільність реалізації наступальної складової стратегії, загальна стратегія розвитку галузі коноплярства зорієнтована на розширення сфер використання культури в насінневому напрямі, в напрямі виробництва волокна та одержання стеблової біомаси (на енергетичні цілі).

Визначальне місце у формуванні теоретичних і методичних засад стратегічного

управління галуззю коноплярства належить Інституту луб'яних культур НААН - оригінатору елітного насіння та ресурсозберігаючих технологій вирощування цієї культури й поглибленої переробки. Саме останнє виступає передумовою вибору основних інструментів стратегічного управління в галузі коноплярства та формування стратегії розвитку згаданого Інституту в цілому, що спрямована на забезпечення його динамічного, інноваційного розвитку, підвищення конкурентоспроможності на ринку наукових досліджень та виробничої діяльності.

Видається за доцільне детальне висвітлення основних інструментів стратегічного управління в галузі коноплярства та рівень їх застосування відповідно до стратегії розвитку Інституту луб'яних культур НААН (табл. 2).

2. Інструменти стратегічного управління Інституту луб'яних культур НААН

Інструменти (методи)	Рівень застосування
Стратегічне планування	Програма розвитку галузі коноплярства на період до 2020 р.:
	впровадження новітніх ресурсозберігаючих технологій вирощування, збирання та переробки одержаної продукції
	- залучення нових підприємств із виробництва різноманітних видів продукції: - паливна продукція для енергетики (пелети, брикети) на основі застосування відновлюваної сировини; - будівельні матеріали (натуральні утеплювачі, будівельні блоки, кистроплити тощо); - неткані матеріали; - медична вата; - целюлоза; - текстильні вироби
	забезпечення відновлення родючості ґрунту за рахунок організації сівозмін
	надходження коштів від розширення насінництва
	оцінка можливостей застосування стратегії інтенсивного росту (збільшення обсягів реалізації продукції на наявних ринках та нової продукції на наявних та нових ринках) для поліпшення фінансового результату від діяльності
	оцінка перспектив застосування стратегії інтегративного росту (вертикальної інтеграції) для забезпечення ритмічності та стабільності у постачанні насіння і сировини конопель для подальшої переробки та реалізації
Управління відносинами із споживачами	Фокусування діяльності відділу наукових досліджень з питань інтелектуальної власності та маркетингу інновацій на задоволенні потреб цільової групи споживачів, всебічних дослідженнях ринку, побудові міцних відносин з клієнтами
Залучення працівників	Прискорює процес розробки та прийняття рішень, що забезпечує значно швидшу реалізацію функцій: вихід на міжнародний ринок продукції коноплярства, освоєння нових видів продукції (в межах боротьби з епідемією COVID-19 розроблено і випущено на ринок антисептичний засіб, створений на основі конопляної сировини - листя)

Бенчмаркінг	Внутрішній: - історичний - порівняння показників та результатів діяльності за певний період; - загальний - порівняння показників та результатів діяльності підрозділів і використання успішного досвіду
	Зовнішній: - функціональний - впровадження сучасного досвіду у сфері продажу продукції коноплярства (розробка сайту, рекламна діяльність через соціальні мережі, проведення анкетування споживачів, конференцій, виставок); - конкурентний - вивчення досвіду роботи Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН щодо технологій вирощування конопель і селекційного напрямку; Інституту органічного землеробства щодо виведення нових сортів конопель; - синергетичний - створено відділ наукових досліджень з питань інтелектуальної власності та маркетингу інновацій
Визначення місії	Розробка, створення, поширення та впровадження у практику інноваційних розробок у галузі льонарства та коноплярства, а також підготовка фахівців і наукових кадрів, які є конкурентоспроможними професіоналами в умовах глобалізованої, постіндустріальної світогосподарської системи

Джерело: Складено авторами за даними Інституту луб'яних культур НААН.

Отже, за аналізом основних інструментів стратегічного управління Інституту луб'яних культур НААН, що здійснюють також вирощування та переробку технічних конопель, можна сформулювати основні напрями розвитку стратегічного управління в галузі коноплярства (табл. 3).

Аналіз стану фінансово-господарської діяльності підприємств із вирощування та переробки технічних конопель свідчить, що підвищення ефективності їхньої діяльності можливе за системного стратегічного управління всіма ланками, які об'єднують виробництво, переробку, інфраструктуру, науку, кадри на основі ринкової концепції управління.

Стратегічне управління галуззю коноплярства в системі сталого розвитку сільсь-

ких територій у процесі реалізації потребує постійного удосконалення та оновлення його інструментів. Дослідження показують, що в країні існують усі передумови для підвищення ефективності управління галуззю коноплярства. Зокрема, вони набувають нових можливостей в умовах децентралізації та розширення самостійності визначення пріоритетів для забезпечення сталого розвитку сільських територій. Визначальними чинниками в досягненні ефективного стратегічного управління галуззю коноплярства стають науковий супровід (селекція та технології), поглиблена вітчизняна переробка, а також збалансованість державної, регіональної політики і органів місцевого самоврядування щодо підтримки коноплярства (рис. 3).

3. Основні напрями розвитку стратегічного управління в галузі коноплярства

Ключові напрями	Плановий результат
Розширення діяльності в галузі, збільшення суб'єктів вирощування конопель	Спрощення доступу до організації підприємств у галузі коноплярства, розширення інформування громадськості про особливості вирощування та можливості використання конопель
Координація діяльності щодо реалізації стратегічних завдань між всіма учасниками конопляного бізнесу	Підвищення ефективності управління підприємствами за рахунок розширення інформаційної забезпеченості
Створення на рівні підприємств служб стратегічного планування та маркетингу	Ефективне функціонування підприємств. Становлення сучасного конопляного бізнесу за державної підтримки
Посилення іміджу підприємств	Просування нових видів продукції на ринки; зацікавленість інвесторів
Вдосконалення кадрової політики	Працевлаштування молодих фахівців, підвищення кваліфікації співробітників, поліпшення якості життя

Джерело: Складено авторами.

Реалізація викладеного підходу щодо забезпечення ефективності стратегічного управління галуззю коноплярства сприятиме приросту сукупного економічного потенціалу

території, регіону, країни в цілому. Крім того, для цих же цілей можна використовувати й інші показники результативності.

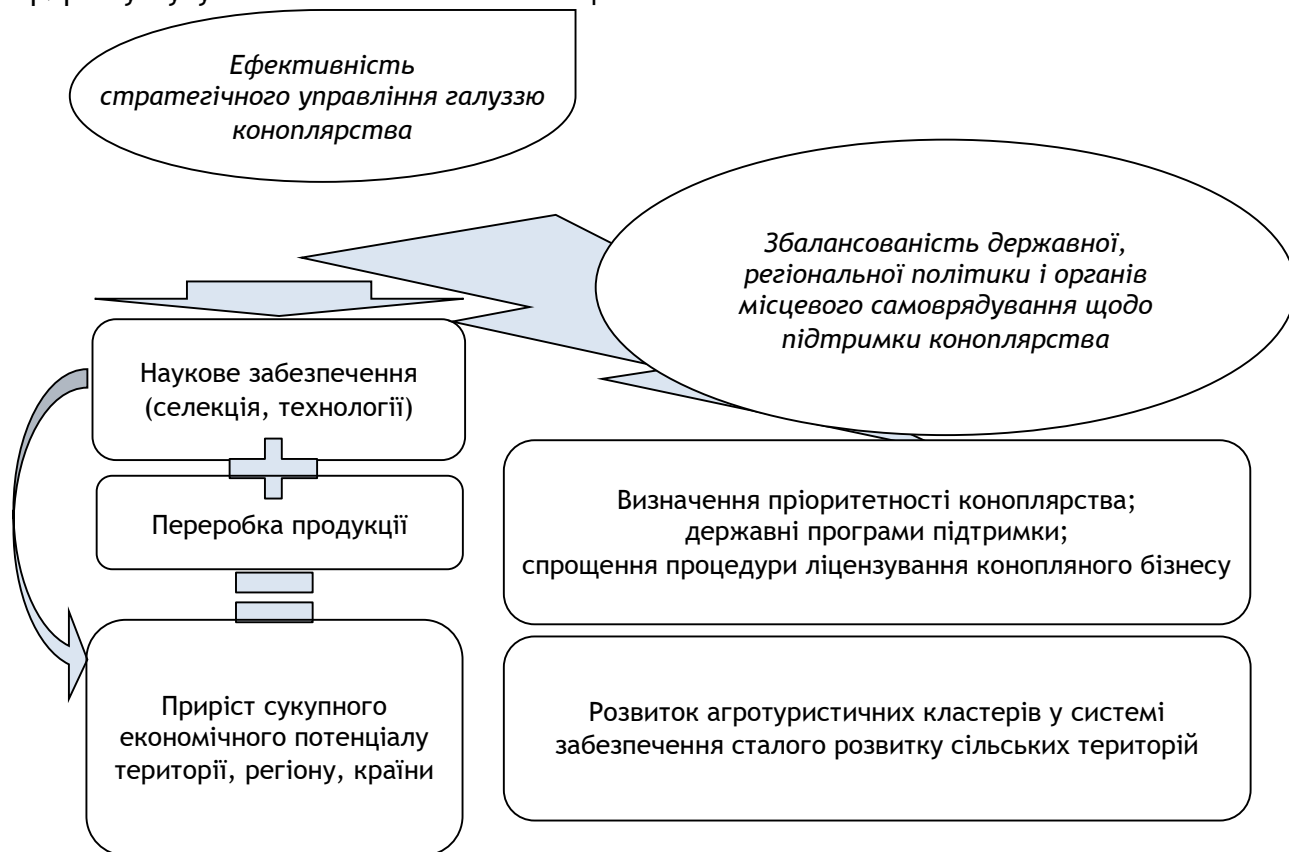


Рис. 3. Передумови ефективності системи стратегічного управління галуззю коноплярства

Джерело: Складено авторами.

Таким чином, розвиток системи стратегічного управління галуззю коноплярства та підприємствами-виробниками технічних конопель, заснований на повнішому використанні конкурентних переваг, кадрового потенціалу, створенні іміджу конопляної галузі, забезпечить зростання ефективності діяльності підприємств, а отже, значно поліпшить соціально-економічне становище жителів сільських територій.

Висновки. Природно-кліматичні умови України ідеальні для вирощування конопель. Україна - історична територія вирощування цієї культури з необмеженими можливостями для інтенсивного розвитку власне галузі. Зростаючий попит населення світу на продукти з конопель створює перспективний напрям у виробництві таких продуктів і забезпечує вітчизняним виробникам потенційно великий внутрішній та зовнішній ринки. Однак відсутність достатньої кількості заводів для переробки конопель і віддаленість їх від виробників, високі ціни на

споживчі товари й продукцію, досить громіздке регулююче законодавство, різкі коливання цін на продукцію, низька обізнаність громадськості щодо виробництва конопель, а звідси сприйняття виробників як осіб, що здійснюють вирощування та реалізацію наркотичної продукції, перешкоджають розвитку згаданої галузі.

Виживання підприємств конопляної галузі у довгостроковій перспективі можливе лише шляхом встановлення динамічного балансу з органами державної, регіональної і місцевої влади, академічним середовищем та громадськістю, що дає змогу вирішувати проблеми зацікавлених у діяльності галузі осіб. А це можливо лише за рахунок розробки і впровадження такої стратегії управління, яка в процесі своєї реалізації поєднає як традиційні інструменти та методи досягнення цілей підприємства, так і сучасні, які вже довели свою ефективність у країнах ЄС.

Новим інноваційним інструментом в системі стратегічного управління виступає сма-

ртспеціалізація. За допомогою нового підходу в системі стратегічного управління розвиток галузі коноплярства отримує новий вектор розвитку в напрямі створення агротуристичного кластера промислових конопель. Він забезпечить формування сучасного та актуального простору потенціалу продукції коноплярства, що у свою чергу призведе до розвитку сільських територій, створення нових робочих місць, впровадження наукових розробок у сфері використання продуктів промислових конопель.

Стратегія розвитку підприємств із вирощування і переробки промислових конопель спрямована на забезпечення їх динамічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках. Тобто стратегія розвитку являє собою структурний елемент стратегічного управління підприємством.

Аналіз інструментів стратегічного управління на прикладі Інституту луб'яних куль-

тур НААН надав можливість окреслити основні з них: стратегічне планування, визначення місії, управління відносин із споживачами, залучення працівників, бенчмаркінг та формування основних напрямів розвитку стратегічного управління для підприємств конопляної галузі.

Координація діяльності щодо реалізації стратегічних завдань між усіма учасниками конопляного бізнесу і створення служби стратегічного планування та маркетингу підвищить рівень ефективності управління підприємства за рахунок розширення інформаційної забезпеченості. Просування продукції коноплярства на ринку та зацікавленість інвесторів забезпечать посилення іміджу. Вдосконалення кадрової політики дозволить залучати до роботи молодих фахівців, підвищувати кваліфікацію співробітників і загалом стане одним із факторів поліпшення добробуту працівників.

Список бібліографічних посилань

1. Гілязетдінов Р. Н., Жуплатова Л. М., Мохер Ю. В. Наукове забезпечення галузей льонарства і коноплярства. *Луб'яні та технічні культури: зб. наук. праць*. 2014. Вип. 3(8). 155 с.
2. Маринченко І. О., Примаков О. А. Економічні аспекти виробництва конопель. *Луб'яні та технічні культури: зб. наук. праць*. 2015. № 4(9). С. 127-136.
3. Михайлова Л. І., Коренівська Л. В. Еволюційні засади розвитку виробництва продукції коноплярства в Україні. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 30-39. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201909030>.
4. Михайлова Л. І., Коренівська Л. В. Оцінка економічного потенціалу виробництва продукції коноплярства в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 33-45.
5. Мігаль М., Пилипенко А., Ситник В., Орлов М. Насінництво конопель: монографія. Суми: ФОП Щербина І. В, 2019. 264 с.
6. На Сумщині інвестують майже 21 млн грн у вирощування конопі. URL : <https://landlord.ua/news/na-sumshchyni-investuiut-maizhe-21-mln-hrn-u-vyroshchuvannia-konopli/>.
7. Наукові основи і стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій України / [Гадзало Я. М., Жук В. М., Могилова М. М. та ін.]; за ред. Я. М. Гадзала. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 40 с.
8. Патицька Х. О. Стратегія смарт-спеціалізації в контексті забезпечення конкурентоспроможності регіону: теоретичний аспект. *Ефективна економіка*. 2019. Вип. 11. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7399>. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.11.53>
9. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України № 800 від 22 серпня 2012 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2012-p>.
10. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2020. 60 с.
11. Стратегія регіонального розвитку Сумської області на період до 2027 року. План заходів на 2021-2023 роки з реалізації стратегії регіонального розвитку Сумської області на період до 2027 року. URL : <http://media.sm.gov.ua/images/docs/planzahod21-23.pdf>.
12. *Inversion, L. L. The Science of Marijuana*. USA: New York, Oxford University Press, 2000. P. 302.

References

1. Hiliyazetdinov, R.N., Zhuplatova, L.M. & Mokher, Yu.V. (2014). Naukove zabezpechennia haluzei lonarstva i konopliarstva [Scientific support of flax and hemp industries]. *Lub'iani ta tekhnichni kultury*, 3(8) [In Ukrainian].
2. Marynchenko, I.O. & Prymakov, O.A. (2015). Ekonomichni aspekty vyrobnytstva konopel [Economic aspects of hemp production]. *Lub'iani ta tekhnichni kultury*, 4(9), pp. 127-136 [In Ukrainian].
3. Mykhailova, L.I. & Korenivska, L.V. (2019). Evoliutsiini zasady rozvytku vyrobnytstva produktsii konopliarstva v Ukraini [Evolutionary fundamentals for the hemp production development in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 30-39 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201909030>.
4. Mykhailova, L.I. & Korenivska, L.V. (2020). Otsinka ekonomichnoho potentsialu vyrobnytstva produktsii konopliarstva v Ukraini [Assessment of the economic potential of hemp production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 33-45 [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001033>
5. Mihal, M., Pylypchenko, A., Sytnyk, V. & Orlov, M. (2019). Nasinnytstvo konopel : monohrafiia [Hemp seed production : monograph]. Sumy : FOP Shcherbyna I. V. [In Ukrainian].
6. Na Sumshchyni investuiut maizhe 21 mln hrn u vyroshchuvannia konopli [In the Sumy region, almost UAH 21 million is being invested in growing hemp]. Retrieved from : <https://landlord.ua/news/na-sumshchyni-investuiut-maizhe-21-mln-hrn-u-vyroshchuvannia-konopli/> [In Ukrainian].
7. Hadzalo, Ya.M., Zhuk, V.M., Mohylova, M.M., et al. (2019). Naukovi osnovy i stratehichni priorytety staloho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy [Scientific bases and strategic priorities of sustainable development of rural areas of Ukraine]. Ya.M. Hadzalo (Ed). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
8. Patytska, Kh.O. (2019). Stratehiia smart-spetsializatsii v konteksti zabezpechennia konkurentospromozhnosti rehionu: teoretychnyi aspekt [Smart specialization strategy in the context of ensuring the competitiveness of the region: a theoretical aspect]. *Efektivna ekonomika*, 11. Retrieved from : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7399> [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.11.53>
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy # 800 vid 22 serpnia 2012 r. [On amendments to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 800 of August 22, 2012]. Retrieved from : zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2012-p. [In Ukrainian].

13. Kravchenko, A. (2020). Prospects of progressive development in financial market of Ukraine in the context of digitalization of society. *Scientific Horizons*, 8(93), 201-207. doi: 10.33249/2663-2144-2020-93-8-201-207.
14. Mykhailova Liubov, Stoyanets Natalia, Mykhailov Andrii, Kharchenko Tetiana, Bachev Hrabrin. Sustainable development of the Ukrainian agrarian sector: perspectives and challenges. *Problems and Perspectives in Management*. 2018. Vol. 16(3). P. 28-39. [https://doi.org/10.21511/ppm.16\(3\).2018.03](https://doi.org/10.21511/ppm.16(3).2018.03)
15. Tyler M., Shepherd J., Olson D., Snell W., Proper S., Thornsby S. Economic Viability of Industrial Hemp in the United States: A Review of State Pilot Programs. EIB-217, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service. 2020. URL : <https://www.ers.usda.gov/publications/public-details/?pubid=95929>.
10. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Bulavka, O.H., et al. (2020). Stratehichni napriamy staloho rozvytku silskykh terytorii na period do 2030 roku [Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period up to 2030]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].
11. Stratehiia rehionalnoho rozvytku Sumskoi oblasti na period do 2027 roku. Plan zakhodiv na 2021-2023 roky z realizatsii stratehii rehionalnoho rozvytku Sumskoi oblasti na period do 2027 roku [Strategy of regional development of Sumy region for the period up to 2027. Action plan for 2021-2023 to implement the strategy of regional development of Sumy region for the period up to 2027]. Retrieved from : <http://media.sm.gov.ua/images/docs/planzahod21-23.pdf> [In Ukrainian].
12. Inverson, L.L. (2000). The Science of Marijuana. USA: New York, Oxford University Press [In English].
13. Kravchenko, A. (2020). Prospects of progressive development in financial market of Ukraine in the context of digitalization of society. *Scientific Horizons*, 8(93), 201-207. doi: 10.33249/2663-2144-2020-93-8-201-207.
14. Liubov Mykhailova, Natalia Stoyanets, Andrii Mykhailov, Tetiana Kharchenko and Hrabrin Bachev (2018). Sustainable development of the Ukrainian agrarian sector: perspectives and challenges. *Problems and Perspectives in Management*, 16(3), pp. 28-39 [In English]. doi:10.21511/ppm.16(3).2018.03
15. Tyler, M., Shepherd, J., Olson, D., Snell, W., Proper, S. & Thornsby, S. (2020). Economic Viability of Industrial Hemp in the United States: A Review of State Pilot Programs. EIB-217, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service. Retrieved from <https://www.ers.usda.gov/publications/public-details/?pubid=95929> [In English].

Mykhailov A. M., Korenivska L. V., Rachytska Ye. V. Strategic management of hemp industry development

The purpose of the article - substantiation of theoretical, methodical and practical aspects of formation of strategic management of development of the hemp industry in Ukraine in the conditions of strengthening of competition and maintenance of sustainable development of rural territories.

Research methods. The methodological basis of the study were the provisions of economic theory and systems analysis. The stages of development of cannabis were considered using the historical method. The dynamics of sown areas was studied using the statistical and economic method. Using a logical method, the tools (methods) of strategic management in the field of cannabis were evaluated on the example of the Institute of Bast Cultures of NAAS of Ukraine and the main directions of strategic management development. The method of analysis and synthesis was used to identify opportunities to expand the tools of strategic management (agricultural cluster as a consequence of the use of an innovative European tool - smart specialization). Theoretical generalizations to substantiate the use of existing and innovative tools of strategic management and conclusions were formed using the abstract-logical method.

Research results. The historical key moments that influenced the development of the cannabis industry over the last hundred years are highlighted. The inefficiency of the traditional top-down management strategy is proved and a new tool of strategic management of the European model is substantiated - smart specialization as a basis for regional development. The algorithm of creation and efficiency of agrotourism cluster "Slobozhanske hemp" in Sumy region is given. The main directions of development of strategic management in the field of hemp are outlined. A SWOT analysis matrix was used to study in detail the strengths, weaknesses, opportunities and threats of the cannabis industry. On the example of the Institute of Bast Crops of NAAS of Ukraine, the main tools of strategic planning were outlined and analyzed.

Scientific novelty. The necessity of reorientation of the strategy of regional management from vertical (top-down) to innovative, local, multilevel (smart specialization) is substantiated. With the help of SWOT-analysis, it identified weaknesses and threats that prevent the defense management strategy to move to a defensive - offensive base strategy. The combination of strengths and opportunities in the long run will provide an opportunity to choose a strategy for sustainable development of the cannabis industry. The expediency of creating the Agro-tourist cluster "Slobozhanske hemp" in Sumy region as a powerful economic mechanism and a "green tourist magnet" is considered. The analysis of the main tools of strategic management of ILK NAAS of Ukraine provided an opportunity to formulate the main directions of development of strategic management in the field of hemp.

Practical significance. The reorientation of the regional management strategy from vertical to horizontal provides an opportunity for businesses not only to expand their capabilities in the field of growing and processing hemp products from the introduction of modern scientific advances, due to lower state regulation, but also to revive age-old traditions. everyday life. In general, the solution of the tasks will contribute to the expansion of sown areas of technical hemp, the creation of facilities for processing hemp, the creation of jobs and, consequently, the added value obtained by deep processing of products, increase tax revenues to budgets of various levels. Tabl.: 3. Figs.: 3. Refs.: 15.

Keywords: hemp growing; agro-tourist cluster; management strategy; tools (methods) of management strategy; SWOT analysis; benchmarking.

Mykhailov Andrii Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, head of the management department, Sumy National Agrarian University (160, H. Kondratieva St., Sumy, 40000)

E-mail: amykhaylov79@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0872-2334>

Korenivska Liudmyla Viktorivna - senior lecturer, Hlukhiv Agrotechnical College of Sumy NAU (36, Tereshchenkiv St., Hlukhiv, Sumskaya oblast, 41400)

E-mail: jene-aurr@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7356-0450>

Rachytska Yevheniia Viktorivna - junior research fellow of the department of intellectual property research and innovation marketing, Institute of Bast Crops of NAAS (45, Tereshchenkiv St., Hlukhiv, Sumsk oblast, 41400)
E-mail: rachitskaya.evgeniya@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6333-1489>

Михайлов А. Н., Коренивская Л. В., Рачицкая Е. В. Стратегическое управление развитием отрасли коноплеводства

Цель статьи - обосновать теоретические, методические и практические аспекты формирования стратегического управления развитием отрасли коноплеводства в Украине в условиях усиления конкуренции и обеспечения устойчивого развития сельских территорий.

Методика исследования. Методологической основой исследования послужили положения экономической теории и системный анализ. Этапы развития коноплеводства рассмотрены с помощью исторического метода. Динамика посевных площадей изучалась с использованием статистически-экономического метода. При помощи логического метода оценены инструменты (методы) стратегического управления сферой коноплеводства на примере Института лубяных культур НААН и основные направления развития стратегического управления. Метод анализа и синтеза применен при выявлении возможностей расширения инструментов стратегического управления (агрокластер как следствие использования инновационного европейского инструмента - смартспециализации). Теоретические обобщения по обоснованию применения существующих и инновационных инструментов стратегического управления и выводы сформированы с помощью абстрактно-логического метода.

Результаты исследования. Выделены исторические ключевые моменты, влияющие на развитие отрасли коноплеводства за последние сто лет. Доказана неэффективность традиционной стратегии управления «сверху-вниз» и обоснован новый инструмент стратегического управления европейского образца - смартспециализацию, как основы для развития регионов. Приведен алгоритм создания и эффективности агротуристического кластера «Слобожанское коноплеводство» в Сумской области. Определены основные направления развития стратегического управления в отрасли коноплеводства. Для детального изучения сильных и слабых сторон, возможностей и угроз отрасли коноплеводства применена матрица SWOT-анализа. На примере Института лубяных культур НААН определены и проанализированы основные инструменты стратегического планирования.

Элементы научной новизны. Обоснована необходимость переориентации стратегии управления регионов с вертикальной (сверху-вниз) на инновационную, местную, многоуровневую (смартспециализация). С помощью SWOT-анализа выявлены слабые стороны и угрозы, которые препятствуют оборонной стратегии управления перейти к оборонно-наступательной базовой стратегии. Сочетание сильных сторон и возможностей в долгосрочной перспективе дает возможность выбрать стратегию устойчивого развития отрасли коноплеводства. Рассмотрена целесообразность создания Агротуристического кластера «Слобожанское коноплеводство» на Сумщине как мощного экономического механизма и «зеленого туристического магнита». Анализ основных инструментов стратегического управления Института лубяных культур НААН предоставил возможность сформулировать основные направления развития стратегического управления в отрасли коноплеводства.

Практическая значимость. Переориентация стратегии управления регионов с вертикальной на горизонтальную даст возможность субъектам хозяйствования не только расширить свои возможности в сфере выращивания и переработки продукции отрасли коноплеводства от внедрения современных научных достижений, вследствие снижения уровня государственной зарегулированности, но и возродить вековые традиции по широкому спектру применения продукции в быту. В целом решение поставленных задач будет способствовать расширению посевных площадей технической конопли, созданию мощностей для переработки сырья конопли, а также новых рабочих мест и, соответственно, добавленной стоимости, полученной в результате глубокой переработки продукции, увеличение налоговых поступлений в бюджеты разных уровней. Табл.: 3. Илл.: 3. Библиогр.: 15.

Ключевые слова: коноплеводство; агротуристический кластер; стратегия управления; инструменты (методы) стратегии управления; SWOT-анализ; бенчмаркинг.

Михайлов Андрей Николаевич - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой менеджмента, Сумской национальной аграрный университет (40000, г. Сумы, ул. Г. Кондратьева, 160)

E-mail: amychaylov79@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0872-2334>

Коренивская Людмила Викторовна - старший преподаватель, Глуховский агротехнический колледж Сумского национального аграрного университета (41400, Сумская обл., г. Глухов, ул. Терещенков, 36)

E-mail: jene-aurr@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7356-0450>

Рачицкая Евгения Викторовна - младший научный сотрудник отдела научных исследований по вопросам интеллектуальной собственности и маркетинга инноваций, Институт лубяных культур НААН (41400, Сумская обл., г. Глухов, ул. Терещенков, 45)

E-mail: rachitskaya.evgeniya@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6333-1489>

Стаття надійшла до редакції 01.06.2021 р.

Фахове рецензування: 17.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Михайлов А. М., Коренивська Л. В., Рачицька Є. В. Стратегічне управління розвитком галузі коноплярства. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 42 — 53. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106042>

Mykhailov, A.M., Korenivska, L.V. & Rachytska, Ye.V. (2021). Stratehichne upravlinnia rozvytkom haluzi konopliarstva [Strategic management of hemp industry development]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 42 — 53 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106042>

*

С. Г. ЧЕРЕМІСІНА, докторка економічних наук, доцентка
В. В. РОССОХА, доктор економічних наук, професор

Ефективність виробництва зернових культур в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи підвищення

Мета статті - провести комплексний аналіз ефективності виробництва зернових культур в Україні, визначити пріоритетні фактори впливу та обґрунтувати напрями щодо її подальшого підвищення.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано ряд методів: абстрактно-логічний - для формулювання висновків; порівняльного аналізу - для зіставлення показників ефективності виробництва зернових культур та виявлення тенденцій їх зміни; табличний - для наочного зображення отриманих результатів дослідження; статистичний - при визначенні варіації обсягів виробництва та показників ефективності зернових культур; розрахунково-конструктивний - для розрахунку показників ефективності виробництва зернових культур та обґрунтування їх нормативних показників; монографічний - при деталізації сучасного рівня ефективності функціонування зернового господарства України; факторного аналізу - для визначення факторів впливу на рентабельність виробництва зернових культур.

Результати дослідження. Відзначено тенденцію стабільності виробництва зернових культур в Україні. Встановлено прогресуючу динаміку зростання величини та трансформації структури витрат на виробництво зернових культур, виявлено дисбаланси між зростанням витрат та результатами господарювання товаровиробників зернових культур по регіонах України. Проведено комплексний аналіз показників абсолютної та відносної ефективності виробництва зернових культур. Здійснено факторний аналіз зміни показників рентабельності виробництва зернових культур в Україні. Розраховано рівні нормативної собівартості та еквівалентної ціни 1 тонни озимої пшениці та кукурудзи на зерно. Запропоновано основні напрями підвищення ефективності зерновиробництва.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку методико-практичні аспекти щодо дослідження ефективності зерновиробництва та обґрунтування напрямів її підвищення.

Практична значущість. Вказані підходи та результати дослідження можуть бути використані органами державного і галузевого управління при організації моніторингу та розробки пріоритетних заходів щодо підвищення ефективності вітчизняної зернової галузі. Табл.: 8. Бібліогр.: 26.

Ключові слова: зернові культури; виробництво; витрати; ефективність; рентабельність; ціна.

Черемісіна Світлана Георгіївна - докторка економічних наук, доцентка, провідна наукова співробітниця відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

Россоха Володимир Васильович - доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: rossokha@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>

Постановка проблеми. Зернова галузь була і залишається лідером вітчизняного аграрного ринку та всієї економіки України. Рівень розвитку зернового виробництва, стабільне й ефективне функціонування ринку зернових культур виступають пріоритетними важелями, що визначають вирішення проблеми забезпечення продовольчої та національної безпеки держави в сучасних умовах.

Сприятливі природно-кліматичні умови, наявний ресурсний потенціал, вигідне географічне розташування, родючі та високопродуктивні сільськогосподарські угіддя України створюють всі умови для отримання стабільних урожаїв високоякісного зерна пшениці, кукурудзи, ячменю та інших зернових культур.

Національний зерновий ринок забезпечує потреби не лише внутрішнього споживання, а ще й багатьох країн світу. Україна є одним із головних гравців на міжнародному ринку торгівлі зерновими, щорічно нарощуючи

обсяги виробництва та експорту. Тенденція до збільшення обсягів виробництва залишається достатньо стійкою протягом тривалого періоду, а у випадку подальшого фінансування аграріями новітніх технологій виробництва та зрощування на Україну очікує позитивна тенденція до збільшення виробництва й експорту зерна.

Тому дослідження тенденцій і проблем економічної ефективності виробництва зернових культур вітчизняними аграріями та пошук шляхів її подальшого підвищення набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На проблемах діагностики та підвищення економічної ефективності виробництва зернових культур у різний час фокусували увагу відомі вітчизняні вчені економісти-аграрники: В. Г. Андрійчук [4]; В. І. Бойко [5]; Ю. П. Воскобійник [6]; А. Д. Гирка, В. О. Компанієць [7]; О. О. Гуторова [10]; Л. В. Забуранна [12]; С. О. Заїка, Р. Р. Романова [13]; О. В. Захарчук [26]; М. В. Зубець, П. Т. Саблук [1]; І. В. Клочан [14]; В. А. Колодійчук [15]; І. В. Кузьменко [16]; П. М. Макаренко [17]; Ю. О. Лупенко [19, 22]; В. Я. Месель-Веселяк [18, 22]; Г. М. Христенко [24]; В. Ю. Черчель [25]; О. М. Шпичак [6, 19] та багато інших.

Серед зарубіжних вчених вагомих вклад в дослідження проблем підвищення економічної ефективності виробництва зерна та розвитку зернового ринку зробили Алтухов А.І. [2], Гусманов Р.У., Низомов С.С. [9], Грудкина Т. І., Хомайко Т. С., Лелякин А. О. [8], Жалтырова О.І. [11], Нечаєв В.І., Бондаренко Т.Г. [20], Сидоренко О.В. [23] та інші.

Проте ряд концептуальних аспектів цієї багатопланової проблеми потребує подальшого дослідження та комплексного аналізу.

Мета статті - провести комплексний аналіз ефективності виробництва зернових культур в Україні, визначити пріоритетні фактори впливу та обґрунтувати напрями щодо її подальшого підвищення.

Методологія дослідження. У процесі дослідження використано ряд методів: абстрактно-логічний - для формулювання висновків; порівняльного аналізу - для зіставлення показників ефективності виробництва зернових культур і виявлення тенденцій їх зміни; табличний - для наочного зображення отриманих результатів дослідження;

статистичний - при визначенні варіації обсягів виробництва та показників ефективності зернових культур; розрахунково-конструктивний - для розрахунку показників ефективності виробництва зернових культур і обґрунтування їх нормативних показників; монографічний - при деталізації сучасного рівня ефективності функціонування зернового господарства України; факторного аналізу - для визначення факторів впливу на рентабельність виробництва зернових культур.

Виклад основних результатів дослідження. Виробництво зернових культур забезпечує значну частину доходів сільськогосподарських підприємств. Рівень розвитку виробництва зернового господарства визначається, насамперед, динамікою таких показників, як склад і структура посівних площ, обсяги валових зборів та рівень урожайності. За даними статистичної звітності, аграрії України щорічно у середньому отримують врожаї близько 70 млн тонн зернових. У 2015 р. було зібрано 60,1 млн тонн, у 2017-му - 61,9; у 2018-му - 70,1; у 2019-му - 75,1; у 2020 р. - 63,5 млн тонн. Площі, з яких зібрано урожай зернових культур, за період 2015-2020 рр. зросли на 4,4% і досягли 15,3 млн га. Зростання цього показника відбулося за рахунок значного (на 32%, або на 1,3 млн га) збільшення площі посівів кукурудзи на зерно (табл. 1).

Зазначимо, що протягом 2015-2020 рр. найбільші площі під пшеницею були у Запорізькій, Одеській, Харківській та Дніпропетровській областях. Варто зауважити, що за вказаний період розширили площі посіву цієї культури у Волинській (на 13,1 %), Луганській (на 11,8 %), Хмельницькій (на 8,4 %) та Рівненській (на 7,2 %) областях. Найбільші посівні площі ячменю зосереджено в Одеській, Миколаївській, Дніпропетровській, Запорізькій та Херсонській областях. Разом із тим простежується відносно стійка тенденція до скорочення площ, на яких культивується ячмінь, оскільки нині виробники віддають перевагу кукурудзі через її більшу прибутковість.

Найвищими темпами зростання посівних площ кукурудзи вирізняються господарства Волинської, Житомирської, Львівської, Київської, Рівненської, Хмельницької та Черкаської областей (у 2,13; 1,74; 1,67; 1,61; 1,6; 1,5 та 1,5 раза відповідно).

1. Динаміка зібраних площ, валових зборів та урожайності зернових і зернобобових культур у всіх категоріях господарств

Культура	Рік					2020 р. до 2015 р., %
	2015	2017	2018	2019	2020	
Зібрана площа, тис. га						
Зернові та зернобобові	14640,9	14560,3	14794,1	15291,9	15282,9	104,4
Пшениця	6839,5	6361,2	6603,9	6812,4	6554,5	95,8
Кукурудза на зерно	4083,5	4480,7	4564,2	4986,9	5392,1	132,0
Жито	150,8	171,0	148,4	115,4	137,8	91,4
Ячмінь	2805,2	2501,5	2484,3	2609,2	2374,5	84,6
Овес	210,5	197,8	195,8	181,9	199,0	94,5
Гречка	127,7	185,3	113,3	69,2	84,1	65,9
Валовий збір, тис. тонн						
Зернові та зернобобові	60125,8	61916,7	70056,5	75143,2	64933,4	108,0
Пшениця	26532,1	26158,0	24605,8	28327,9	24877,4	93,8
Кукурудза на зерно	23327,6	24668,8	35801,1	35880,1	30290,3	129,8
Жито	391,1	507,9	393,8	334,7	456,8	116,8
Ячмінь	8288,4	8284,9	7349,1	8916,8	7636,3	92,1
Овес	488,5	471,4	418,5	422,0	510,0	104,4
Гречка	128,1	180,4	137,0	85,0	97,6	76,2
Урожайність з 1 га зібраної площі, ц						
Зернові та зернобобові	41,1	42,5	47,4	49,1	42,5	103,4
Пшениця	38,8	41,1	37,3	41,6	38,0	97,9
Кукурудза на зерно	57,1	55,1	78,4	71,9	56,2	98,4
Жито	25,9	29,6	26,6	28,9	33,2	128,2
Ячмінь	29,5	33,1	29,6	34,2	32,2	109,2
Овес	23,2	23,9	21,4	23,2	25,6	110,3
Гречка	10,0	9,7	12,1	12,3	11,6	116,0

Джерело: Сформовано за даними [21].

Протягом останніх років найнижчі показники валового збору пшениці спостерігаються в Закарпатській, Чернівецькій та Івано-Франківській областях, найвищі - у Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській та Херсонській. Найбільші показники приросту виробництва пшениці зафіксовано у Донецькій та Луганській областях (33,8 і 61,2 % відповідно) та на Харківщині - 23,7 %.

Лідерами за обсягами валового збору ячменю протягом аналізованого періоду виявилися Миколаївська, Дніпропетровська, Херсонська, Харківська та Одеська області. Найменші обсяги виробництва зафіксовано в Закарпатській, Чернівецькій, Чернігівській та Волинській областях.

Обсяги виробництва кукурудзи у 2020 р. становили 30,3 млн тонн і збільшилися проти 2015 р. на 7,0 млн тонн. Проте порівняно з 2019 р. згаданий показник зменшився на 5,6 млн тонн. Найбільшими виробниками зерна кукурудзи в Україні є Чернігівська, Полтавська, Сумська та Вінницька області. Так, у загальному валовому виробництві їхня частка досягає майже половину (45,7 %). Найзначніше валові збори зросли у Волинській (3,1 раза), Львівській (2,6), Хмельни-

цькій (2,3), Житомирській (2,3) та Херсонській (2,1) областях.

Протягом досліджуваного періоду найбільші обсяги валового збору гречки традиційно отримували в Житомирській, Хмельницькій, Сумській, Вінницькій, Київській, Тернопільській та Харківській областях. Суттєво наростили виробництво гречки в Житомирській, Закарпатській, Чернівецькій та Хмельницькій областях - у 4,2; 3,0; 2,0 та 1,5 раза відповідно.

Встановлено, що через скорочення посівних площ значно зменшилися обсяги виробництва в Запорізькій, Дніпропетровській, Луганській, Кіровоградській та Харківській областях на 89,9 %; 84,6; 80; 71,3 та 63,4 % відповідно.

Урожайність зернових культур збільшилася на 3,4% і становила 42,5 ц/га. Зростання зафіксовано за такими культурами, як жито, ячмінь, овес, гречка. Урожайність пшениці за аналізований період знизилася на 2,1% - до 38,0 ц/га, кукурудзи - на 1,6% (від 57,1 до 56,2 ц/га).

Лідерами за урожайністю пшениці виявилися Сумська, Харківська, Чернігівська, Тернопільська, Хмельницька, Львівська, Полтав-

ська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Черкаська та Київська області. Найнижча урожайність зафіксована в південних регіонах, а саме в Одеській, Миколаївській, Запорізькій та Херсонській областях. Суттєво наростили урожайність пшениці в Луганській (від 26,7 до 37,8 ц/га), Харківській (від 39,3 до 50,5 ц/га), Чернігівській (від 37,9 до 47,6 ц/га) та Сумській (від 44,2 до 52,3 ц/га) областях.

Протягом досліджуваного періоду встановлено, що найбільші врожаї ячменю отримують у Львівській (44,4 ц/га), Івано-Франківській (43,9), Чернігівській (43,9), Тернопільській (43,0), Сумській (41,5) та Хмельницькій (40,3 ц/га) областях. Низький рівень урожайності, який не перевищив 3 т/га, відзначено в Одеській, Миколаївській, Луганській та Запорізькій областях.

Найбільший приріст урожайності кукурудзи спостерігається у Херсонській (1,6 раза), Хмельницькій (1,5), Волинській (1,5), Миколаївській (1,4) та Івано-Франківській (1,4 раза) областях. Зниження цього показника зафіксовано у Черкаській (на 47,8 %), Кіровоградській (47,4), Дніпропетровській (35,9), Полтавській (24,9) та Київській (на 21,6 %) областях.

За останніми прогнозами, виробництво зернових і зернобобових культур в Україні у

2021/22 МР може досягнути 75,6 млн тонн. Згаданий показник на 2% перевищує червневу оцінку аналітиків (73,8 млн тонн) і на 16% - результат урожаю в 2020 р. (64,9 млн тонн). Валовий збір пшениці в Україні поточного сезону оцінюється в 28,3 млн тонн (+14% до показника 2020/21 МР, +4% до червневої оцінки), ячменю - 8 млн тонн (+5%; +0,5%) і кукурудзи - 36,2 млн тонн (+22%; +2%) [3].

Ефективність виробництва, як економічна категорія, відображає дію об'єктивних економічних законів, що проявляються в подальшому зростанні результативності виробництва. Вона показує кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці, а також сукупних її вкладень на одиницю корисного ефекту [4].

Як фундаментальні шляхи підвищення ефективності виробництва економічною теорією обґрунтовується два напрями - нарощування обсягів виробництва при фіксованих витратах і зниження рівня витрат за фіксованого рівня виробництва [10]. На жаль, указані шляхи простежуються в зерновому виробництві вкрай недостатньо. Аналіз загальної динаміки величини та структури витрат на виробництво зернових культур виявив зростання більше, ніж на чверть (табл. 2).

2. Динаміка величини і структури витрат на виробництво зернових культур, 2017-2020 рр.

Показник	Витрати	Прямі матеріальні витрати	У тому числі				Прямі витрати на оплату праці	Інші прямі витрати та загальнови-робничі витрати
			насіння та садивний матеріал	мінеральні добрива	пальне і мастильні матеріали	решта матеріальних витрат		
2017 р.								
Усього, млн грн	114541	63189	13089	22540	10858	16703	5724	45629
Структура витрат, %	100,0	55,2	11,4	19,7	9,5	14,6	5,0	39,8
2018 р.								
Усього, млн грн	141318	75727	15339	26804	14466	19118	7175	141318
Структура витрат, %	100,0	53,6	10,9	19,0	10,2	13,5	5,1	41,3
2019 р.								
Усього, млн грн	158043	85612	17190	32656	15463	20303	8510	63921
Структура витрат, %	100,0	54,2	10,9	20,7	9,8	12,8	5,4	40,4

2020 р.								
Усього, млн грн	144501	72738	15110	26308	11736	19584	8997	144501
Структура витрат, %	100,0	50,3	10,5	18,2	8,1	13,5	6,3	43,4
2020 р. до 2017 р.								
Зміна витрат, %	126,2	115,1	115,4	116,7	108,1	117,2	157,2	137,6
Зміна структури витрат, %	-1,0	-0,5	1,0	0,3	-1,8	0,4	0,6	-1,0

Джерело: Сформовано за даними [21].

За поелементного аналізу витрат встановлено найвищі темпи зростання оплати праці (на 57,2%), інших прямих та загальнови-робничих витрат (37,6%), витрат на мінеральні добрива (на 16,7%), на насіння і садивний матеріал (на 15,4%), на паливо і мастильні матеріали (на 8,1%).

Встановлена тенденція нерівномірного зростання витрат товаровиробників зернових культур по регіонах України. Так, протягом 2017-2020 рр. найвищі темпи зростан-

ня виробничих витрат зафіксовано у господарствах Івано-Франківської (на 83,9%), Житомирської (81,1), Донецької (57,0), Волинської (51,7), Львівської (49,4), Тернопільської (на 40,0%) областях. Скорочення витрат виявлено всього у трьох областях - Закарпатській (на 36,4%), Одеській (15,2) та Чернівецькій (на 4,7%). У свою чергу зростання витрат не супроводжується відповідним ростом обсягів виробництва зернових культур (табл. 3).

3. Співвідношення темпів зміни витрат та обсягів виробництва зернових культур по регіонах України у 2017-2020 рр., %

Область	Витрати, усього	Виробництво зернових культур	Виробництво пшениці	Виробництво кукурудзи	Виробництво ячменю	Виробництво гречки
Вінницька	119,2	91,8	77,4	89,1	73,9	69,1
Волинська	151,7	83,2	105,0	233,8	107,6	42,1
Дніпропетровська	123,5	101,1	110,8	72,4	111,5	20,0
Донецька	157,0	96,0	110,8	81,2	97,3	48,4
Житомирська	181,1	78,9	110,9	145,5	104,9	87,3
Закарпатська	63,6	119,3	90,8	82,9	64,7	50,0
Запорізька	122,1	98,1	99,7	118,5	110,4	12,5
Івано-Франківська	183,9	91,2	96,6	135,1	99,5	29,6
Київська	137,3	88,6	105,8	115,9	114,4	43,9
Кіровоградська	124,6	106,3	126,5	69,4	122,5	40,7
Луганська	127,4	92,7	109,6	102,0	105,8	22,2
Львівська	149,4	88,2	100,4	215,7	69,1	30,4
Миколаївська	102,1	113,2	80,8	84,8	106,6	90,0
Одеська	84,8	88,2	42,8	72,6	41,4	37,5
Полтавська	107,0	84,0	106,3	126,0	100,4	49,0
Рівненська	114,3	83,7	104,2	162,9	87,6	73,9
Сумська	134,1	76,5	90,1	151,6	112,9	48,4
Тернопільська	140,0	92,4	92,4	154,7	80,6	52,0
Харківська	118,2	79,5	121,6	149,4	117,5	46,0
Херсонська	134,7	93,6	94,9	140,6	129,6	40,0
Хмельницька	144,3	85,9	81,5	167,0	68,2	65,9
Черкаська	135,1	108,7	108,4	86,2	101,6	46,2
Чернівецька	95,3	104,4	71,9	114,4	87,0	7,1
Чернігівська	129,1	75,7	85,1	150,2	140,2	39,0
Україна	126,2	95,4	95,1	122,8	92,2	54,1

Джерело: Сформовано за даними [21].

Так, зростання витрат на виробництво зернових культур на 26,2% супроводжується зниженням їх виробництва на 4,6%.

За збільшення витрат на виробництво пшениці на 18,3% обсяги виробництва знизилися на 4,9%, виробництво ячменю - на

7,8% за збільшення витрат на 17% (табл. 4). Винятком була тільки кукурудза, обсяги виробництва якої протягом 2017-2020 рр. зросли на 22,8%. Понад дворазове зниження

витрат на виробництво гречки супроводжується аналогічним зниженням обсягів виробництва цієї культури.

4. Зміна витрат на виробництво зернових культур у 2017-2020 рр.,%

Культура	Витрати, усього	Прямі матеріальні витрати	У тому числі				Прямі витрати на оплату праці	Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати
			насіння та садивний матеріал	мінеральні добрива	пальне і мастильні матеріали	решта матеріальних витрат		
Пшениця	118,3	111,3	123,9	110,3	103,9	111,6	149,2	124,3
Кукурудза на зерно	144,1	129,8	126,6	133,2	123,9	133,0	185,2	157,9
Ячмінь	117,0	107,0	114,5	109,0	93,6	110,7	138,8	128,6
Жито	117,1	110,3	129,4	107,2	86,0	121,8	139,5	124,1
Овес	136,5	124,5	131,0	137,7	108,3	122,6	159,8	149,5
Гречка	37,3	31,6	32,4	30,1	31,8	31,9	55,9	41,8

Джерело: Сформовано за даними [21].

За аналізований період обсяг реалізації зернових культур збільшився на 7,4% (від 39,3 млн тонн у 2017 р. до 42,2 млн тонн у 2020 р.), що відбулося за рахунок зростання реалізації кукурудзи на зерно на 31%. За іншими зерновими культурами зафіксовано зниження згаданого показника.

Аналіз цінової динаміки на зернові культури свідчить про стійку тенденцію щодо її зростання. Для ринку зерна у 2020 р. через значні обсяги пропозиції характерні сезонні зниження цін. Із початком сезону 2020/21 МР на фоні значного зниження урожаю на ринку пшениці відбувся достатньо значний ріст цін, причому така тенденція простежувалася протягом усього року. Проте вже починаючи з вересня 2020 р. темпи росту цін суттєво прискорилися. Так, у вересні 2020 р. ціна сягнула позначки 6600 грн/т, у грудні зросла до 7575 грн/т (порівняно із березнем ціна зросла майже у 1,5 раза). Аналогічна цінова тенденція характерна і для ринку кукурудзи, де починаючи з січня по липень ціни зростали у середньому на 3 % у місяць, у вересні ціна зросла на 17 %, а у жовтні - на 23 %. На ринку ячменю зазначені тенденції теж простежувалися, річний ріст цін на цю зернову культуру сягнув 65 %.

Середня ціна реалізації пшениці в Україні у 2020 р. становила 5017,5 грн/т, що у

1,3 раза перевищує рівень 2017 р. За найвищими цінами пшеницю реалізовували у Кіровоградській (5288,3 грн/т), Миколаївській (5252,3), Одеській (5181,8), Херсонській (5133,9), Вінницькій (5109,5), Житомирській (5102,8), Запорізькій (5081,4), Черкаській (5066,1) та Дніпропетровській (5044,5 грн/т) областях. Аналіз динаміки цін реалізації ячменю в Україні показав, що середня ціна реалізації збільшилася на 20,0 % - від 2634,2 грн/т у 2017 р. до 4352,7 грн/т у 2020 р. За вищою ціною, ніж середня в Україні, ячмінь реалізували в Київській (4552,3 грн/т), Хмельницькій (4545,0), Одеській (4531,8), Миколаївській (4517,5), та Чернігівській (4508,5 грн/т) областях.

Протягом досліджуваного періоду середня ціна реалізації 1 т кукурудзи зросла на 27,2 % і у 2020 р. становила 4668,6 грн за 1 т. Різниця між максимальною й мінімальною ціною в областях сягала 1361,2 грн/т (найвища ціна - 5446,9 грн/т у Запорізькій, найнижча - 4085,7 грн/т у Луганській). Абсолютна прибутковість виробництва тонни зернових культур зросла за аналізований період на 33,7% (від 1921,7 до 2568,7 грн/т). Найбільше зростання цього показника виявлено по таких культурах, як гречка, жито та овес (табл. 5).

5. Економічна ефективність виробництва зернових культур в Україні у 2017-2020 рр., грн/т

Продукція	2017	2018	2019	2020	2020 до 2017, %
Ціна реалізації, грн/т					
Культури зернові та зернобобові	3771,6	4315,0	3867,5	4794,1	127,1
Із них:					
пшениця	3814,7	4586,1	4077,1	5017,5	131,5
кукурудза на зерно	3668,9	4011,5	3684,6	4668,6	127,2
ячмінь	3634,2	4815,4	3932,5	4352,7	119,8
жито	3106,4	3205,5	4276,8	4594,3	147,9
овес	3301,5	3906,1	4305,6	4649,6	140,8
гречка	10490,8	5827,8	7158,7	14550,8	138,7
Виробнича собівартість продукції, грн/т					
Культури зернові та зернобобові	1849,9	2017,2	2103,2	2225,4	120,3
Із них:					
пшениця	1825,0	2278,5	2268,2	2270,9	124,4
кукурудза на зерно	1988,3	1841,9	2030,8	2332,9	117,3
ячмінь	1327,6	1777,6	1773,1	1729,2	130,2
жито	1187,4	1598,9	1665,7	1507,2	126,9
овес	700,0	893,6	822,7	883,0	126,1
гречка	4442,9	3097,8	2217,1	3063,7	69,0
Прибуток на 1т виробленої продукції, грн					
Культури зернові та зернобобові	1921,7	2297,8	1764,3	2568,7	133,7
Із них:					
пшениця	1989,7	2307,6	1808,9	2746,6	138,0
кукурудза на зерно	1680,6	2169,6	1653,8	2335,7	139,0
ячмінь	2306,6	3037,8	2159,4	2623,5	113,7
жито	1919	1606,6	2611,1	3087,1	160,9
овес	2601,5	3012,5	3482,9	3766,6	144,8
гречка	6047,9	2730	4941,6	11487,1	189,9

Джерело: Сформовано за даними [21].

Одним із головних показників економічної ефективності виробництва зерна вважається показник рентабельності. За аналізований період рентабельність виробництва

зернових культур в усіх категоріях сільськогосподарських підприємств знизилася на 5%, у фермерських господарствах - на 4,1% (табл. 6).

6. Рентабельність виробництва зернових культур в Україні у 2017-2020 рр., %

Культура	2017		2018		2019		2020		2020 до 2017, %	
	усі підприємства	фермерські господарства	усі підприємства	фермерські господарства	усі підприємства	фермерські господарства	усі підприємства	фермерські господарства	усі підприємства	фермерські господарства
Зернові та зернобобові - усього	25,0	27,9	24,7	26,1	11,8	14,5	20,0	23,8	-5	-4,1
У тому числі:										
пшениця	26,8	31,0	24,6	24,7	7,3	13,3	21,5	23,6	-5,3	-7,4
кукурудза на зерно	23,7	24,1	27,2	29,9	17,8	18,5	21,3	29,1	-2,4	5
ячмінь	24,0	25,6	25,6	27,3	2,3	8,8	12,1	14,4	-11,9	-11,2
жито	20,2	21,3	-2,2	10,2	9,9	17,7	14,4	27,1	-5,8	5,8
овес	21,2	24,3	10,3	14,1	8,8	15,5	14,7	22,5	-6,5	-1,8
гречка	32,7	24,6	-17,2	1,5	6,6	17,9	54,7	44,9	22	20,3

Джерело: Сформовано за даними [21].

Найбільше зниження рентабельності виявлено при виробництві ячменю (на 11,9%), вівса (6,5), жита (на 5,8%). За даними 2020 р. найрентабельнішим стало виробництво гречки - 54,7%, пшениці - 21,5 та кукурудзи на зерно - 21,3%.

У регіональному аспекті динаміці рентабельності виробництва найважливіших для вітчизняної економіки зернових культур - пшениці, кукурудзи та ячменю - притаманна надто неоднозначна тенденція. Так, у 2020 р. найвищі показники рентабельності виробництва пшениці досягнуто аграріями Харківської (69,4%), Чернігівської (63,4), Сумської (59,1), Хмельницької (42,6), Закарпатської (41,6) і Житомирської (40,9%) областей. Збитковим виробництво пшениці залишається тільки в Одеській області.

Найефективнішим виробництво кукурудзи на зерно виявилось у господарствах Закарпаття (152,8%), Сумщини (96,0), Херсонщини (71,8), Полтавщини (68,7) та Кіровоградщини (61,2%). Найнижчі показники (від -7,0 до 15%) в Івано-Франківській, Волинській, Одеській та Київській областях.

Порівняно високі показники рентабельності виробництва ячменю отримано аграріями Харківської, Херсонської, Дніпропетровської, Миколаївської, Кіровоградської, Вінницької та Чернігівської областей (68,2%; 55,3; 50,0; 48,1; 45; 42,5 та 42,4% відповідно).

В основу факторного аналізу зміни показників рентабельності виробництва зернових культур в Україні покладено наступну формулу:

$$R = \frac{(S * U * Ch * Ts - V)}{V} * 100\%,$$

де R - рентабельність виробництва; S - зібрана площа, тис. га; U - урожайність, ц/га; Ch - частка реалізованої продукції у валовому зборі; Ts - ціна реалізації, грн/т; V - витрати на виробництво, тис. грн.

У результаті проведеного факторного аналізу зміни рентабельності виробництва зернових культур встановлено, що на зниження зазначеного показника на 5% вплинуло зростання витрат (за впливу 49,4%) (табл. 7).

Зниження рентабельності виробництва пшениці на 27,6% зумовлено ростом витрат, на 9,9% - зниженням урожайності та на 7,4% - зменшенням частки реалізованої продукції у валовому зборі. На зниження показника рентабельності виробництва кукурудзи вплинув тільки ріст витрат (вплив оцінено у 82,9%). У свою чергу зниження ефективності виробництва ячменю на 31% зумовлене зростанням витрат, на 6,3% - скороченням зібраної площі і на 3,2% - зниженням урожайності.

Виробництво зернових культур здійснюється за технологіями з різним рівнем ресурсо- та енергонасиченості, що значною мірою визначає ступінь віддачі одного гектара землі. Підбір попередника також виявляє вплив на технологічний регламент вирощування культури і, як наслідок, на ступінь інтенсивності виробництва [7]. Так, технологічні особливості вирощування озимої пшениці та кукурудзи на зерно після різних попередників визначають структурні відмінності у формуванні різних статей витрат.

7. Оцінка факторів, що вплинули на зміну рентабельності виробництва та реалізації зернових культур в Україні, 2017-2020 рр.

Показник	2017	2020	Відхилення		Факторний вплив на рентабельність, %
			абсолютне	%	
Зернові культури					
Зібрана площа, тис. га	14560,3	15282,9	722,6	105,0	6,2
Урожайність, ц/га	42,5	42,5	0,0	100,0	-
Частка реалізованої продукції у валовому зборі	0,64	0,65	0,01	101,6	2,1
Ціна реалізації, грн/т	3771,6	4794,1	1022,5	127,1	36,1
Витрати на виробництво та збут, тис. грн	119496405,4	168668468,2	49172062,8	141,1	-49,4
Рентабельність, %	25,0	20,0	-5,0	80,0	-5,0
Пшениця					
Зібрана площа, тис. га	6361,2	6554,5	193,3	103,0	3,9
Урожайність, ц/га	41,1	38,0	-3,1	92,5	-9,9
Частка реалізованої продукції у валовому зборі	0,65	0,61	-0,04	93,8	-7,4

Ціна реалізації, грн/т	3814,7	5017,5	1202,8	131,5	35,7
Витрати на виробництво та збут, тис. грн	50851635,7	62894259,3	12042623,6	123,7	-27,6
Рентабельність, %	26,8	21,5	-5,3	80,2	-5,3
Кукурудза на зерно					
Зібрана площа, тис. га	4480,7	5392,1	911,4	120,3	25,2
Урожайність, ц/га	55,1	56,2	1,1	102,0	3,0
Частка реалізованої продукції у валовому зборі	0,70	0,74	0,04	105,7	8,7
Ціна реалізації, грн/т	3668,9	4668,6	999,7	127,2	43,7
Витрати на виробництво та збут, тис. грн	51165287,1	86886379,3	35721092,2	169,8	-82,9
Рентабельність, %	23,7	21,3	-2,4	89,9	-2,4
Ячмінь					
Зібрана площа, тис. га	2501,5	2374,5	-127,0	94,9	-6,3
Урожайність, ц/га	33,1	32,2	-0,9	97,3	-3,2
Частка реалізованої продукції у валовому зборі	0,45	0,47	0,02	104,4	5,1
Ціна реалізації, грн/т	3634,2	4352,7	718,5	119,8	23,6
Витрати на виробництво та збут, тис. грн	10815555,0	13741485,5	2925930,5	127,1	-31,1
Рентабельність, %	24,0	12,1	-11,9	50,4	-11,9

Джерело: Розраховано за даними [21].

Наведені розрахункові дані свідчать, що найбільша питома вага у структурі виробничих витрат на виробництво пшениці та кукурудзи на зерно припадає на витрати на міне-

ральні добрива (20,7 та 21,4% відповідно), засоби захисту рослин (14,9 та 15,8%), оплати праці (16,1 та 14,3%), пально-мастильні матеріали (11,1 та 11,3%) (табл. 8).

8. Розрахунок нормативної собівартості та еквівалентної ціни 1 т озимої пшениці та кукурудзи на зерно, станом на серпень 2021 р.

Елементи витрат		Пшениця озима			Кукурудза на зерно		
		Витрати на 1 т продукції			Витрати на 1 т продукції		
		у натуральному виразі	у вартісному виразі, грн	Структура виробничих витрат, %	у натуральному виразі	у вартісному виразі, грн	Структура виробничих витрат, %
1	Оплата праці (пряма і непряма), люд.-год	6,20	597,7	16,1	4,80	436,83	14,3
2	Відрахування на соціальні заходи		131,5	3,5		96,10	3,1
3	Насіння, кг	52	319,8	8,6	6,1	249,15	8,2
4	Мінеральні добрива, кг д.р. NPK	24,4	767,3	20,7	17,00	653,12	21,4
5	Органічні добрива, т	0,30	35,6	1,0	0,35	41,06	1,3
6	Засоби захисту рослин		553,7	14,9		481,69	15,8
7	Пально-мастильні матеріали, кг	17,92	411,8	11,1	15,00	344,70	11,3
8	Електроенергія, кВт-год	5,60	12,6	0,3	7,50	16,83	0,6
9	Амортизація		303,8	8,2		301,89	9,9
10	Поточний ремонт основних засобів		121,5	3,3		120,75	4,0
11	Плата за оренду земельних ділянок або часток (паїв)		360,0	9,7		230,00	7,5
12	Інші матеріальні витрати (включаючи фіксований податок)		95,1	2,6		84,31	2,8

13	Страхові платежі						0,0
14	Виробничі витрати, всього (виробнича собівартість)		3710,2	100,0		3056	100,0
15	Витрати на збут		445,2			458	
16	Всього витрат на виробництво товарної продукції у заліковій вазі		4155,5			3515	
17	Ціна, що забезпечує 15 % рентабельності		4779			4042	
18	Ціна, що забезпечує 30 % рентабельності		5402			4569	
19	Ціна, що забезпечує 40 % рентабельності		5818			4921	
	Прибуток						
20	На 1 ц виробленої продукції, грн		210,8			186,5	
21	на 1 ц реалізованої продукції, грн		166,3			140,6	
22	на 1 га зібраної площі, грн		6650			9842	

Джерело: Розраховано за даними [6, 21].

За розрахунками нормативна величина виробничої собівартості 1 т озимої пшениці становитиме 3710,2 грн, повної - 4155,5 грн. При цьому досягнення мінімального рівня рентабельності у 15% забезпечить ціну у розмірі 4779 грн/т. Зростання рентабельності до 45% без урахування зниження витрат потребує зростання цінової динаміки до 5818 грн/тонну.

Нормативна виробнича собівартість кукурудзи становитиме 3056 грн/тонну, повна - 3515 грн/т. Досягнення 40%-ї рентабельності виробництва забезпечить рівень ціни реалізації 4921 грн/тонну.

Дослідженнями встановлено, що ріст абсолютних показників прибутку виробництва зернових культур з розрахунку на одиницю зібраної площі та виробленої продукції не повною мірою відображає сучасні проблеми ефективності функціонування зернової галузі. Рентабельність, як основний показник ефективності, демонструє віддачу вкладених у виробництво сукупних матеріально-технічних і трудових ресурсів. Зниження згаданого показника опосередковано суттєвим зростанням витрат на оплату праці, мінеральні добрива та засоби захисту рослин, паливе і мастильні матеріали, а також необґрунтованим збільшенням інших прямих та загальновиробничих витрат.

Пріоритетними напрямками пошуку резервів підвищення економічної ефективності виробництва зернових культур є: збільшення обсягу виробництва за рахунок раціонального та науково обґрунтованого використання виробничих потужностей підприємств галузі;

скорочення витрат на виробництво за рахунок підвищення рівня продуктивності праці, економного використання сировини, матеріалів, електроенергії, палива, сільськогосподарської техніки, обладнання, запобігання невиробничим витратам тощо.

Пошук та економічне обґрунтування резервів зростання ефективності необхідно моделювати у процесі розробки виробничої програми. Планування збільшення обсягів виробництва зернових культур на наявних виробничих потужностях передбачає зростання тільки змінних витрат (прямої оплати праці робітників, прямих матеріальних витрат), величина постійних загальновиробничих витрат, як правило, не змінюється, внаслідок чого з'являється реальний резерв зниження собівартості виробництва одиниці продукції. Резерви скорочення необхідно планувати за кожною статтею витрат завдяки впровадженню конкретних інноваційних заходів (застосування сучасної, прогресивної техніки і технології виробництва, поліпшення організації праці, використання високоякісного насіннєвого матеріалу, впровадження науково обґрунтованих систем внесення доз мінеральних добрив та захисту рослин тощо), що сприятиме економії заробітної плати, сировини, матеріалів, енергії та інших ресурсів.

Реалізація стратегічних напрямів підвищення економічної ефективності зернового господарства у кожному регіоні, районі й господарстві повинна фокусуватися на раціональному використанні наступних чинників:

- поглиблення спеціалізації і концентрації виробництва на всіх рівнях його організації;
- оптимізація структури посівів, освоєння науково обґрунтованих сівозмін;
- упровадження ресурсозберігаючих екологоощадних технологій обробітку ґрунту;
- послідовна інтенсифікація виробництва шляхом раціональної хімізації і поліпшення родючості землі;
- широке запровадження комплексної біологізації захисту рослин;
- використання переваг системи органічного удобрення ґрунтів;
- підвищення окупності застосування мінеральних добрив, фізіологічно активних речовин та пестицидів;
- удосконалення і розвиток системи насінництва в загальному контексті сортового забезпечення посівів;
- впровадження високоефективних конкурентоспроможних технологій вирощування зернових культур [1].

Пріоритетним напрямом підвищення ефективності виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах України визнано зростання урожайності зернових культур за рахунок інтенсифікації галузі, що сприятиме зниженню собівартості продукції, підвищенню цін реалізації та рентабельності виробництва.

Висновки. Успішне вирішення проблеми підвищення економічної ефективності зернового господарства передбачає реалізацію комплексної системи дій з нарощування виробництва і поліпшення якості зернових культур за умови одночасного зменшення затрат праці і витрат матеріальних засобів на одиницю продукції. Інтенсифікація виробництва, як головний напрям економічного зростання зернової галузі, являє собою комплекс

ний, багатофакторний процес застосування ефективних і екологічно безпечних засобів та технологій, заснованих на досягненнях науково-технічного прогресу, інноваційних розробках, використанні досконаліших форм організації й оплати праці, управління та ефективних ринкових механізмів.

Підвищення ефективності виробництва зернових культур в Україні можна досягти, використовуючи резерви виробництва, пов'язані з інтенсифікацією та оптимізацією організаційно-економічного механізму функціонування галузі, а саме:

впровадження комплексу необхідних організаційно-економічних заходів, що дозволить максимально реалізувати потенціал продуктивності зернових культур при мінімізації витрат на виробництво одиниці продукції;

внесення науково обґрунтованих доз мінеральних добрив, застосування засобів захисту і регуляторів росту рослин; використання сортів і гібридів інтенсивного типу по кращих попередниках; зменшення втрат врожаю під час збирання та зберігання;

трансформація витратної політики на закупівлю високоякісного насіння, ефективних добрив і засобів захисту рослин та підвищення забезпеченості господарств основними засобами;

активізація пошуку внутрішніх резервів оптимізації та скорочення витрат по окремих статтях;

розвиток усіх елементів інфраструктури зернового господарства - будівництво, реконструкція та модернізація потужностей зі зберігання та переробки зерна;

обґрунтування та впровадження дієвих заходів стимулювання і підтримки зернового виробництва, адаптованих до ринкових умов.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М. В., Зубець М. В., Саблук П. Т. та ін.] ; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.
2. Алтухов А.И. Зернопродуктовый подкомплекс АПК страны: проблемы становления и развития. *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. - 2015. № 6. С. 2-7.
3. Аналітики АПК-Інформ підвищили оцінку виробництва зерна в Україні на 2021/22 МР. URL : <https://www.apk-inform.com/uk/news/152119>.
4. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз. Київ : КНЕУ, 2006. 292 с.
5. Бойко В. І. Зерно і ринок : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. 312 с.

References

1. Prysiazniuk, M.V., Zubets, M.V., Sabluk, P.T., et al. (2011). *Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektivy rozvytku)* [Agrarian sector of the economy of Ukraine (state and prospects of development)]. M.V. Prysiazniuk, M.V. Zubets, V.Ya. Mesel-Veseliak, M.M. Fedorov (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
2. Altukhov, A.I. (2015). *Zernoproduktovyi podkompleks APK strany: problemy stanovleniya i razvitiya* [Grain products subcomplex of the agro-industrial complex of the country: problems of formation and development]. *Ekonomika sel'skokhozyaystvennykh i pererabatyvayushchikh predpriyatiy*, 6, pp. 2-7 [In Russian].
3. Analitiky APK-Inform pidvyshchyly otsinku vyrobnytstva zerna v Ukraini na 2021/22 MR (2021) [APK-Inform analysts have increased the estimate of grain production in Ukraine by 2021/22 MY]. (2021). Retrieved from: <https://www.apk-inform.com/uk/news/152119> [In Ukrainian].

6. Витрати на ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (моніторинг) / [Шпичак О. М., Воскобійник Ю. П., Шпикуляк О. Г. та ін.] ; за ред. Ю. П. Воскобійника. Київ : ННЦ ІАЕ, 2013. 440 с.
7. Гирка А. Д., Компанієць В. О., Кулик А. О. Нормування виробничих витрат та прогнозування ефективності вирощування пшениці озимої в умовах північного степу України. *Прийазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 4(15). С. 85-93.
8. Грудкина Т. И., Хомайко Т. С., Лелякин А. О. Повышение эффективности производства продукции растениеводства и формирование конкурентных преимуществ субъектами агробизнеса. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2014. № 6. С. 16-20.
9. Гусманов Р.У., Низомов С.С. Повышение экономической эффективности производства зерна на основе совершенствования отраслевой структуры агроорганизаций. *Международный исследовательский журнал*. 2016. Вып. № 3 (45). Ч. 1. С.24-28
10. Гуторова О. О., Стасенко О. М. Господарський механізм ефективного виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах: теорія та практика : монографія. Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. Харків : ХНАУ, Федорко, 2014. 242 с.
11. Жалтырова О.И. Зерновой рынок Республики Казахстан: оценка состояния, выявление проблем и тенденций развития. *Вестник Инновационного Евразийского университета*. 2019. № 2 (74). С. 55-61.
12. Забурачна Л. В. Економічна ефективність виробництва зерна та шляхи її підвищення в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2014. № 3. С. 55-61.
13. Заїка С. О., Романова Р. Р., Курган В. О. Підвищення економічної ефективності зерновиробництва в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 25. С. 39-42.
14. Клочан І. В. Підвищення економічної ефективності виробництва зерна в аграрних підприємствах Миколаївської області. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Т. 4. № 2. С. 76-86.
15. Колодійчук В. А. Інтегральна оцінка економічної ефективності регіональних логістичних систем підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК України. *Регіональна економіка*. 2016. № 2. С. 121-128.
16. Кузьменко І. В. Інтенсифікація зерновиробництва як основний напрям підвищення конкурентоспроможності. *Економіка АПК*. 2015. № 1. С. 121-127.
17. Макаренко П. М. Ринок зерна і регіональне зерновиробництво: монографія. Дніпропетровськ : Герда, 2007. 188 с.
18. Месель-Веселяк В. Я. Виробництво зернових культур в Україні: потенційні можливості. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 5-14.
19. Методичні рекомендації щодо розширення ємності вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції і продовольства та напрямів нарощення доданої вартості/ О.М. Шпичак, О.В. Боднар, Ю.О. Лупенко та ін. ; за ред. О.М. Шпичака. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. 56 с.
20. Нечаев В.И., Бондаренко Т.Г. Глубокая переработка зерна - новый подход к повышению ее эффективности (межгосударственный аспект). *Прикладные экономические исследования*. 2017. № 1. С. 9-14.
21. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.08.2021).
22. Прогноз виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у 2021 році (березень 2021 року)/ [Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., Волосюк Ю. В.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2021. 20 с.
23. Сидоренко О.В. Эффективность производства зерна в сельскохозяйственных организациях: факторы и приоритеты обеспечения. *Зернобобовые и крупяные культуры*. 2020. № 4 (36). С. 136-142.
24. Христенко Г. М. Розвиток та напрями підвищення ефективності зернової галузі. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. 2013. № 53. С. 182-188.
4. Andriichuk, V.H. (2006). Efektyvnist diialnosti ahrarnykh pidpriemstv: teoriia, metodyka, analiz [The efficiency of agricultural enterprises: theory, methodology, analysis]. Kyiv : KNEU [In Ukrainian].
5. Boyko, V.I. (2007). Zerno i rynek: monohrafiia [Grain and the market: monograph]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
6. Shpychak, O.M., Voskobiinyk, Yu.P., Shpykuliak, O.H., et al. (2013). Vytraty na efektyvnist vyrobnytstva produktii v silskohospodarskykh pidpriemstvakh (monitorynh) [Costs of production efficiency in agricultural enterprises (monitorynh)]. Yu.P. Voskobiinyk (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
7. Hyrka, A.D., Kompaniets, V.O. & Kulyk, A.O. (2019). Normuvannia vyrobnychykh vytrat ta prohozuvannia efektyvnosti vyroshchuvannia pshenytsi ozymoi v umovakh pivnichnoho stepu Ukrainy [Standardization of production costs and forecasting the efficiency of growing winter wheat in the northern steppe of Ukraine]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*, 4(15), pp. 85-93 [In Ukrainian].
8. Grudkina, T.I., Homajko, T.S. & Leljak, A.O. (2014). Povyshenie jeffektivnosti proizvodstva produktsii rastenievodstva i formirovanie konkurentnykh preimushhestv sub'ektami agrobiznesa [Increasing the efficiency of crop production and the formation of competitive advantages by agribusiness subjects]. *Nauchno-metodicheskij jelektronnyj zhurnal «Koncept»*, 6, pp. 16-20 [In Russian].
9. Gusmanov, R.U. & Nizomov, S.S. (2016). Povyshenie jekonomicheskoy jeffektivnosti proizvodstva zerna na osnove sovershenstvovaniya otraslevoj struktury agroorganizacij [Increasing the economic efficiency of grain production based on improving the sectoral structure of agricultural organizations]. *Mezhdunarodnyj issledovatel'skij zhurnal*, 3 (45), part 1, pp. 24-28 [In Russian].
10. Hutorova, O.O. & Stasenکو, O.M. (2014). Hospodarskyi mekhanizm efektyvnogo vyrobnytstva zerna v silskohospodarskykh pidpriemstvakh: teoriia ta praktyka : monohrafiia [Economic mechanism of efficient grain production in agricultural enterprises: theory and practice: monograph]. Khark. nats. ahrar. un-t im. V.V. Dokuchaieva. Kharkiv : KhNAU, Fedorko [In Ukrainian].
11. Zhaltyrova, O.I. (2019). Zernovoy rynek Respubliki Kazakhstan: ocenka sostojanija, vyjavlenie problem i tendencij razvitiya [Grain market of the Republic of Kazakhstan: assessment of the state, identification of problems and development trends]. *Vestnik Innovacionnogo Evrazijskogo universiteta*, 2(74), pp. 55-61 [In Russian].
12. Zaboranna, L.V. (2014). Ekonomichna efektyvnist vyrobnytstva zerna ta shliakhy yii pidvyshchennia v silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Economic efficiency of grain production and ways to increase it in agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 55-61 [In Ukrainian].
13. Zaika, S.O., Romanova, R.R. & Kurhan, V.O. (2018). Pidvyshchennia ekonomichnoi efektyvnosti zernovyrobnytstva v Ukraini [Improving the economic efficiency of grain production in Ukraine]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 25, pp. 39-42 [In Ukrainian].
14. Klochan, I.V. (2018). Pidvyshchennia ekonomichnoi efektyvnosti vyrobnytstva zerna v ahrarnykh pidpriemstvakh Mykolaivskoi oblasti [Improving the economic efficiency of grain production in agricultural enterprises of the Nikolaev region]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, 4(2), pp. 76-86 [In Ukrainian].
15. Kolodiichuk, V.A. (2016). Intehralna otsinka ekonomichnoi efektyvnosti rehionalnykh lohistychnykh system pidpriemstv zernoproduktovoho pidkompleksu APK Ukrainy [Integral assessment of economic efficiency of regional logistics systems of enterprises of grain subcomplex of agro-industrial complex of Ukraine]. *Rehionalna ekonomika*, 2, pp. 121-128 [In Ukrainian].
16. Kuzmenko, I.V. (2015). Intensyfikatsiia zernovyrobnytstva yak osnovnyi napriam pidvyshchennia konkurentospromozhnosti [Intensification of grain production as the main direction of increasing competitiveness]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 121-127 [In Ukrainian].

25. Черчель В. Ю., Шевченко М. С. Агроресурси і наукове моделювання виробництва 100 мільйонів тонн зерна. *Зернові культури*. 2020. Т. 4. № 1. С. 53-63.

26. Bazaluk O., Yatsenko O., Zakharchuk O., Ovcharenko O., Khrystenko O., Nitsenko V. Dynamic Development of the Global Organic Food Market and Opportunities for Ukraine. *Sustainability*. 2020. № 12(17). URL : https://susy.mdpi.com/user/manuscripts/review_info/69418245c6e4e40790dc5dd62e7e75f6.

17. Makarenko, P.M. (2007). Rynok zerna i rehionalne zernovyrobnytstvo: monohrafiia [Grain market and regional grain production: monograph]. Dnipropetrovsk : Herda [In Ukrainian].

18. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2018). Vyrobnystvo zernovykh kultur v Ukraini: potentsiini mozhlyvosti [Production of grain crops in Ukraine: potential opportunities. Economics of agro-industrial complex]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 5-14 [In Ukrainian].

19. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V., Lupenko, Yu.O., et al. (2017). Metodichni rekomendatsii shchodo rozshyrennia yemnosti vitchyznianoho rynku silskohospodarskoi produktsii i prodovolstva ta napriamiv naroshchennia dodanoi vartosti [Methodical recommendations for expanding the capacity of the domestic market of agricultural products and food and areas of added value increase]. O.M. Shpychak (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].

20. Nechaev, V.I. & Bondarenko, T.G. (2017). Glubokaja pererabotka zerna - novyj podhod k povysheniju ee jeffektivnosti (mezghosudarstvennyj aspekt) [Deep processing of grain - a new approach to increasing its efficiency (interstate aspect)]. *Prikladnye jeconomicheskie issledovaniia*, 1, pp. 9-14 [In Russian].

21. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. (2021). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

22. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Hryshchenko, O.Yu. & Volosiuk, Yu.V. (2021). Prohnoz vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii v Ukraini u 2021 rotsi (berezen 2021 roku). Yu.O. Lupenko, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Keiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].

23. Sidorenko, O.V. (2020). Jefferektivnost' proizvodstva zerna v sel'skohozjajstvennyh organizacijah: faktory i priority obespechenija [Efficiency of grain production in agricultural organizations: factors and priorities of provision]. *Zernobobovye i krupjanye kul'tury*, 4(36), pp. 136-142 [In Russian].

24. Khrystenko, H.M. (2013). Rozvytok ta napriamy pidvyshchennia efektyvnosti zernovoi haluzi [Development and directions of increase of efficiency of grain branch]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Seriya: Aktualni problemy upravlinnia ta finansovo-hospodarskoi diialnosti pidpriemstva*, 53, pp. 182-188 [In Ukrainian].

25. Cherchel, V.Yu. & Shevchenko, M.S. (2020). Ahroresursy i naukove modeliuвання vyrobnytstva 100 milioniv tonn zerna [Agricultural resources and scientific modeling of production of 100 million tons of grain]. *Zernovi kultury*, 4(1), pp. 53-63 [In Ukrainian].

26. Bazaluk O., Yatsenko O., Zakharchuk O., Ovcharenko O., Khrystenko O., Nitsenko V. Dynamic Development of the Global Organic Food Market and Opportunities for Ukraine. *Sustainability*. 2020. № 12(17) (Skopus). Retrrieved from: https://susy.mdpi.com/user/manuscripts/review_info/69418245c6e4e40790dc5dd62e7e75f6 [In English].

Cheremisina S. H., Rossokha V. V. Efficiency of grain production in Ukraine: analysis of the current state and prospects for improvement

The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the efficiency of grain production in Ukraine, to identify priority factors of influence and to justify directions for its further improvement.

Research methods. In the process of research a number of methods were used: abstract-logical - to formulate conclusions; comparative analysis - to compare the efficiency of grain production and identify trends in their change; tabular - for a visual representation of the results of the study; statistical - in determining the variation of production volumes and efficiency indicators of grain crops; calculation-constructive - for calculation of indicators of efficiency of production of grain crops and substantiation of their normative indicators; monographic - when detailing the current level of efficiency of the grain economy of Ukraine; factor analysis - to determine the factors influencing the profitability of grain production.

Research results. Research has established a trend of stability of grain production in Ukraine. The progressive dynamics of growth of size and transformation of structure of expenses for production of grain crops is established, imbalances between growth of expenses and results of managing of commodity producers of grain crops in the context of regions of Ukraine are revealed. A comprehensive analysis of indicators of absolute and relative efficiency of grain production. The factor analysis of change of indicators of profitability of production of grain crops in Ukraine is carried out. The levels of normative prime cost and equivalent price of 1 ton of winter wheat and corn for grain are calculated. The main directions of increasing the efficiency of grain production are proposed.

Scientific novelty. Methodological and practical aspects of studying the efficiency of grain production and substantiation of the directions of its increase have been further developed.

Practical significance. These approaches and research results can be used by public and sectoral authorities in the organization of monitoring and development of priority measures to improve the efficiency of the domestic grain industry. Tabl.: 8. Refs.: 26.

Keywords: cereals; production; costs; efficiency; profitability; price.

Cheremisina Svitlana Heorhiivna - doctor of economic sciences, associate professor (docent), leading research fellow of the department of pricing and agrarian market, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

Rossokha Volodymyr Vasyliovych - doctor of economic sciences, professor, chief research fellow of the department of organization of management, public management and administration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: rossokha@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>

Черемисина С. Г., Россоха В. В. Эффективность производства зерновых культур в Украине: анализ современного состояния и перспективы повышения

Цель статьи - провести комплексный анализ эффективности производства зерновых культур в Украине, определить приоритетные факторы влияния и обосновать направления ее дальнейшего повышения.

Методика исследования. В процессе исследования использован ряд методов: абстрактно-логический - для формулировки выводов; сравнительного анализа - для сопоставления показателей эффективности производства зерновых культур и выявления тенденций их изменения; табличный - для наглядного изображения полученных результатов исследования; статистический - при определении вариации объемов производства и показателей эффективности зерновых культур; расчетно-конструктивный - для расчета показателей эффективности производства зерновых культур и обоснование их нормативных показателей; монографический - при детализации современного уровня эффективности функционирования зернового хозяйства Украины; факторного анализа - для определения факторов, влияющих на рентабельность производства зерновых культур.

Результаты исследования. Отмечена тенденция стабильности производства зерновых культур в Украине. Установлена прогрессирующая динамика роста величины и трансформации структуры затрат на производство зерновых культур, выявлены дисбалансы между ростом расходов и результатами хозяйствования товаропроизводителей зерновых культур по регионам Украины. Проведен комплексный анализ показателей абсолютной и относительной эффективности производства зерновых культур. Осуществлен факторный анализ изменения показателей рентабельности производства зерновых культур в Украине. Рассчитаны уровни нормативной себестоимости и эквивалентной цены 1 тонны озимой пшеницы и кукурузы на зерно. Предложены основные направления повышения эффективности зернопроизводства.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие методико-практические аспекты исследования эффективности зернопроизводства и обоснования направлений ее повышения.

Практическая значимость. Указанные подходы и результаты исследования могут быть использованы органами государственного и отраслевого управления при организации мониторинга и разработки приоритетных мероприятий по повышению эффективности отечественной зерновой отрасли. Табл.: 8. Библиогр.: 26.

Ключевые слова: зерновые культуры; производство; расходы; эффективность; рентабельность; цена.

Черемисина Светлана Георгиевна - доктор экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборон, 10)

E-mail: CheremisinaSvitlana@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1546-7714>

Россоха Владимир Васильевич - доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборон, 10)

E-mail: rossokha@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9208-8948>

Стаття надійшла до редакції 05.05.2021 р.

Фахове рецензування: 01.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Черемісіна С. Г., Россоха В. В. Ефективність виробництва зернових культур в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи підвищення. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 54 – 67. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106054>

Cheremisina, S.H. & Rossokha, V.V. (2021). Efektyvnist vyrobnytstva zernovykh kultur v Ukraini: analiz suchasnoho stanu ta perspektyvy pidvyshchennia [Efficiency of grain production in Ukraine: analysis of the current state and prospects for improvement]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 54 – 67 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106054>

*

Т. В. МАЦИБОРА, кандидатка економічних наук,
старша наукова співробітниця

Інвестиції як основа зростання аграрної економіки України

Мета статті - теоретично обґрунтувати ключову роль інвестицій у зростанні й розвитку економіки, підтвердити взаємозв'язок між інвестиціями та економічним зростанням на прикладі емпіричного аналізу аграрного сектору економіки України.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано діалектичний метод наукового пізнання, аналізу й синтезу, системного узагальнення (дослідження еволюції теорій економічного зростання, визначення переліку факторів для аналізу економічного зростання, формування висновків); кореляційно-регресійний аналіз (кількісне вимірювання ступеня впливу обсягу капітальних інвестицій в аграрний сектор на валову додану вартість аграрного сектору; доходу населення на обсяг інвестицій в аграрний сектор та рейтингу інвестиційної привабливості України на валову додану вартість аграрного сектору).

Результати дослідження. Теоретично обґрунтовано ключову роль інвестицій в економічному зростанні. Встановлено основні фактори економічного зростання аграрної економіки. Побудовано регресійні моделі залежності валової доданої вартості аграрного сектору від обсягу капітальних інвестицій; обсягу капітальних інвестицій в аграрний сектор від доходів населення та валової доданої вартості аграрного сектору від рейтингу інвестиційної привабливості України (легкості ведення бізнесу Doing business).

Елементи наукової новизни. На основі встановлення основних факторів зростання аграрної економіки побудовано економетричні моделі, які ґрунтуються на лінійній регресії та дозволяють визначити ступінь залежності: валової доданої вартості аграрного сектору від обсягу капітальних інвестицій; обсягу капітальних інвестицій в аграрний сектор від доходів населення та валової доданої вартості аграрного сектору від рейтингу інвестиційної привабливості України (легкості ведення бізнесу Doing business).

Практична значущість. Висновки, пропозиції та практичні рекомендації можуть бути використані при розробці державних програм розвитку аграрного сектору економіки України. Табл.: 1. Рис.: 3. Бібліогр.: 20.

Ключові слова: інвестиції; капітал; економічне зростання; теорії економічного зростання; фактори економічного зростання; розвиток; валовий внутрішній продукт (ВВП); валова додана вартість (ВДВ) аграрного сектору; дохід; інституції; людський капітал.

Мацибора Тетяна Вікторівна - кандидатка економічних наук, старша наукова співробітниця, провідна наукова співробітниця відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: tatyk@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4757-5381>

Постановка проблеми. Дослідження проблем економічного зростання та розвитку країни, економіки, суспільства й людини постають найголовнішими для економічної науки і практики завданнями. Цитуючи видатного вченого XIX-XX ст. та нашого співвітчизника, професора політичної економії і статистики Г. Ф. Симоненка, першочергові це «дослідження умов найбільш ефективного досягнення народного добробуту» [12, с. 27-28].

Інвестиції визнано важливим фактором формування, нарощування та якісних змін виробничого потенціалу. Водночас інвестиційна активність впливає на темпи та динаміку економічного зростання країни. Роз-

гляд теорій і наукових концепцій інвестицій для формування поглядів на інвестиції як основу економічного зростання і розвитку, визначення ролі інвестицій у розвитку країни та встановлення взаємозв'язку між інвестиційною активністю й економічним зростанням залишаються актуальними питаннями як для теоретичної, так і прикладної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зв'язок між інвестиціями та соціально-економічними процесами, зокрема економічним зростанням і розвитком, вивчали багато економістів, серед яких представники різних економічних шкіл: класичної - А. Сміт [13], Д. Рікардо [7], Мілль Дж. С. [11], Т. R. Malthus [19], Ж.-Б. Сей; неокласичної - Дж. Мід, С. W. Cobb, Р. Н. Douglas [16], Р. M. Solow [20], N. Kaldor [17], М. Фрідман;

кейнсіанства та новокейнсіанства - Дж. М. Кейнс [6], Р. Харрод, Є. Домар, Е. Хансен; інституціоналізму - R. Lucas [18], L. Alfaro, S. Kalemli-Ozcan, V. Volosovych [15].

Їхні ідеї не лише збагатили економічну науку, а й надали поштовх для розвитку економічної думки та надихнули багатьох науковців, серед яких В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик [10]; В. В. Венгер [2]; О. В. Захарчук [8]; Кемпбелл Р. Макконнелл, Стенлі Л. Брю [9]; Ю. О. Лупенко [8]; С. В. Мочерний [3] та ін.

Мета статті - теоретично обґрунтувати ключову роль інвестицій у зростанні й розвитку економіки, підтвердити взаємозв'язок між інвестиціями та економічним зростанням на прикладі емпіричного аналізу аграрного сектору економіки України.

Виклад основних результатів дослідження. На думку багатьох дослідників-економістів, інвестиції - це один із найважливіших чинників економічного зростання та розвитку країни і суспільства. Економічне зростання передбачає підвищення економічної могутності країни, збільшення обсягів суспільного виробництва і розширення можливостей економіки задовольняти зростаючі потреби населення в товарах і послугах. Водночас економічне зростання слугує індикатором економічного розвитку [3, с. 454]. За критеріями сучасної науки показниками економічного зростання визнано: збільшення ВВП/ВНД як в абсолютному, так і відносному вираженні (ВВП/ВНД на одну особу населення); зростання заробітної плати працюючих та збільшення доходів населення; підвищення рівня життя та поліпшення його якості.

Економічне зростання Кемпбелл Р. Макконнелл і Стенлі Л. Брю визначають як: 1) зростання виробничих потужностей у результаті збільшення кількості факторів виробництва, які використовуються, або вдосконалення техніки і технології; 2) збільшення або реального обсягу продукції (ВНП), або реального обсягу продукції на одну особу населення [9, с. 400], а інвестиції - як витрати на виробництво і накопичення засобів виробництва та збільшення виробничих запасів [9, с. 388]. У цих визначеннях економічне зростання й інвестиції - взаємопов'язані категорії. Приріст інвестицій відображає економічне зростання. Водночас збільшення обсягу виробництва і доходу зумовлює зростання інвестицій.

Капітал, його обсяг та якість виступають важливим фактором економічного зростання. Як зазначає В. Д. Базилевич, за низького обсягу національного виробництва і доходу в економіці збільшується обсяг невикористовуваних потужностей, що гальмує інвестиційну схильність підприємців. Проте зростання рівня доходу та виробництва означає зменшення цього надлишку виробничих потужностей і появу стимулів до інвестування [10, с. 170].

Разом із тим Л. О. Баластрик характеризує економічне зростання як довгостроковий стійкий розвиток економіки, що виявляється двоюко: 1) як поступальний приріст реального обсягу виробництва у формах ВВП, або національного доходу на основі більшого і (або) ефективнішого використання ресурсів та удосконалення технологій; 2) як реальний приріст ВВП, чи національного доходу на одну особу в довгостроковому періоді без порушення рівноваги у короткострокових періодах [10, с. 464].

Економічне зростання галузі економіки країни, на переконання В. В. Венгера, вимірюється за допомогою таких показників, як: збільшення обсягів випуску кінцевої продукції галузі за певний період часу; зростання обсягів випуску кінцевої продукції галузі на душу населення; збільшення обсягів випуску кінцевої продукції галузі на одного зайнятого. При цьому однією з головних домінант функціонування та розвитку не лише окремої галузі, а всієї економічної системи є капітал [2, с. 33, 35].

Погляди економістів на проблеми економічного зростання еволюціонували разом із розвитком економіки від класичної теорії до кейнсіанських, неокласичних та інституційних моделей економічного зростання.

У класичній економічній теорії нова вартість створюється насамперед працею і капіталом. Водночас капітал являє собою головну рушійну силу зростання та економічного розвитку, збільшення реального національного багатства, доходів населення і добробуту суспільства - «працьовитість створює те, що накопичують заощадження. Але хоч би що створювало працьовитість, капітал усе ж ніколи не міг би зростати, якби ощадливість не заощаджувала й не накопичувала» [13, с. 207]. Зростання обсягів виробництва визначалося нагромадженням капіталу, а темпи зростання - нормою прибутку з капіталу.

Досліджуючи «природу і причини багатства народів», А. Сміт серед факторів примноження суспільного багатства справедливо виділяв зростання доходу і капіталу. Водночас у його теорії вже виокремлюються соціальні індикатори зростання та розвитку країни - «жодне суспільство, поза сумнівом, не може процвітати і бути щасливим, якщо значна частина його членів бідна і нещасна. До того ж проста справедливість вимагає» [13, с. 54], отже, «щедрою оплатою праці є як неминучим наслідком, так і природним симптомом зростання національного багатства» [13, с. 51], і «те, що веде до поліпшення умов існування більшості, аж ніяк не можна визнати шкідливим для цілого» [13, с. 54]. По суті, у класичній економічній теорії цілком точно визначені основні критерії та фактори економічного зростання.

Визначальним фактором розвитку продуктивних сил суспільства вважав капітал Д. Рікардо. Капітал у його розумінні - це «частина багатства країни, яка використовується у виробництві й складається з їжі, одягу, інструментів, сировини, машин, всього необхідного для того, щоб привести у рух працю» [7, с. 455].

За Т. Р. Malthus, значне і тривале збільшення багатства неможливе без відповідного рівня ощадливості, який щорічно перетворює частину доходу в капітал [19, с. 6-7]. Таким чином, зростання і розвиток це наслідок інвестування.

При цьому Мілль Дж. С. трактував капітал як «запас продуктів попередньої праці» [11, с. 6-7] та вважав, що зростання капіталу викликає безмежне розширення виробництва, оскільки межею багатства завжди слугує нестача не споживачів, а виробників і виробничих потужностей [4, с. 260].

Економісти класичної школи доволі часто абсолютизували політику економічного лібералізму, принципи саморегулюючої економіки у системі ринкового механізму господарювання, стверджуючи про неможливість загального перевиробництва. Теоретичні міркування відомого французького економіста Ж.-Б. Сея повною мірою відображають зміст цих положень. Відповідно до закону Сея сукупний попит на товари завжди дорівнює (тотожно дорівнює) сукупній пропозиції товарів, при цьому гроші з числа товарів виключаються. На переконання Ж.-Б. Сея, виробництво (сукупна пропо-

зиція) визначає сукупний попит продукції на ринках.

У сучасних інтерпретаціях закону Сея стверджується, що він діє на рівні національного доходу і національних витрат, зокрема щодо рівності сукупного попиту і сукупної пропозиції товарів, а також обсягу капіталовкладень і обсягу заощаджень. За класичною моделлю рівноваги, на ринку грошових засобів пропозиція представлена заощадженнями, попит - капіталовкладеннями, ціна - нормою відсотка. Зміна норми відсотка в умовах вільної конкуренції забезпечує рівновагу між заощадженнями та інвестиціями, тобто між сукупним попитом і сукупною пропозицією [3, с. 566].

Важлива для економічної теорії також теорія факторів виробництва Ж.-Б. Сея, відповідно до якої трудові ресурси, земля і капітал це фактор виробництва, які своєю ринковою ціною (заробітна плата, земельна рента і відсоток на капітал) формують витрати виробництва. На теорії факторів виробництва базується теорія виробничих функцій (оптимального взаємозв'язку факторів у виробничому процесі), яка, у свою чергу, слугує підґрунтям для неокласичної теорії економічного зростання.

Теорія макроекономічної рівноваги Дж. М. Кейнса виникла як реакція економічної науки на світову економічну кризу та Велику депресію в США в 1929-1933 рр. Розпочиналася криза скороченням сукупного попиту, що мало б призвести, за класичною економічною теорією, до падіння цін і зменшення заробітної плати. Однак цього не відбулося. Зменшення продажу товарів спричинило скорочення обсягів виробництва та звільнення частини робітників. Водночас через втрату роботи і відповідно доходу частиною працівників попит скоротився ще більше.

Капіталізм перестав бути саморегулювальною системою, економіка втратила рівновагу. Як наслідок, відбувся циклічний і довготривалий спад виробництва. Спад становив майже половину промислового виробництва, а в окремих галузях навіть переважав цей показник. Проте найбільше постраждало сільське господарство. За період Великої депресії понад 600 тис. ферм у США розорилися, оскільки не змогли продати свою продукцію.

За визначенням Дж. М. Кейнса заперечував закон Сея і обґрунтовував, що сукупний попит створює пропозицію і являє собою

важливий чинник досягнення економічної рівноваги. У своїй теорії він мав на меті віднайти механізм установлення економічної рівноваги в умовах стагнації економічного розвитку та послаблення внутрішніх стимулів до нагромадження капіталу і зростання виробництва. Таким механізмом Дж. М. Кейнс вважав формування ефективного попиту - сукупного попиту, який забезпечує макроекономічну рівновагу за відповідного рівня зайнятості.

Приріст інвестицій зумовлює приріст валового внутрішнього продукту в певній пропорції. Отриманий ефект зростання дістав назву мультиплікативного. Модель мультиплікатора Дж. М. Кейнса має вигляд [6]:

$$\Delta Y = m \Delta I,$$

де m - мультиплікатор інвестицій;

ΔY - приріст доходу, зумовлений приростом автономних інвестицій на величину ΔI ;

ΔI - приріст автономних інвестицій.

Головним чинником попиту Дж. М. Кейнс вважає інвестиції, які внаслідок дії мультиплікатора зумовлюють зростання доходу. В його моделі розглядаються автономні інвестиції - незалежні від обсягу національного доходу, а отже й не зумовлені його зростанням.

Для стимулювання сукупного попиту та виходу економіки зі стану рецесії Дж. М. Кейнс пропонував збільшення державних витрат на суспільні потреби, як-от будівництво, капітальний ремонт та реконструкція об'єктів транспортної, енергетичної, гідромеліоративної та інших систем. Збільшення інвестицій зумовлює зростання обсягів виробництва, сприяє зайнятості та скороченню безробіття. Така державна політика стала домінуючою за часів Великої депресії.

З іншого боку, збільшення державних витрат може призвести до виникнення додаткових ризиків, пов'язаних із неефективним використанням бюджетних коштів, корупцією та іншими негативними явищами. Важливим доповненням до бюджетної політики є грошова політика, яка передбачає зниження центральним банком країни відсоткової ставки, за якою кредитується економіка. Дешеві кредити стимулюють відновлення сукупного попиту через зростання споживчих та інвестиційних витрат.

Як альтернатива кейнсіанської концепції державного регулювання у 60-і роки XX ст. зароджується неокласична теорія монетаризму М. Фрідмана, яка обстоює невтручання держави в економіку країни. Основною

ідеєю теорії монетаризму стало твердження, що зміна грошової маси слугує причиною змін валового внутрішнього продукту. Надлишкове зростання грошової маси спричиняє інфляцію, що негативно впливає на економіку, тоді як різке скорочення такої може призвести до падіння економіки. Основною причиною Великої депресії М. Фрідман вважав саме скорочення грошової маси. Він же запропонував пропорції між темпами зростання ВВП і грошової маси.

При цьому дослідник обґрунтовував необхідність недискредитаційного збільшення грошової маси, згідно з яким грошово-кредитні установи підтримують зростання пропозиції грошей приблизно з таким темпом, з яким збільшується ВВП, чим досягається «супернейтральність» грошей, коли ціни не знижуються і не підвищуються [1, с. 570].

Монетарна політика в сучасному світі виступає важливим інструментом регулювання інвестиційної діяльності та одним із факторів забезпечення умов для економічного зростання, оскільки інфляція і навіть інфляційні очікування значною мірою впливають на інвестиції та заощадження.

Загалом нова класична теорія базується на ідеї, що економіка завжди знаходиться у близькому до рівноваги стані. Незважаючи на кардинальні відмінності між новою класичною теорією і кейнсіанською, основою для кейнсіанської теорії стала також класична теорія з урахуванням недосконалостей ринку.

Теорія макроекономічної рівноваги Дж. М. Кейнса має статичний характер. На противагу їй нова кейнсіанська теорія розглядає економічне зростання в динаміці, враховуючи фактори, що визначають динаміку економічного зростання.

До основних факторів економічного зростання віднесено: обсяг інвестицій, технології, науково-технічний прогрес, кількість та якість трудових і природних ресурсів. Некейнсіанські моделі, в яких інвестиції визначено головним фактором економічного зростання, це моделі Р. Харрода, Є. Домара, Е. Хансена та ін. Надалі ідея залежності економічного зростання від нагромадження капіталу була розвинута багатьма дослідниками, серед яких як послідовники Дж. М. Кейнса, так і представники інших економічних шкіл і напрямів.

У моделі економічного зростання Р. Харрода темп росту залежить від частки нагромадження в національному доході чи

величини капіталовкладень та від рівня капіталомісткості виробництва:

$$G \cdot C = S,$$

де G - темп зростання національного доходу;

C - коефіцієнт капіталомісткості національного доходу, тобто показник величини капіталу, необхідного для створення одного відсотка приросту національного доходу;

S - частка заощаджень у національному доході.

Величина C фіксована технічними умовами (нейтральним технічним прогресом). Як вважає Р. Харрод, темп зростання національного доходу G залежить від одного фактора - змін заощаджень суспільства чи норми нагромадження. При цьому для досягнення постійного темпу зростання необхідно, щоб ресурси використовувалися повністю, тобто інвестиції дорівнювали заощадженням (S).

У моделі Харрода темп приросту національного доходу, що забезпечує динамічну рівновагу, має бути постійним. Водночас динамічна рівновага, що забезпечується гарантованим темпом зростання, передбачає повне використання наявних виробничих потужностей і досягнення стійкої норми прибутку [5, с. 258-259].

Подібна до моделі Р. Харрода модель Є. Домара. Однак, на відміну від моделі Харрода, в якій зростання досягається за умови, коли інвестиції дорівнюють заощадженням, у моделі Домара передбачається рівність грошового доходу (попит) виробничим потужностям (пропозиція). При цьому мається на увазі, що виробничі потужності - це потенційно можливе виробництво продукції за умов повної зайнятості. Окрім цього у моделі Домара також застосовується мультиплікатор (залежність зростання національного доходу від інвестицій), тоді як у моделі Харрода - акселератор (зростання інвестицій внаслідок росту національного доходу).

Послідовник Дж. М. Кейнса та його теорії макроекономічного регулювання Е. Хансен став автором концепції множинності економічних циклів і теорії інвестиційних коливань. Важливим для теорії економічного зростання виявилось дослідження фази підйому, який забезпечується внаслідок досягнення кумулятивного ефекту взаємодії мультиплікатора і акселератора. В результаті збільшення інвестицій зростали національний дохід і зайнятість. Зростання зайнятос-

ті, доходу та ефективного попиту зумовлювало подальше збільшення інвестицій.

Неокласична теорія економічного зростання базується на класичному принципі досконалої конкуренції та невтручання держави у функціонування ринку. Основою неокласичних моделей економічного зростання виступає класична теорія факторів виробництва.

Неокласична модель математика Ч. Кобба (Cobb C. W.) та економіста П. Дугласа (Douglas P. H.) (виробнича функція Кобба-Дугласа) виявляє закономірності впливу таких факторів виробництва, як праця і капітал на обсяг виробленої продукції. У цій моделі враховано еластичність обсягу виробленої продукції щодо збільшення кожного з факторів [16]. У подальшому модель Кобба-Дугласа стала основою для аналогічних виробничих функцій, які відображають функціональну залежність обсягів виробництва від факторів виробництва. Модифікованими варіантами функції Кобба-Дугласа є неокласичні моделі економічного зростання Дж. Міда та Р. Солоу.

У своїй моделі, окрім праці і капіталу, Дж. Мід враховує також темп технічного прогресу, який визначає якісні зміни виробництва. Припускаючи, що темпи зростання праці та технічного прогресу незмінні, Дж. Мід доходить висновку, за яким стійке зростання буде досягнуто, якщо темп зростання капіталу дорівнюватиме темпу зростання національного доходу. Якщо збільшення капіталу перевищує темп зростання доходу, то темпи нагромадження автоматично знижуються [5, с. 327].

Неокласична модель Р. Солоу (Solow R. M.) виявляє вплив трьох факторів (капітал, робоча сила і технологічний прогрес) на довгострокове економічне зростання. Капітал розглядається з розрахунку на одного працівника (капіталоозброєність), а розвиток технологій це екзогенний фактор, який зумовлює підвищення продуктивності праці та забезпечує постійне економічне зростання [20].

На основі емпіричних спостережень Н. Калдор (Kaldor N.) у статті «Накопичення капіталу та економічне зростання» пропонує наступні «стилізовані факти» як відправну точку для побудови теоретичних моделей: (1) Постійне зростання сукупного обсягу виробництва та продуктивності праці за умов стабільних тенденцій; відсутня тенденція до спаду темпів зростання продуктивності праці. (2) Постійне збільшення розміру капіталу

на одного працівника. (3) Постійна норма прибутку на капітал, яка істотно вища за довгострокову процентну ставку. (4) Темпи зростання виробництва та обсягу капіталу майже ідентичні, тобто для економіки в цілому протягом більш тривалих періодів доходи та капітал мають тенденцію зростати з однаковими темпами. (5) Висока кореляція між часткою прибутку в доході та часткою інвестицій у випуску продукції; стабільна частка прибутку (та заробітної плати) у періоди, коли коефіцієнт інвестицій (частка інвестицій у випуску продукції) постійний. (6) Помітні відмінності в темпах зростання продуктивності праці та загального обсягу виробництва в різних країнах [17, с. 178-179].

Неокласична теорія економічного зростання стала основою для багатьох досліджень, які враховують сучасні тренди розвитку світової економіки, глобальні структурні трансформації, процеси соціалізації, інституціоналізації тощо.

Розглядаючи забезпеченість країн такими факторами виробництва, як праця і капітал, стандартним видається припущення, що відмінності в доході на душу населення відображають відмінності в обсязі капіталу. Відповідно до неокласичної теорії капітал, який виступає основним фактором економічного зростання, повинен надходити від багатих країн до бідних, оскільки гранична продуктивність капіталу в бідних країнах має бути вищою порівняно з багатими.

Досліджуючи проблеми економічного зростання, Р. Лукас (Lucas R.) виявив, що норма прибутку на капітал у розвинених країнах (багатих) у десятки разів вища порівняно з країнами, що розвиваються (бідних). Тому капітал надходить із бідних країн у багаті [18]. Цей феномен дістав назву «Парадокс Лукаса». У новій теорії Р. Лукаса ключовими факторами економічного зростання визнано збільшення обсягів інвестицій у НДДКР та інвестиції в людський капітал.

Відсутність потоків капіталу з багатих країн до бідних проаналізували L. Alfaro, S. Kalemli-Ozcan, V. Volosovych. На основі емпіричних досліджень вони дійшли висновку, що найважливіший фактор, який пояснює парадокс Лукаса, це якість інституцій. Стабільність уряду, рівень бюрократії, корупція та правопорядок відіграють особливо важливу роль у поясненні відсутності потоків інвестицій із розвинених країн у країни,

що розвиваються. На думку дослідників, для збільшення припливу капіталу необхідними умовами вирізняються зміцнення прав власності та вдосконалення інституцій [15].

В умовах нестачі інституціонального капіталу значно зменшується ефективність використання соціального, людського, фінансового й основного капіталу [14, с. 540]. Забезпечення високих і стабільних темпів економічного зростання та розвитку в Україні неможливе без кардинальних змін інституціональних умов.

Для дослідження факторів економічного зростання аграрного сектору України здійснено кореляційно-регресійний аналіз зв'язку між: обсягами капітальних інвестицій і валовою доданою вартістю аграрного сектору; доходами населення й капітальними інвестиціями в аграрний сектор; валовою доданою вартістю аграрного сектору та рейтингом інвестиційної привабливості України (легкості ведення бізнесу Doing business).

Загалом ці функції мають вигляд:

ВДВ аграрного сектору = f (Інвестиції в аграрний сектор);

Інвестиції в аграрний сектор = f (Доходи населення);

ВДВ аграрного сектору = f (Рейтинг інвестиційної привабливості України (легкості ведення бізнесу Doing business)).

Результативна ознака (Y) у першій моделі - ВДВ аграрного сектору. Як факторна ознака (X) вибрано обсяг інвестицій в аграрний сектор. У другій функції результативна ознака (Y) - інвестиції в аграрний сектор, факторна ознака (X) - доходи населення. У третій функції результативною ознакою (Y) є ВДВ аграрного сектору, а факторною ознакою (X) - рейтинг інвестиційної привабливості України (легкості ведення бізнесу Doing business). За вихідну інформацію слугує сукупність даних за період з 2001-го по 2019 рік.

Підбір результативних і факторних ознак в економіко-математичних моделях здійснювався відповідно до теоретичних ідей і пояснень у системі класичної (неокласичної) економічних теорій, кейнсіанства (неокейнсіанства) та інституціоналізму (табл.).

Аналіз результатів дослідження виявив дуже тісний прямий зв'язок між валовою доданою вартістю аграрного сектору і обсягом капітальних інвестицій (коефіцієнт кореляції $R = 0,971$), між обсягом капітальних інвестицій і доходами населення (коефіцієнт кореляції $R = 0,939$) та дуже тісний обернений

зв'язок між валовою доданою вартістю аграрного сектору і рейтингом інвестиційної при-

вабливості (легкості ведення бізнесу Doing business) (коефіцієнт кореляції $R = -0,929$).

Економіко-математичні моделі економічного зростання аграрного сектору України в системі класичної (неокласичної) економічних теорій, кейнсіанства (неокейнсіанства) та інституціоналізму

Економіко-математична модель	Коефіцієнт детермінації R^2 , коефіцієнт кореляційного зв'язку R	Теоретична система	Ідея
Залежності ВДВ аграрного сектору від обсягу капітальних інвестицій: $Y = 5,264 X + 200,7$	$R^2 = 0,943$ $R = 0,971$	Класична і неокласична, неокейнсіанство	Інвестиції являю собою джерело економічного зростання
Залежності обсягу капітальних інвестицій в аграрний сектор від доходів населення: $Y = 0,0192 X - 2385,8$	$R^2 = 0,882$ $R = 0,939$	Кейнсіанство	Стимулювання внутрішнього попиту на продукцію галузі для активізації інвестиційної діяльності
Залежності ВДВ аграрного сектору від рейтингу інвестиційної привабливості України (легкості ведення бізнесу Doing business): $Y = -3,5763 X + 588,99$	$R^2 = 0,863$ $R = -0,929$	Інституціоналізм	Інституціональні умови визначають ефективність функціонування капіталу

Джерело: Власні розрахунки.

Побудована лінійна регресійна модель залежності валової доданої вартості аграрного сектору від обсягу капітальних інвестицій має вигляд:

$$1) Y = 5,264 X + 200,7,$$

де Y - ВДВ аграрного сектору, млрд грн;

X - капітальні інвестиції в аграрний сектор, млрд грн.

Коефіцієнт детермінації R^2 у цій моделі становить 0,943. Отже, обсяг валової дода-

ної вартості аграрного сектору на 94,3 % зумовлений масштабом освоєння капітальних інвестицій в галузі, тоді як інші 5,7 % - факторами, які не враховані в моделі.

Згідно з отриманим рівнянням, збільшення обсягів капітальних інвестицій в аграрному секторі економіки на 1 грн призведе до зростання обсягів валової доданої вартості аграрного сектору на 5,26 грн (рис. 1).

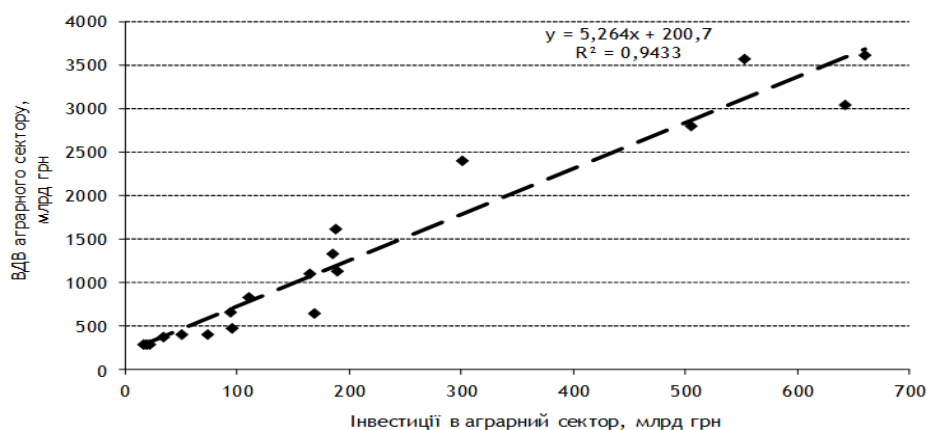


Рис. 1. Вплив інвестицій на економічне зростання аграрного сектору України, 2001-2019 рр.

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики України.

Модель залежності обсягу капітальних інвестицій в аграрний сектор від доходів населення має вигляд:

$$2) Y = 0,0192 X - 2385,8,$$

де Y - капітальні інвестиції в аграрний сектор, млрд грн;

X - доходи населення, млрд грн.

Коефіцієнт детермінації R^2 у моделі становить 0,882. Отже, обсяг капітальних інвестицій в аграрному секторі на 88,2 % залежить від доходів населення, а решта 11,8 % зумовлені факторами, які не враховані в моделі.

Відповідно до отриманого рівняння, при зростанні доходів населення кожна додаткова 1 грн може призвести до збільшення обсягів капітальних інвестицій в аграрний сектор економіки на 2 коп. (рис. 2).

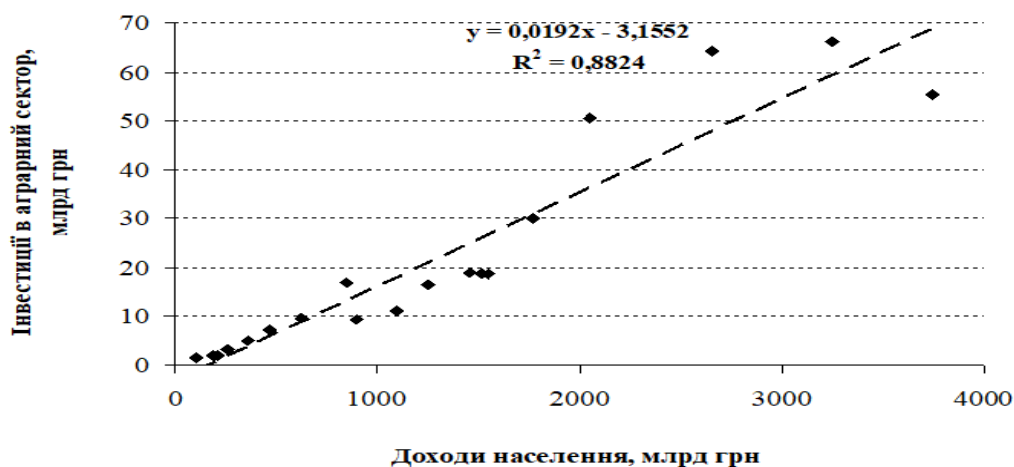


Рис. 2. Взаємозв'язок між доходами населення та капітальними інвестиціями в аграрний сектор, 2001-2019 рр.

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики України.

Модель залежності валової доданої вартості аграрного сектору від рейтингу інвестиційної привабливості України (легкості ведення бізнесу Doing business) має вигляд:

$$3) Y = -3,5763 X + 588,99,$$

де Y - ВДВ аграрного сектору, млрд грн;

X - рейтинг інвестиційної привабливості України (легкості ведення бізнесу Doing business).

Коефіцієнт детермінації R^2 в моделі становить 0,863. Отже, обсяг валової доданої вартості аграрного сектору на 86,3 % зале-

жить від рейтингу інвестиційної привабливості України (легкості ведення бізнесу Doing business). Решта 13,7 % зумовлені факторами, які не враховані в моделі.

На основі отриманого рівняння можна очікувати, що з підвищенням рейтингу інвестиційної привабливості України (легкості ведення бізнесу Doing business) збільшиться обсяг валової доданої вартості аграрного сектору і, навпаки, при зниженні рейтингу слід очікувати протилежного результату (рис. 3).

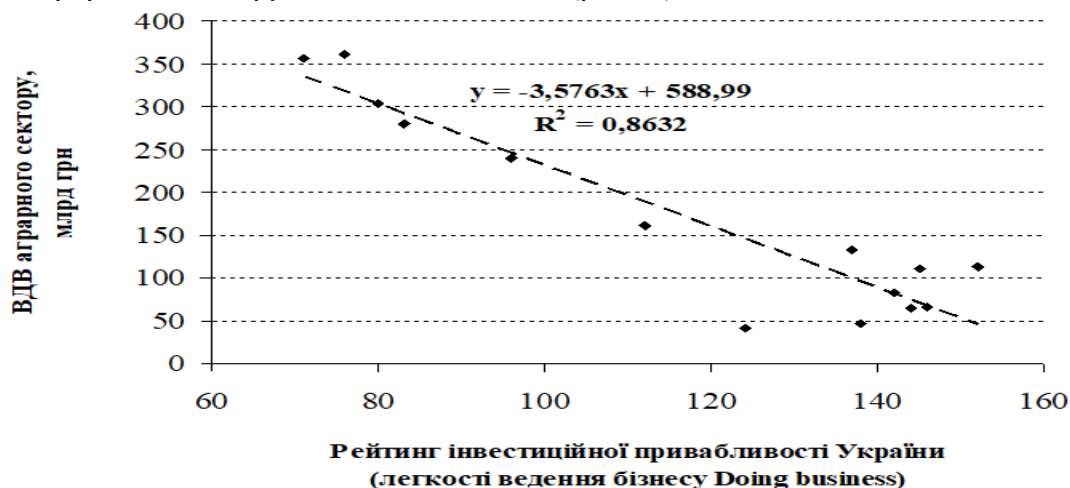


Рис. 3. Вплив рейтингу інвестиційної привабливості України (легкості ведення бізнесу Doing business) на економічне зростання аграрного сектору України, 2006-2019 рр.

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики України та даними URL: <https://www.doingbusiness.org/en/rankings/>.

Висновки. Основу зростання та розвитку аграрної економіки становлять інвестиції. При цьому найважливішими факторами економічного зростання виступають якість і сталість інституцій, забезпечення технічного й технологічного прогресу, розвиток людського та соціального капіталу. Для активізації інвестиційної діяльності в аграрному секторі необхідно також стимулювати внутрішній попит на продукцію галузі через підвищення доходів населення.

На основі емпіричних досліджень виявлено тісний прямий зв'язок між валовою доданою вартістю аграрного сектору і обсягом капітальних інвестицій, між обсягом капітальних інвестицій і доходами населення та тісний обернений зв'язок між валовою доданою вартістю аграрного сектору і рейтингом інвестиційної привабливості (легкості ведення бізнесу *Doing business*).

Відповідно до економіко-математичної моделі залежності валової доданої вартості аграрного сектору від обсягу капітальних

інвестицій, побудованої на статистичних даних 2001-2019 рр., при збільшенні обсягів капітальних інвестицій в аграрному секторі економіки на 1 грн слід очікувати зростання обсягів валової доданої вартості аграрного сектору на 5,26 грн.

На основі моделі залежності обсягу капітальних інвестицій в аграрний сектор від доходів населення встановлено, що при зростанні доходів населення кожна додаткова 1 грн може призвести до збільшення обсягів капітальних інвестицій в аграрний сектор економіки на 2 коп.

Якісне інституціональне середовище є ключовим фактором активізації інвестиційної діяльності та необхідною умовою економічного зростання. Результати емпіричного дослідження впливу умов ведення бізнесу на розвиток аграрного сектору свідчать, що підвищення рейтингу інвестиційної привабливості України приведе до збільшення обсягу валової доданої вартості аграрного сектору.

Список бібліографічних посилань

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / пер. с англ., 4-е изд. Москва : Дело Лтд, 1994. 720 с.
2. Венгер В. В. Показники економічного зростання: галузевий аспект. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 7. С. 33-37.
3. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. ; Київ : ВЦ «Академія», 2000. Т. 1. 854 с.
4. Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / за ред. В. Д. Базилевича. Київ : Знання, 2006. Ч. 1. 582 с.
5. Історія економічних учень : підручник : у 2 ч. / за ред. В. Д. Базилевича. Київ : Знання, 2006. Ч. 2. 575 с.
6. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости и денег. Москва : Прогресс, 1978, 154 с.
7. Классика экономической мысли : сочинения / В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фридмен. Москва : Эксмо-Пресс, 2000. 895 с.
8. Лупенко Ю. О., Захарчук О. В. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2018. № 11. С. 9-18.
9. Макконнелл Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. в 2 т. / Кэмпбелл Р. Макконнелл, Стэнли Л. Брю ; пер. с англ. Москва : Республика, 1992. Т.2. 400 с.
10. Макроекономіка : підручник / [В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, Л. О. Баластрик] ; за ред. В. Д. Базилевича. Київ : Знання, 2008. 743 с.
11. Милль Дж. С. Основы политической экономии: в 3 т. Москва : Прогресс, 1980. 148 с.
12. Симоненко Г.Ф. Политическая экономия в ее новейших направлениях. Обзор и критическая оценка учений главных представителей современной экономической науки, особенно новоисторической школы. Варшава, 1900, 506 с.
13. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт; пер. з англ. К.: Port-Royal, 2001.
14. Сучасні економічні теорії : підручник / [А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко] ; за ред. А. А. Чухна. Київ : Знання, 2007. 878 с.
15. Alfaro L., Kalemli-Ozcan S., Volosovych V. Why doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries? An Empirical Investigation. *University of Houston*, December. 2003.

References

1. Blaug, M. (1994). *Ehkonomicheskaya mysl' v retrospektive*, 4-e izd. [Economic thought in retrospect 4th edition]. Moskva: Delo Ltd [In Russian].
2. Venher, V.V. (2016). *Pokazyky ekonomichnoho zrostantia: haluzevyi aspekt* [Economic growth indicators: sectoral aspect]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 7, pp. 33-37 [In Ukrainian].
3. Mochernyi, S.V., et al. (2000). *Ekonomichna entsyklopediia* : u 3 t. [Encyclopedia of economics: 3 vols.]. (Vol. 1). Kyiv : Vydavnychiy tsentr «Akademiiia» [In Ukrainian].
4. Bazylevych, V.D. (2006). *Istoriia ekonomichnykh uchen* : pidruchnyk: u 2 ch. [History of economic thought: 2 ch.]. V.D. Bazylevych (Ed.). Ch. 1. Kyiv: Znannia [In Ukrainian].
5. Bazylevych, V.D. (2006). *Istoriia ekonomichnykh uchen* : pidruchnyk: u 2 ch. [History of economic thought: 2 ch.]. V.D. Bazylevych (Ed.). Ch. 2. Kyiv: Znannia [In Ukrainian].
6. Kejns, Dzh.M. (1978). *Obshchaya teoriya zanyatosti i deneg* [General Theory of employment and money]. Moskva : Progress [In Russian].
7. Petti V., Smit A., Rikardo D., Kejns Dzh. & Fridmen M. (2000). *Klassika ehkonomicheskoy mysl'i: sochineniya* [Classics of economic thought: works]. Moskva: Ehksmo-Press [In Russian].
8. Lupenko, Yu.O. & Zakharchuk, O.V. (2018). *Investytsiynе zabezpechennya innovatsiynoho rozvytku sil'skoho hospodarstva Ukrayiny*. [Investment provision of innovative development of agriculture of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 9 - 18 [In Ukrainian].
9. Makkonell Kehmpbell, R. & Bryu Stehnlі, L. (1992). *Ehkonomiks: Principy, problemy i politika*. v 2 t. [Economics: principles, problems and policy. in 2 vol.]. (Vol. 2). Moskva: Respublika [In Russian].
10. Bazylevych, V.D., Bazylevych, K.S. & Balastryk, L.O. (2008). *Makroekonomika: pidruchnyk* [Macroeconomics: textbook]. V.D. Bazylevych (Ed.). Kyiv : Znannia [In Ukrainian].
11. Mill' Dzh., S. (1980). *Osnovy politicheskoy ehkonomii*: v 3 t. [Fundamentals of political economy: in 3 vol.]. Moskva : Progress [In Russian].
12. Simonenko, G.F. (1900). *Politicheskaya ehkonomiya v ee novejsikh napravleniyakh. obzor i kriticheskaya ocenka ucheniy glavnykh predstavitelej sovremennoj ehkonomicheskoy nauki, osobenno novoistoricheskoy shkoly* [Political economy in its newest directions. review and critical assessment of the teachings of the main representatives of modern economic science, especially the new historical school]. Warshawa [In Russian].

16. Cobb C. W., Douglas P. H. A Theory of Production. *American Economic Review*. 1928. Vol. 18. P. 139-165.

17. Kaldor N. Capital Accumulation and Economic Growth, In: E.A. Lutz, D.C. Hague *The Theory of Capital*. New York, St. Martins press, 1961. P. 177-222.

18. Lucas R. Why doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries? *The American Economic Review*. 1990. Vol. 80(2). P. 92-96.

19. Malthus T. R. Principles of Political Economy. Pickering, 1836. URL : https://oll.libertyfund.org/title/malthus-principles-of-political-economy#lf1462_label_064. (дата звернення 24.05.2021).

20. Solow R. M. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 1956. February Vol. 70. № 1. P. 65-94. URL : <https://pages.nyu.edu/debraj/Courses/Readings/Solow.pdf> (дата звернення: 24.05.2021).

13. Smit, A. (2001). Dobrobut natsii. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsii [An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations]. Kyiv: Port-Royal [In Ukrainian].

14. Chukhno, A.A., Yukhymenko, P.I. & Leonenko, P.M. (2007). Suchasni ekonomichni teorii: pidruchnyk [Modern economic theories: textbook]. A.A. Chukhno (Ed.). Kyiv : Znannia [In Ukrainian].

15. Alfaro, L., Kalemli-Ozcan, S. & Volosovych, V. (2003). Why doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries? An Empirical Investigation. University of Houston, December [In English].

16. Cobb, C.W. & Douglas, P.H. (1928). A Theory of Production. *American Economic Review*, 18, pp. 139-165 [In English].

17. Kaldor, N. (1961). Capital Accumulation and Economic Growth, In: E.A. Lutz, D.C. Hague *The Theory of Capital*. New York, St. Martins press, pp. 177-222 [In English].

18. Lucas, R. (1990). Why doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries? *The American Economic Review*, 80 (2), pp. 92-96 [In English].

19. Malthus, T.R. (1836). Principles of Political Economy. Pickering Retrieved from: https://oll.libertyfund.org/title/malthus-principles-of-political-economy#lf1462_label_064 [In English].

20. Solow, R.M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, February, 70 (1), pp. 65-94. Retrieved from: <https://pages.nyu.edu/debraj/Courses/Readings/Solow.pdf> [In English].

Matsybora T. V. Investments as a basis for the growth of Ukrainian agricultural economy

The purpose of the article is to theoretically substantiate the leading role of investment in economic growth and development and to confirm the relationship between investment and economic growth on the example of empirical analysis of the agricultural sector of Ukraine's economy.

Research methods. Methods: dialectical method of scientific knowledge, analysis and synthesis, systemic generalization (study of the evolution of theories of economic growth; determining the list of factors for the analysis of economic growth, drawing conclusions), correlation and regression analysis (quantitative measurement of capital investment). in the agricultural sector on the gross value added of the agricultural sector, household income on the volume of investments in the agricultural sector and the rating of investment attractiveness of Ukraine on the gross value added of the agricultural sector).

Research results. The leading role of investments in economic growth have been theoretically substantiated. The main factors of economic growth of agrarian economy has been established. A regression models have been built for dependence of gross value added of the agricultural sector on the volume of capital investments; of volume of capital investments in the agricultural sector from household incomes and of gross value added of the agricultural sector from the rating of investment attractiveness of Ukraine (Ease of Doing Business).

Scientific novelty. Based on the establishment of the main factors of growth of the agricultural economy, econometric models has been built, which are based on linear regression and allow to determine the degree of dependence between gross value added of the agricultural sector and the volume of capital investment; between volume of capital investments in the agricultural sector and a household incomes, and between gross value added of the agricultural sector and the rating of investment attractiveness of Ukraine (Ease of Doing Business).

Practical significance. Conclusions, proposals and practical recommendations can be used in the development of state programs for the development of the agricultural sector of Ukraine's economy. Tabl.: 1. Figs.: 3. Refs.: 20.

Keywords: investments; capital; economic growth; theories of economic growth; factors of economic growth; development; gross domestic product (GDP); gross value added (GVA) of the agricultural sector; income; institutions; human capital.

Matsybora Tetiana Viktorivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: tatyk@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4757-5381>

Мацибора Т. В. Инвестиции как основа роста аграрной экономики Украины

Цель статьи - теоретически обосновать ключевую роль инвестиций в росте и развитии экономики, подтвердить взаимосвязь между инвестициями и экономическим ростом на примере эмпирического анализа аграрного сектора экономики Украины.

Методика исследования. В процессе исследования использованы диалектический метод научного познания, анализа и синтеза, системного обобщения (исследование эволюции теорий экономического роста, определение перечня факторов для анализа экономического роста, формирования выводов), корреляционно-регрессионный анализ (количественное измерение степени влияния объема капитальных инвестиций в аграрный сектор на валовую добавленную стоимость аграрного сектора; дохода населения на объем инвестиций в аграрный сектор и рейтинга инвестиционной привлекательности Украины на валовую добавленную стоимость аграрного сектора).

Результаты исследования. Теоретически обосновано ключевую роль инвестиций в экономическом росте. Установлены основные факторы экономического роста аграрной экономики. Построены регрессионные модели зависимости валовой добавленной стоимости аграрного сектора от объема капитальных инвестиций; объема капитальных инвестиций в аграрный сектор от доходов населения и валовой добавленной стоимости аграрного сектора от рейтинга инвестиционной привлекательности Украины (легкости ведения бизнеса Doing business).

Элементы научной новизны. На основе определения основных факторов роста аграрной экономики построены эконометрические модели, основанные на линейной регрессии и позволяющие определить степень зависимости: валовой добав-

ленной стоимости аграрного сектора от объема капитальных инвестиций; объема капитальных инвестиций в аграрный сектор от доходов населения и валовой добавленной стоимости аграрного сектора от рейтинга инвестиционной привлекательности Украины (легкости ведения бизнеса Doing business).

Практическая значимость. Выводы, предложения и практические рекомендации могут быть использованы при разработке государственных программ развития аграрного сектора экономики Украины. Табл.: 1. Илл.: 3. Библиогр.: 20.

Ключевые слова: инвестиции; капитал; экономический рост; теории экономического роста; факторы экономического роста; развитие; валовой внутренний продукт (ВВП); валовая добавленная стоимость (ВДС) аграрного сектора; доход; институции; человеческий капитал.

Мацибора Татьяна Викторовна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: tatyk@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4757-5381>

Стаття надійшла до редакції 05.05.2021 р.

Фахове рецензування: 29.05.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Мацибора Т. В. Інвестиції як основа зростання аграрної економіки України *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 68 – 78. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106068>

Matsybora, T.V. (2021). Investytsii yak osnova zrostantia ahrarnoi ekonomiky Ukrainy [Investments as a basis for the growth of Ukrainian agricultural economy]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 68 – 78 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106068>

* * *

Новини АПК

Поглиблення інвестиційної кризи в аграрному секторі економіки призупинено - Микола Кісіль

На тлі загального інвестиційного спаду в економіці України капітальні вкладення в аграрний сектор економіки у першому кварталі 2021 року порівняно з відповідним періодом минулого року зросли на 7,7 % і склали 8787,7 млн грн, з яких на сільське господарство припадає 98,9 %, поінформував провідний науковий співробітник відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», к.е.н. **Микола Кісіль**, коментуючи нещодавно оприлюднені Державною службою статистики України дані щодо обсягів капітальних інвестицій за січень-березень 2021 року.

За його словами, хоча частки інвестицій у лісове (1,0 %) і рибне (0,1 %) господарства в аграрному секторі економіки незначні, обсяги їх у першому кварталі цього року порівняно з відповідним періодом 2020 року зросли на 169,4 і 8,0 % відповідно.

На фоні активізації інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки в січні-березні 2021 року у виробництві харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів продовжився її спад. Індекс капітальних інвестицій у харчову промисловість до відповідного періоду минулого року становить 73,5 %, що характерно для кризового стану, зауважив Микола Кісіль.

Пріоритетність інвестування розвитку сільського господарства порівняно з харчовою промисловістю зберігається. Співвідношення між обсягами капітальних інвестицій у сільське господарство і харчову промисловість у першому кварталі 2021 року становило 2,06:1.00 грн/грн, тоді як торік воно було меншим – 1,74:1.00 грн/грн, нагадав науковець.

Позитивні зміни стосовно динаміки капітальних інвестицій в аграрному секторі економіки характерні для явищ їх післякризового сплеску, як було, наприклад, у 2010 р. після фінансової кризи 2008-2009 рр. і у 2016 р. після початку війни на Донбасі. У 2021 р., як і в ті періоди, частина інвесторів продовжила вкладати кошти в розпочаті раніше інвестиційні проекти, які торік були призупинені через кризу, пояснив експерт. Однак особливих підстав для подальшої активізації інвестиційної діяльності в сільському господарстві поки що немає, оскільки минулорічна інвестиційна криза в аграрному секторі економіки зумовлена комплексом чинників, більшість з яких зберігає свій негативний вплив і в 2021 р. Щоб відновити та збільшити обсяги капіталовкладень в аграрний сектор економіки, необхідно закріпити й посилити чинники активізації інвестиційної діяльності в сільському господарстві, подолати інвестиційний спад у харчовій промисловості та загалом в економіці, підсумував Микола Кісіль.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 658.27:339.13:631.12

JEL Classification Q01; D24; P42

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106079>

О. В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук, професор
Я. Ф. НАВРОЦЬКИЙ, кандидат економічних наук
О. В. ВИШНЕВЕЦЬКА, кандидатка економічних наук,
старша наукова співробітниця

Сучасний стан та перспективи матеріально-технічного забезпечення сільського господарства

Мета статті - проаналізувати стан матеріально-технічного забезпечення сільського господарства України та розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо його поліпшення.

Методика дослідження. Використано методи: монографічний (аналіз розвитку та забезпечення сільського господарства основними виробничими засобами); статистичний (для відображення ситуації на ринку технічних засобів для сільського господарства у кількісному і вартісному виразі через систему абсолютних і відносних показників); аналізу рядів динаміки, структурних зрушень (для аналізу й виявлення тенденцій показників ринку сільськогосподарської техніки); порівняння (зіставлення економічних показників); табличний та графічний (наочне відображення результатів дослідження у вигляді таблиць і графіків), абстрактно-логічний (узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Проаналізовано сучасний стан і перспективи розвитку технічного забезпечення сільського господарства в Україні. На основі дослідження проблем із технічним забезпеченням сільськогосподарського виробництва, особливо їх активної складової, розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо поліпшення матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств.

Елементи наукової новизни. Розроблено пропозиції щодо поліпшення матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських виробників шляхом кількісного та якісного зростання їх фондооснащеності з метою своєчасного і якісного виконання повного комплексу сільськогосподарських робіт за сучасними прогресивними технологіями, підвищення продуктивності праці й доходів сільського населення.

Практична значущість. Проведено розрахунки визначення нормативної потреби в основних засобах для виробництва сільськогосподарської продукції на період до 2025 р. Розроблено пропозиції щодо підвищення фондооснащеності сільськогосподарських товаровиробників. Табл.: 3. Рис.: 2. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: основні засоби; інвестиції; сільськогосподарська техніка; ринок; матеріально-технічне забезпечення; компенсація вартості техніки.

Захарчук Олександр Васильович - доктор економічних наук, професор, завідувач відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Навроцький Ярослав Федорович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: yarol.nav@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4677-5306>

Вишневецька Оксана Василівна - кандидатка економічних наук, старша наукова співробітниця, провідна наукова співробітниця відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: ksutasha@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0978-2063>

Постановка проблеми. Нині кількісні та якісні параметри основних виробничих

засобів сільськогосподарських підприємств України не сприяють досягненню високих конкурентних позицій вітчизняних аграріїв, насамперед середніх і малих форм господарювання.

© О. В. Захарчук, Я. Ф. Навроцький,
О. В. Вишневецька, 2021

Наслідком недооцінки основних засобів виробництва в сільському господарстві стали знівельовані абсолютні та відносні фінансово-економічні показники галузі, зокрема амортизаційні відрахування, собівартість, фінансовий результат та рентабельність аграрного виробництва.

При цьому, за розрахунками науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки», реальна ринкова вартість основних засобів сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних із ними послуг на кінець 2019 р. мала б перевищувати дані Держстату майже удвічі і досягати 868,4 млрд грн.

У такому випадку амортизаційні відрахування, що відображаються у собівартості сільськогосподарської продукції, становили б не 37,5 млрд грн, за статистичними даними, а реальну справедливую величину, необхідну для розширеного відтворення основного капіталу, - 60,7 млрд грн (868,4 млрд грн $\times$ 0,07).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок в організацію методологічних та методичних засад розширеного відтворення основних і оборотних засобів, що має важливе значення для забезпечення ефективності вкладення капіталу і, зокрема, наукове обґрунтування техніко-технологічного оновлення основних засобів аграрного виробництва здійснили такі вчені, як Я. К. Білоусько, Д. Ю. Соловей [5]; В. Д. Войтюк, М. М. Моги-

лова [13]; Г. М. Підлісецький, В. О. Пітулько [18]; В. Л. Товстоп'ят [18] та ін.

Мета статті - проаналізувати стан матеріально-технічного забезпечення сільського господарства України та розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо його поліпшення.

Виклад основних результатів дослідження. Первісна (переоцінена) вартість основних засобів сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних із ними послуг, за даними Держстату, на кінець 2019 р. становила 460,5 млрд грн, або 4,8% загальної вартості основних засобів національної економіки України. Порівняно з відповідним показником 2018 р. вартість основних засобів сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних із ними послуг збільшилася на 61 млрд грн, або на 26,2%, що є позитивним результатом зростання інвестицій у згадану галузь.

Із визначенням реальної ринкової вартості основних засобів складається парадоксальна ситуація. Протягом 2019 р. було введено в дію нових основних засобів на 51,7 млрд грн, тоді як вибуло - лише на 23,2 млрд грн. Причиною цього стало обліковування основних засобів аграрного виробництва, які списуються, в цінах їх придбання 10-20-річної давнини, за купівлі таких уже в сьогоднішніх, значно вищих цінах (рис. 1).

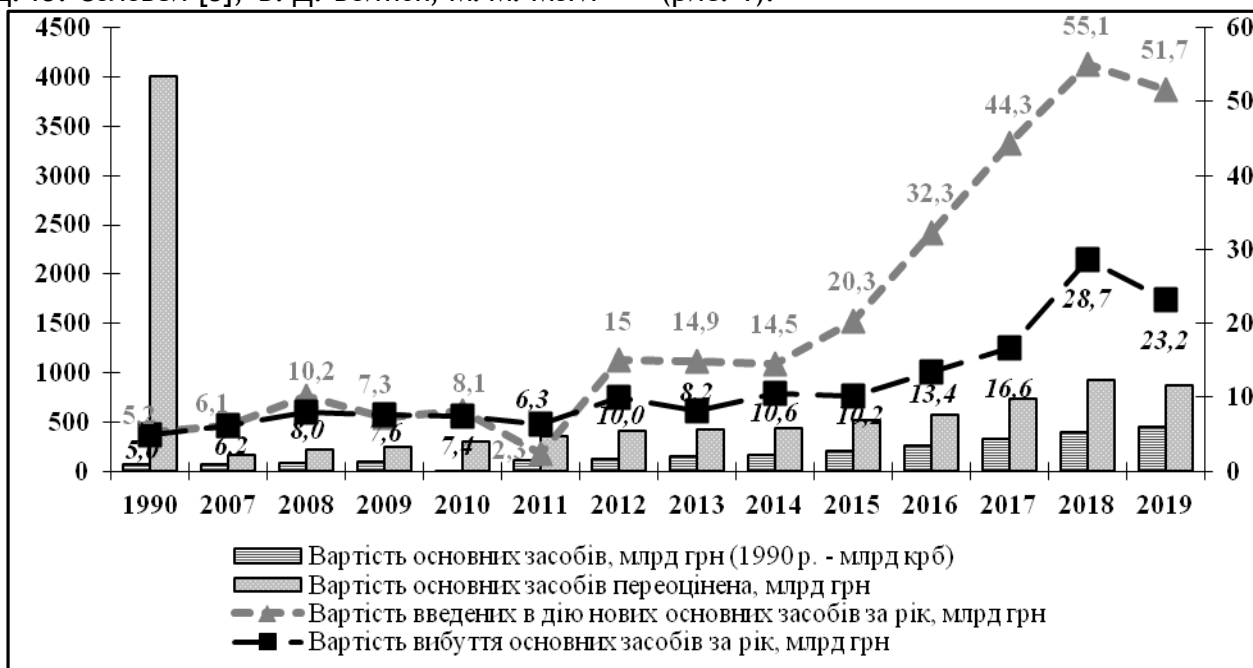


Рис. 1. Динаміка основних показників стану основних виробничих засобів сільського господарства

Джерело: Складено за даними [8].

Ситуація, що склалася з ресурсним забезпеченням господарських формувань, свідчить про потребу в модернізації основних засобів, відновленні втраченого технічного потенціалу та його подальшого розвитку, впровадженні досягнень науково-технічного прогресу відповідно до сучасних вимог конкурентоспроможного виробництва.

Значне відставання фактичної оснащеності вітчизняного сільського господарства спостерігається від цілої низки країн Європи з розрахунку на одиницю площі у вартісному вимірі [4]. Так, станом на 1 січня 2020 р. в Україні вартість основних засобів становила

231 дол. США на 1 га сільськогосподарських угідь. На цю ж дату аналогічний показник у Польщі перевищував український у 21,8 раза, Великобританії - 27,3, Чехії - 27,3, Угорщині - 34,4, Франції - 36,4, в Німеччині - у 96,1 раза [1].

Недооцінка основних засобів аграрного сектору призводить до штучного завищення результативності сільськогосподарської діяльності. Розрахунок нормативної потреби в основних засобах сільськогосподарського виробництва вказує на їх нестачу та несправедливу оцінку (табл. 1).

1. Нормативна потреба в основних засобах на виробництво сільськогосподарської продукції на період до 2025 р., млрд грн

Вид основних засобів	Наявність основних засобів у сільському господарстві (з мисливством) за первісною вартістю		Нормативна потреба в основних виробничих засобах за категоріями господарств					
			сільськогосподарські підприємства		домогосподарства у сільській місцевості		усі категорії господарств	
	Рік							
	2019 (на кінець року)		2020	2025	2020	2025	2020	2025
	факт	розрах.						
Будівлі, споруди, передавальні пристрої	197,1	393,4	553,3	706,0	228,0	291,0	781,3	997,0
Машини та обладнання	134,1	269,8	392,7	512,0	162,0	206,7	554,7	718,7
Транспортні засоби	33,2	65,2	85,8	109,6	35,4	45,2	121,2	154,8
Продуктивна худоба	44,3	41,7	60,0	76,5	24,9	31,7	84,9	108,2
Багаторічні насадження	8,3	7,8	12,2	15,7	4,9	6,4	17,1	22,1
Вимірювальні прилади, інвентар, інструменти та ін.	43,6	90,5	124,0	158,2	51,2	65,4	175,2	223,6
Усього	460,5	868,4	1228,0	1578,0	506,4	646,4	1734,4	2224,4

Джерело: Розраховано за даними [8].

Обсяг розрахункової нормативної потреби майже вдвічі перевищує фактичний на 1 січня 2020 р. - 868,4 та 460,5. Розрахунок свідчить, що на 1 січня 2021 р. вартість основних засобів повинна становити 1734,4 млрд грн, що у 3,8 раза більше від фактичного показника на 1 січня 2020 р., а у 2025 р. - 2224,4 млрд грн, або у 4,8 раза більше.

Така ситуація спричинена недостатністю обсягів інвестування для забезпечення необхідної моделі відтворення галузевих основних виробничих засобів.

Для підвищення рівня капіталізації підприємств необхідно провести модернізацію основних засобів, відновити втрачений технічний потенціал для його подальшого розвитку, впровадити досягнення науково-

технічного прогресу відповідно до сучасних вимог конкурентоспроможного виробництва.

Недооцінка основних засобів аграрного сектору, як згадувалося, призводить до штучного завищення результативності сільськогосподарської діяльності. При цьому рівень переоцінки (індексації) основних засобів інших галузей національної економіки в рази перевищує цей показник у сільському господарстві, відповідно впливаючи на «відносне» заниження рентабельності операційної діяльності підприємств інших сфер («відносне» щодо показників сільського господарства).

Крім того, у період 2005-2019 рр. рівень фактичної переоцінки основних засобів сільського господарства зріс лише в 1,5 раза, тоді як переоцінка вартості основних

засобів національної економіки без сільсько-го господарства здійснена у 9,3 раза, що негативно впливає на рівень прибутку в сільському господарстві, штучно його підвищуючи.

За вказаний період рівень зростання цін на основні засоби сільськогосподарського призначення виявився досить нерівномірним, проте він був набагато вищий за проведену індексацію у сільському господарстві. Так, ціни на основні засоби в цілому

підвищились у 8,7 раза, в тому числі: трактори та сільськогосподарські машини - 6,9 раза; автомобілі - 4,0 раза; будівельно-монтажні роботи - 10,7 раза [13].

Крім вартісної оцінки основних засобів необхідно визначити ефективність їх використання [11]. Про це свідчить динаміка ефективності використання основних виробничих засобів сільськогосподарськими підприємствами (табл. 2).

2. Динаміка ефективності використання основних виробничих засобів сільськогосподарськими підприємствами

Показник	Рік					2019 до 2015, %
	2015	2016	2017	2018	2019	
Валова продукція сільського господарства у фактичних цінах реалізації, млрд грн	544206	637791	707792	847587	842767	154,9
Вартість основних засобів сільськогосподарського призначення, млрд грн	205575	264859	335303	399526	460475	224,0
Фондомісткість	0,38	0,42	0,47	0,47	0,55	144,7
Фондовіддача	2,65	2,41	2,11	2,12	1,83	69,1

Джерело: Розраховано за даними [8].

Протягом 2015-2019 рр. спостерігається тенденція до зниження фондовіддачі від 2,6 у 2015-му до 1,83, або на 30,9%, у 2019 р. та зростання фондомісткості від 0,38 у 2015-му до 0,55 у 2019 р., тобто на 44,7%. Валова продукція сільського господарства у 2019 р. порівняно з 2015-м зросла лише на 54,9%, а вартість основних засобів на 124,0% відповідно. Це пояснюється тим, що збільшення вартості основних засобів здійснюється дещо швидшими темпами, ніж ріст вартості валової продукції сільського господарства, а отже, неефективним їх використанням.

Сучасна, інноваційна та високоефективна сільськогосподарська техніка в аграрному виробництві постає одним із найбільш вагомих факторів, що забезпечують підвищення врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин.

На початок 2021 р. у користуванні сільськогосподарських підприємств знаходилося 130 529 тракторів, 78 678 вантажних та вантажно-пасажирських автомобілів, 51 447 плугів, 71 633 культиваторів, 34 780 дискових борін, 66 511 сівалок та 26 524 зернозбиральних, 1477 кукурудзозбиральних і 1568 бурякозбиральних комбайнів. Крім того, щорічно зростає середня потужність двигуна трактора від 63,2 кВт у 1990-му до 102,2 кВт у 2019 р. [8].

Інша ситуація склалася із забезпеченістю особистих селянських господарств. У 2020 р. лише 21,0% домогосподарств мали техніку, із них: плуг - 27,1%; борону - 22,7; культиватор - 14,8; сівалку - 12,2; трактор - 18,9; комбайн - 1,5; автомобіль вантажний - 2,5% [12].

На жаль, у сільському господарстві оновлення машинно-тракторного парку значною мірою здійснюється за рахунок іноземної техніки. Хоча за радянських часів Україна була одним з визнаних лідерів у галузі сільськогосподарського машинобудування [14]. На сьогодні у багатьох випадках аграрні підприємства надають перевагу більш ефективній та екологічній техніці іноземних виробників.

Динаміка виробництва, експорту та імпорту сільськогосподарської техніки, у тому числі тракторів сільськогосподарського призначення понад 59 кВт (найбільший попит серед сільськогосподарських підприємств), вказує на різкий спад виробничого та експортного потенціалу українського сільськогосподарського машинобудування (табл. 3) [6, 7].

Так, протягом 2017-2020 рр. виробництво зменшилося майже у 4 рази - від 3295, 2459 та 1387 до 827 од., або у 2020 р. лише 25,1% до показника 2017 р. Відчутно скоротився й експорт вітчизняних тракторів за досліджуваний період - від 505 до 45 од., або в 11,2 раза 8,9%. При цьому обсяг імпорту тракторів знизився незначною мірою: у 2018 р. лише на 551 од. порівняно з 2017 р.

У 2019 р. спад виявився помітнішим - на 1454 од. порівняно з попереднім роком, проте вже у 2020 р. відзначено збільшення імпорту тракторів на 1156 од. порівняно з 2019 р. або 6883 одиниць.

Виробництво плугів у 2019-2020 рр. також значно скоротилося - до 2525 та 1877 од. відповідно, тоді як у 2018 р. їх було виготовлено 3026 од. За порівняння 2020 і 2017 рр. виробництво цієї продукції зменшилося на 35,7%.

3. Динаміка виробництва, експорту та імпорту окремих видів сільськогосподарської техніки, шт.

Вид техніки	Показник	Рік				2020 до 2017, %
		2017	2018	2019	2020	
Трактори з потужністю двигуна більше 59 кВт	виробництво	3295	2425	1387	827	25,1
	експорт	505	228	41	45	8,9
	імпорт	7732	7181	5727	6883	89,0
Плуги	виробництво	2917	3026	2525	1877	64,3
	експорт	2594	1633	1908	1904	73,4
	імпорт*	1611	1493	938	797	49,5
Косарки тракторні (навісні, причіпні)	виробництво	3593	1554	1108	525	14,6
	експорт	745	293	625	997	133,8
	імпорт*	1415	1493	3531	4244	299,9
Розбризкувачі та розпилювачі (навісні, причіпні)	виробництво	1324	1298	1058	1344	101,5
	експорт	446	526	924	1134	254,3
	імпорт*	1510	443	349	278	18,4

* Без Китаю.

Джерело: Сформовано за даними [6, 7].

Експортний потенціал згаданої продукції досить нестабільний: у 2018 р. експорт плугів зменшився на 961 од., проте у 2019-2020 рр. він залишався практично на одному рівні - 1908 та 1904 од. відповідно. У 2020 р. було експортовано плугів лише 73,4% від експорту у 2017 р. Імпорт їх постійно зменшується - від 1611 од. у 2017-му до 797 од. у 2020 р. (49,5%), що вказує на поліпшення конкурентоспроможності вітчизняної техніки цього виду, а разом із тим зменшення потреби у плугах через активне впровадження прогресивних технологій мінімального обробітку ґрунту, про що свідчить як зменшення обсягів їх виробництва та імпорту.

Досить негативна ситуація склалася з виробництвом вітчизняних косарок, коли у динаміці спостерігається постійне зменшення від 3593 од. у 2017-му до 525 од. у 2020 р., або до 14,6%. Негативним явищем стало також постійне зростання імпорту навісних та причіпних косарок від 1415 од. у 2017-му до 4244 од. у 2020 р., або до 299,9%. Експорт цієї продукції нестабільний, його перевищення над виробництвом у 2020 р. пояснюється значними складськими залишками на заводах-виробниках. Експорт косарок за досліджуваний період зріс на 33,8% у 2020-му порівняно з 2017 р., проте у кількісному виразі лише на 252 одиниці.

Досить позитивною виявилася ситуація як із виробництвом розбризкувачів і розпилювачів, так і з ростом конкурентоспроможності. Хоча у 2018-2019 рр. відзначалося незначне зменшення від 1324 од. у 2017-му до 1298 та 1058 од. у 2018-2019 рр., у 2020 р. зростання до 1344 од., або на 1,5% за порівняння 2020-го з 2017 р. [6]. Крім того, спостерігається постійний ріст експорту цієї продукції: від 446 од. у 2017 р. до 526, 924, та 1134 од. у 2018-2020 рр. відповідно, або експорт у 2020-му становив 254,3% до експорту у 2017 р. Імпорт розбризкувачів у 2020 р. зменшився на 81,6% порівняно з 2017 р. Це вказує на осучаснення виробництва та інноваційний підхід до нього саме в напрямі виготовлення розбризкувачів, що у свою чергу сприяє скороченню імпортозалежності в даному сегменті матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва.

Однією з причин зменшення експорту деяких видів техніки, наприклад тракторів, сівалок, жаток, машин для очищення, сортування або калібрування насіння, зерна чи сухих бобових овочів та інших є втрата основного ринку збуту в Російській Федерації у зв'язку з прийняттям постанови уряду РФ від 29 грудня 2018 р. № 1716-83 «Про заходи щодо реалізації Указу Президента Російської

Федерації від 22 жовтня 2018 р № 592», яка забороняє ввезення вказаних машин [2].

Особливо це позначилося на виробництві та збуті вітчизняних тракторів, адже їх експорт у цю країну в різні роки досягав 77-93% виготовленої продукції. Основними ринками збуту для українського сільськогосподарського машинобудування залишаються деякі країни СНД, зокрема Казахстан, та країни-сусіди, такі як Білорусь, Молдова, Румунія [7].

Ситуація, що склалася, вказує на згубну практику прив'язки експорту продукції до одного ринку, адже сучасні глобалізовані ринки та низька конкурентоспроможність вітчизняної техніки не дозволяють швидко відшукати і вийти на нові ринки збуту.

Закордонні машини значно переважають вітчизняні аналоги за багатьма техніко-економічними показниками. Вони надійніші, потужніші, комфортніші та оснащені сучасними системами керування, вузлами й агрегатами [3]. Проте орієнтуватися на масові закупівлі техніки за кордоном, витрачаючи на це величезні кошти та стимулюючи іноземного виробника, з державницьких позицій не завжди виправдано [5].

Тому у 2017 р. держава відновила Програму часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки, метою якої визначено стимулювання вітчизняного сільськогосподарського машинобудування до впровадження інноваційних технологій у виробництво, що дозволить підвищити конкурентоспроможність продукції на ринку [17]. Крім того, завдяки Програмі сільськогоспо-

дарські товаровиробники отримують дешеву техніку.

У 2017 р. із 550 млн грн, передбачених бюджетом на цю Програму, практично освоєно лише 134,1 млн грн. Проте вже у 2018 р. ситуація змінилася на краще: із 955 млн грн використано 912,8 млн грн, тобто 96 %.

У 2019 р. попит виявився надзвичайно великий - від аграрних підприємств надійшло 7260 заявок на компенсацію придбаної техніки. У результаті із запланованих на 2019 р. 681,8 млн грн було використано 640,8 млн грн, а ще 565 млн грн компенсовано з бюджету 2020 р. За період грудень 2019-го і січень-листопад 2020 р. аграрії придбали 14 946 од. техніки на суму 4332 млн грн із ПДВ.

Протягом 2017-2020 рр. за Програмою було закуплено 60 109 од. техніки на суму 15323,9 млн грн. Уже за грудень 2020-го - березень 2021 р. перераховано банкам 189,4 млн грн для часткової компенсації вартості 2846 од. техніки згідно із 1833 заявками від аграрних підприємств [10].

Стосовно придбання окремих видів техніки за Програмою компенсації її вартості у 2017-2020 рр. було закуплено 79; 309; 214 та 156 тракторів відповідно, що вказує на досить низький попит на цей вид техніки.

У 2019 р. за рахунок коштів Програми придбано 207 тракторів, 26 комбайнів, 660 обприскувачів, 623 розкидачі, 1226 сіялок та 5888 одиниць ґрунтообробної техніки (рис. 2).

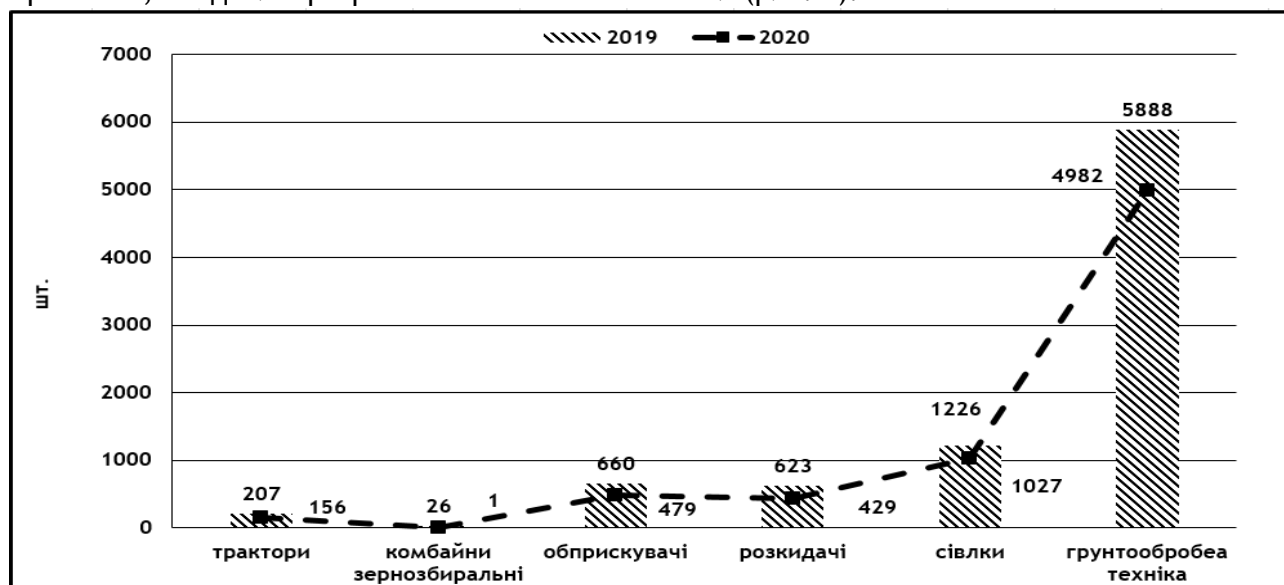


Рис. 2. Придбання сільськогосподарської техніки за програмою часткової компенсації вартості

Джерело: Складено за даними [15, 16].

У 2020 р. відбулося помітне зниження закупівель вітчизняної техніки за цією Програмою через ряд причин, серед яких карантинні заходи у зв'язку з епідемією COVID-19, можливе виникнення ризиків, пов'язаних із відкриттям ринку землі у 2021 р. тощо. Так, ґрунтообробної техніки було придбано на 15% менше, сівалок - на 16,2%, розкидачів та обприскувачів - відповідно на 27,4 та 31,4%, тракторів - на 24,6%.

Хоча Програма спрямована на підтримку сільськогосподарського машинобудування і забезпечення аграрного виробництва вітчизняною технікою й обладнанням, вона лише частково стимулює запровадження інновацій і нових технологій у виробництво техніки. Водночас за деякими видами українська техніка часто менш конкурентна і поступається перед імпортною за якістю, продуктивністю, технологічністю та екологічністю. Вплив Програми розбалансований: стабільний ріст частки вітчизняної техніки показують лише окремі види техніки. Інші види або втрачають свої позиції на ринку техніки, або зберігають, у тому числі завдяки Програмі.

Звичайно, незважаючи на прийняту державою низку заходів щодо поліпшення ситуації з виробництвом техніки та зацікавленості в її придбанні сільськогосподарських підприємств, у коротко- і середньостроковій перспективі значного підвищення конкурентоспроможності вітчизняної техніки й освоєння нових ринків збуту чекати не варто.

На рівень споживання техніки в конкретному році впливає багато факторів: прибутковість аграрного виробництва, природно-кліматичні умови, економічний та політичний стан у країні, інфляція, процентна політика фінансових інститутів тощо. Крім того, більшість великих підприємств та агрохолдингів надають перевагу іноземній техніці, яка відповідає рівню сучасних технологій, у процесі виконання яких застосовуються супутниковий зв'язок та складна комп'ютерна техніка. Покупцями української техніки виступають малі, середні та частина великих підприємств, яким не вистачає коштів для придбання дорогої імпоротної техніки, й ті підприємства, які надають перевагу традиційним технологіям.

Також Програма майже не передбачає компенсації мінітехніки для малих фермерських і сільських домогосподарств, а також можливість їх участі в ній, як виробників

значної частини сільськогосподарської продукції. Так, у 2019 р. господарства населення виробили 33,9% усієї продукції сільського господарства, однак рівень їх забезпечення відповідними технічними засобами мінімальний. До того ж, у ніші мінітехніки вітчизняні виробники можуть бути цілком конкурентоспроможними і в ціні, і в якості з багатьма іноземними виробниками. Проте щороку з Китаю ввозиться в Україну тисячі одиниць дешевої мінітехніки: у 2020 р. було ввезено: 15 657 тракторів потужністю до 18 кВт на суму 32,9 млн дол. США; 1637 плугів на суму 39,4 тис. дол. США; 3315 сівалок на суму 2,7 млн дол. США; 9216 косарок на суму лише 738,1 тис. дол. США та багато іншої техніки [7].

Тому доцільно було б наростити виробництво мінітехніки та створити механізм, який би забезпечив участь господарств населення та сімейних фермерських господарств у Програмі часткової компенсації.

Отже, Програма часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки, за умов удосконалення, може стати ефективним інструментом активізації попиту на вітчизняну сільськогосподарську техніку, забезпечення аграріїв якісними засобами виробництва та зменшення залежності від імпорту.

Висновки. Необ'єктивність показників Держстату і, як наслідок, інформаційної бази макроекономічного характеру зумовлює недостатню обґрунтованість державної регуляторної політики щодо розвитку сільського господарства. Внаслідок цього можуть прийматися невиважені рішення щодо державного регулювання сільського господарства та системи його оподаткування, а також занижується фактична капіталізація сільськогосподарських підприємств, що обмежує, зокрема, їх можливості із залучення кредитних та інвестиційних ресурсів.

Виправити ситуацію можна двома шляхами: провести масову переоцінку основних засобів сільгоспвиробництва за справедливою ринковою вартістю відповідно до розробленої науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки» методики експертної оцінки або здійснити разову загальногалузеву індексацію балансової вартості основних засобів.

Забезпечення аграрного сектору економіки сучасною високопродуктивною, екологічною та економічною вітчизняною сільськогос-

сподарською технікою можливе за умови впровадження інноваційних технологій у її виробництво, організації виробництва на території України продукції кращих світових брендів, удосконалення механізму Програми часткової компенсації вартості вітчизняної

техніки (наприклад, збільшення розміру компенсації від 25 до 40%). Крім того, такі заходи допоможуть стабілізувати ситуацію на ринку вітчизняної техніки та поступово зменшити залежність від її імпорту.

Список бібліографічних посилань

1. FAO provides technical support to formulate and implement gender-responsive and socially inclusive decisions in agriculture. URL : <https://www.uzdaily.uz/en/post/64652>.
2. Polyanskaya N. M. Material and technical support of the agricultural sector: regional aspect. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science* 677 (2021). URL : <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/677/2/022042/pdf>.
3. Modern Machines In Agriculture. URL : http://www.befarmex.com/files/292_Chapter%20N.2%20MODE%20RN%20MACHINES%20IN%20AGRICULTURE%20-%20SPAIN.pdf.
4. Tripti Singh. 3 Important Capital Assets Required in a Farm. URL : <https://www.businessmanagementideas.com/farms/3-important-capital-assets-required-in-a-farm/5685>.
5. Білоусько Я. К., Соловей Д. Ю. Аналіз кон'юнктури ринку сільськогосподарської техніки в Україні. *Економіка АПК*. 2014. № 1. С. 40-44.
6. Виробництво промислової продукції за видами. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Державна митна служба України : веб-сайт URL: <https://customs.gov.ua/> (дата звернення: 06.05.2021).
8. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Захарчук О. В. Проблеми матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств України. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 92-99.
10. Інформаційно-аналітичний портал АПК України : веб-сайт. URL : <https://agro.me.gov.ua/ua> (дата звернення: 07.05.2021).
11. Кузьмидер Г. Ocena efektywnosci dzialalnosci produkcyjnej po dokonaniu inwestycji rolniczych (na przykladzie RZD SYW w Puczniewie). *Ekon. org. roln / Warszawa*, 1974, 17, d. 23-106.
12. Матеріально-технічне забезпечення сільського господарства України : посіб. / [Лупенко Ю. О., Захарчук О. В., Вишневецька О. В. та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка та О. В. Захарчука. Київ : ННЦ ІАЕ, 2015. 144 с.
13. Модернізація матеріально-технічної бази аграрних підприємств : монографія / [Захарчук О. В., Войтюк В. Д., Могилова М. М. та ін.] ; за ред. О. В. Захарчука та В. Д. Войтюка. Київ-Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2019. 305 с.
14. Навроцький Я. Ф. Сучасний розвиток ринку сільськогосподарської техніки. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. 2015. Т. 19. № 3. С. 63-70.
15. Нестеров О. Компенсація вартості техніки: що за результатами?. Український клуб аграрного бізнесу: веб-сайт. URL : http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/blog/oleg_nesterov/kompensatsiya_vartosti_tekhniki_scho_za_rezultatami#.
16. Нестеров О. Купівля української техніки в рамках держпідтримки зменшилась на 35%. Український клуб аграрного бізнесу : веб-сайт URL : http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/kupivlya_ukrainskoi_tekhniki_v_ramkakh_derzhpidtrimki_zmenshilas_na_35/.
17. Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу : Закон України від 07.02.2002 р. № 3023. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3023-14>.
18. Формування ринків матеріально-технічних ресурсів АПК / Г. М. Підлісецький та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2001. 428 с.

References

1. FAO provides technical support to formulate and implement gender-responsive and socially inclusive decisions in agriculture. Retrieved from: <https://www.uzdaily.uz/en/post/64652> [In English].
2. Polyanskaya, N.M. (2021). Material and technical support of the agricultural sector: regional aspect. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science* 677. Retrieved from: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/677/2/022042/pdf> [In English].
3. Modern Machines In Agriculture. Retrieved from: http://www.befarmex.com/files/292_Chapter%20N.2%20MODE%20RN%20MACHINES%20IN%20AGRICULTURE%20-%20SPAIN.pdf [In English].
4. Tripti Singh. 3 Important Capital Assets Required in a Farm. Retrieved from: <https://www.businessmanagementideas.com/farms/3-important-capital-assets-required-in-a-farm/5685> [In English].
5. Bilousko, Ya.K. & Solovei, D.Yu. (2014). Analiz koniunktury rynku silskohospodarskoi tekhniki v Ukraini [Analysis of the conjuncture of the agricultural machinery market in Ukraine]. *Ekonoma APK*, 1, pp. 40-44 [In Ukrainian].
6. Vyrobnystvo promyslovoi produktsii za vydamy [Production of industrial products by type]. *Derzhavna sluzhba statystyky*. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
7. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy [State Customs Service of Ukraine]. Retrieved from: <https://customs.gov.ua/> [In Ukrainian].
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
9. Zakharchuk, O.V. (2014). Problemy materialno-tekhnichnoho zabezpechennia silskohospodarskykh pidpriemstv Ukrainy [Problems of material and technical support of agricultural enterprises of Ukraine]. *Ekonoma APK*, 7, pp. 92-99 [In Ukrainian].
10. Informatsiino-analitychnyi portal APK Ukrainy [Information and analytical portal of the AIC of Ukraine] (2021). Retrieved from: <https://agro.me.gov.ua/ua> [In Ukrainian].
11. Kuzmyder, H. (1974). Ocena efektywnosci dzialalnosci produkcyjnej po dokonaniu inwestycji rolniczych (na przykladzie RZD SYW w Puczniewie) [Assessment of the efficiency of production activities after agricultural investments (on the example of RZD SYW in Puczniewo)]. *Ekon. org. Roln. Warszawa*, 17, d. 23-106 [In Polish].
12. Lupenko, Yu.O., Zakharchuk, O.V., Vyshnevetska, O.V., et al. (2015). Materialno-tekhnichne zabezpechennia silskoho hospodarstva Ukrainy [Material and technical support of agriculture of Ukraine: guide]. Yu.O. Lupenko, O.V. Zakharchuk (Ed.). Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].
13. Zakharchuk, O.V., Voitiuk, V.D., Mohylova, M.M., et al. (2019). Modernizatsiia materialno-tekhnichnoi bazy ahrarnykh pidpriemstv: monohrafiia [Modernization of material and technical base of agricultural enterprises: monograph]. O.V. Zakharchuk, V.D. Voitiuka (Ed.). Kyiv - Ternopil : FOP Palianytsia V.A. [In Ukrainian].
14. Navrotskyi, Ya.F. (2015). Suchasnyi rozvytok rynku silskohospodarskoi tekhniki [Modern development of the agricultural machinery market]. *Ekonomicnyi analiz: zb. nauk. prats.*, vol. 19 (3), pp. 63-70 [In Ukrainian].

15. Nesterov, O. (2020). Kompensatsiia vartosti tekhniki: shcho za rezultatamy? [Compensation for the cost of equipment: what is the result?]. Ukrainskyi klub aharnoho biznesu. Retrieved from: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/blog/oleg_nesterov/kompensatsiya_vartosti_tekhniki_scho_zh_rezultatami# [In Ukrainian].

16. Nesterov, O. (2021). Kupivlia ukrainskoi tekhniki v ramkakh derzhpidtrymky zmenshylas na 35% [The purchase of Ukrainian equipment under state support decreased by 35%]. Ukrainskyi klub aharnoho biznesu. Retrieved from: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/kupivlya_ukrainskoi_tekhniki_v_ramkakh_derzhpidtrimki_zmenshylas_na_35/ [In Ukrainian].

17. Pro stymuliuvannia rozvytku vitchyznianoho mashynobuduvannia dlia ahropromyslovoho kompleksu : Zakon Ukrainy vid 07.02.2002 r. # 3023 [Pro stymuliuvannia rozvytku vitchyznianoho mashynobuduvannia dlia ahropromyslovoho kompleksu : Zakon Ukrainy vid 07.02.2002. No. 3023]. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3023-14> [In Ukrainian].

18. Pidlisetskyi, H.M., et al. (2001). Formuvannia rynkiv materialno-tekhnichnykh resursiv APK [Formation of markets for material and technical resources of the agro-industrial complex]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

Zakharchuk O. V., Navrotskyi Ya. F., Vishnevetska O. V. Current state and prospects of material and technical support of agriculture

The purpose of the article is to analyze the state of material and technical support of agriculture in Ukraine and develop a scientific justification for proposals to improve it.

Research methods. Use methods: monographic (analysis of the development and provision of agriculture with fixed assets); statistical (to reflect the situation on the market of technical means for agriculture in quantitative and qualitative indicators through a system of absolute and relative indicators); analysis of series of speakers, structural changes (for analysis and identification of trends in the market of agricultural machinery); comparison (comparison of economic indicators); tabular and graphical (visual display of research results in the form of tables and graphs), abstract-logical (generalization and formulation of the conclusion).

Research results. The current state and prospects of development of technical support of agriculture in Ukraine are analyzed. Based on the study of problems with the technical support of agricultural production, especially their active component, scientifically grounded proposals have been developed to improve the material and technical support of agricultural enterprises.

Scientific novelty. Proposals have been developed to improve the logistics of agricultural producers by quantitative and qualitative growth of their capital equipment to ensure timely and high-quality implementation of a full range of agricultural work on modern advanced technologies, increase productivity and income of the rural population.

Practical significance. Calculations of determination of normative need in fixed assets for production of agricultural products for the period till 2025 are carried out. Proposals on increase of capital equipment of agricultural commodity producers are developed. Tabl.: 3. Figs.: 2. Refs.: 18.

Keywords: fixed assets; investments; agricultural machinery; market; material and technical support; compensation of equipment cost.

Zakharchuk Oleksandr Vasylovych - doctor of economic sciences, professor, head of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Navrotskyi Yaroslav Fedorovych - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: yarol.nav@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4677-5306>

Vishnevetska Oksana Vasylivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: ksutasha@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0978-2063>

Захарчук А. В., Навроцкий Я. Ф., Вишневецкая О. В. Современное состояние и перспективы материально-технического обеспечения сельского хозяйства

Цель статьи - проанализировать состояние материально-технического обеспечения сельского хозяйства Украины и разработать научно обоснованные предложения по его улучшению.

Методика исследования. Использованы методы: монографический (анализ развития и обеспечения сельского хозяйства основными производственными средствами); статистический (для отображения ситуации на рынке технических средств для сельского хозяйства в количественном и стоимостном выражении через систему абсолютных и относительных показателей); анализа рядов динамики, структурных сдвигов (для анализа и выявления тенденций показателей рынка сельскохозяйственной техники); сравнения (сопоставления экономических показателей); табличный и графический (наглядное отображение результатов исследования в виде таблиц и графиков); абстрактно-логический (обобщение и формулирование выводов).

Результаты исследования. Проанализировано современное состояние и перспективы развития технического обеспечения сельского хозяйства в Украине. На основе исследования проблем с техническим обеспечением сельскохозяйственного

производства, особенно их активной составляющей, разработаны научно обоснованные предложения по улучшению материально-технического обеспечения сельскохозяйственных предприятий.

Элементы научной новизны. Разработаны предложения по улучшению материально-технического обеспечения сельскохозяйственных производителей путем количественного и качественного роста их фондообеспеченности с целью своевременного и качественного выполнения полного комплекса сельскохозяйственных работ по современным прогрессивным технологиям, повышения производительности труда и доходов сельского населения.

Практическая значимость. Проведены расчеты определения нормативной потребности в основных средствах для производства сельскохозяйственной продукции на период до 2025 г. Разработаны предложения по повышению фондообеспеченности сельскохозяйственных товаропроизводителей. Табл.: 3. Илл.: 2. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: основные средства; инвестиции; сельскохозяйственная техника; рынок; материально-техническое обеспечение; компенсация стоимости техники.

Захарчук Александр Васильевич - доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Навроцкий Ярослав Федорович - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: yarol.nav@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4677-5306>

Вишневецкая Оксана Васильевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: ksutasha@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0978-2063>

Стаття надійшла до редакції 24.03.2021 р.

Фахове рецензування: 20.04.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Захарчук О. В., Навроцкий Я. Ф., Вишневецкая О. В. Сучасний стан та перспективи матеріально-технічного забезпечення сільського господарства. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 79 – 88. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106079>

Zakharchuk, O.V., Navrotskyi, Ya.F. & Vishnevetska, O.V. (2021). Suchasnyi stan ta perspektyvy materialno-tekhnichnoho zabezpechennia silskoho hospodarstva [Current state and prospects of material and technical support of agriculture]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 79 – 88 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106079>

* * *

Новини АПК

Проект «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19, для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» - переможець конкурсу Національного фонду досліджень України

Проект «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19, для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» є одним із переможців конкурсу Національного фонду досліджень України «Наука для безпеки людини та суспільства». Проект розрахований на півтора роки, фінансування якого становить близько двох мільйонів гривень. Науковий керівник проекту - заступниця директора з науково-проектної роботи ННЦ «Інститут аграрної економіки», д.е.н., проф., чл.-кор. НААН Ольга Ходаківська.

„Ми розуміємо, що пандемія швидко не мине, маємо бути готовими до нових викликів, - пояснює Ольга Василівна. - Дуже важливо знати, як реагувати на подібні виклики, що саме має робити наука, а що - держава та суспільство, щоб подолати кризу з найменшими втратами. Іншими словами, потрібен чіткий план дій гарантування продовольчої безпеки населення країни”.

Нині колектив учених працює над відповідною стратегією, яку рекомендуватимуть центральним органам державної влади, органам місцевого самоврядування і самоврядним організаціям товаровиробників. У плані передбачено, як вийти з ситуації, що склалася, як підтримати виробників сільськогосподарської продукції, а також - як діяти, щоб подібні «форс-мажори» не призвели до фінансових втрат у майбутньому. Ольга Ходаківська переконана, що ці рекомендації мають стати «настільною книгою» для ухвалення рішень щодо продовольчої безпеки населення країни.

Джерело: Національний фонд досліджень України

УДК 332.33:332.2.021.8.

JEL Classification: Q12; Q15; Q20; R13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106089>

І. М. САБІЙ

Регулювання земельних відносин: нормативно-правовий аспект у контексті сучасних законодавчих змін

Мета статті - оцінити вплив існуючих законодавчих ініціатив у сфері обігу земель сільськогосподарського призначення на можливість досягнення в Україні Цілей сталого розвитку та запровадження управління земельними ресурсами на засадах інклюзивної моделі сталого сільського розвитку.

Методика дослідження. Використано наступні методи: діалектичні пізнання процесів і явищ; емпіричний (щодо комплексної оцінки сучасного стану регулювання земельних відносин у сільському господарстві); порівняльного аналізу; абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Встановлено у процесі аналізу законів та законопроектів з питань земельної реформи та регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, прийнятих і зареєстрованих у Верховній Раді України протягом 2020-го - першого півріччя 2021 р., їхній вплив на рівень життєздатності та конкурентоспроможності одноосібних, фермерських, сімейних фермерських господарств, дрібних і середніх сільськогосподарських підприємств у нових правових та економічних умовах.

Елементи наукової новизни. Визначено вплив окремих законодавчих ініціатив у сфері обігу земель сільськогосподарського призначення на можливість досягнення в Україні Цілей сталого розвитку та запровадження управління земельними ресурсами на засадах інклюзивної моделі сталого сільського розвитку.

Практична значущість. Проведено розрахунок суми мінімального податкового зобов'язання (МПЗ) для кожної області України з урахуванням нормативної грошової оцінки ріллі та оцінено його вплив на економічний стан малих і середніх сільгосптоваровиробників. Табл.: 6. Бібліогр.: 38.

Ключові слова: земельні відносини; земельна реформа; Цілі сталого розвитку; сталий сільський розвиток; фермерське господарство; фермерство; сімейна ферма; управління земельними ресурсами; конкурентоспроможність; мінімальне податкове зобов'язання.

Сабій Ігор Михайлович - старший науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10).

E-mail: igor.sabiy@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8237-940X>

Постановка проблеми. У вересні 2015 р. на Саміті Організації об'єднаних Націй (ООН) було затверджено 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР), які набули чинності у січні 2016 р. Такі цілі покладено в основу політики ООН на наступні 15 років. Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку.

Національні завдання, індикатори, завдання та цільові орієнтири виконання знайшли своє відображення у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна». Нині створена національна система завдань і показників Цілей сталого розвитку. Так, 30 вересня 2019 р. Президент України видав Указ «Про Цілі сталого розвитку України

на період до 2030 року», в якому підтримав забезпечення досягнення глобальних цілей сталого розвитку та результатів їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, викладених у Національній доповіді.

Повністю співпадають із проблемами, які невідкладно необхідно вирішувати в Україні, наступні пункти ЦСР:

- подолання бідності;
- подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства;
- забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці;
- забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх;

© І. М. Сабій, 2021

- забезпечення доступності і сталого управління водними ресурсами та санітарією;
- забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх;
- сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх;
- створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям;
- скорочення нерівності;
- забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів;
- забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва;
- захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття [33].

Для досягнення Цілей сталого розвитку ООН оголосила Десятиліття сімейних фермерських господарств у 2019-2028 рр.

Як стверджує офіційний сайт ФАО, метою Десятиліття є підкреслення ролі сімейних фермерських господарств у подоланні голоду і формуванні планетарного продовольчого майбутнього. Сімейні ферми, завдяки своїй мудрості і турботі про землю, визнані ООН «рушіями змін, необхідних для ліквідації голоду, для збалансованішої і стійкішої до зовнішніх впливів планети». Ведення сімейного фермерського господарства відкриває можливість для забезпечення продовольчої безпеки, поліпшення добробуту, раціонального користування природними ресурсами, охорони навколишнього середовища і досягнення сталого розвитку в сільській місцевості [34].

Протягом 2020-го -першого півріччя 2021 р. Верховною Радою України було прийнято ряд законів та зареєстровано законопроекти, які, за твердженням їхніх авторів, завершать в Україні процес проведення земельної реформи. Ці закони і законопроекти суттєво впливатимуть на діяльність уже створених одноосібних, фермерських господарств, сімейних ферм, малих і середніх сільськогосподарських підприємств та на можливість створення нових, що зумовлює

необхідність детального вивчення таких і оцінки їх потенційного впливу в коротко- та середньостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку земельних відносин, доцільності запровадження в Україні ринку земель сільськогосподарського призначення загалом та варіантів моделі цього ринку зокрема, пошук оптимальної для України моделі аграрного устрою були і залишаються предметом вивчення багатьох українських і закордонних науковців, серед них найвагоміші праці: В. Г. Андрійчука [1], Я. М. Гадзала, Ю. Я. Лузана [2,3], П. І. Гайдучього [4], О. І. Гуторова [5], А. С. Даниленка [6], Д. С. Добряка [8], В. М. Жука [2], В. М. Заяця [9], І. Г. Кириленка [10], П.Ф. Кулинича [12], Ю.О. Лупенка [13-17], А. Михненко [18], В. Я. Месель-Веселяка [27, 31], О.М. Могильного [19], Л. Я. Новиковського [20], Б. Й. Пасхавера [21], В. В. Россохи [28], П. Т. Саблука [27, 31], А. М. Третяка [32], М. М. Федорова [27, 20, 31, 35], О.В. Ходаківської [14-17, 27, 30, 31, 36, 37], О. М. Шпичака [38] та ін.

Мета статті - оцінити вплив існуючих законодавчих ініціатив у сфері обігу земель сільськогосподарського призначення на можливість досягнення в Україні Цілей сталого розвитку та запровадження управління земельними ресурсами на засадах інклюзивної моделі сталого сільського розвитку.

Предметом досліджень стала оцінка впливу прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» № 552-IX та інших законів і законопроектів земельної реформи на діяльність уже створених одноосібних, фермерських господарств, сімейних ферм, дрібних і середніх сільськогосподарських підприємств та на можливість створення нових, адже саме ці форми господарювання на селі можуть забезпечити досягнення в Україні Цілей сталого розвитку та запровадження управління земельними ресурсами на засадах інклюзивної моделі сталого сільського розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. За даними Держстату, в Україні у 2020 р. працювало 62 968 агроформувань, які використовували сільськогосподарські угіддя. Серед них 36 277 сільськогосподарських підприємств, 26 691 фермерське господарство; 184 сільськогосподарських підп-

приємства обробляє понад 10 тисяч гектарів землі [7].

За даними сайту Latifundist.com, на 1 січня 2021 р. 100 найбільших українських агрохолдингів сумарно обробляє 6 020,25 тис га землі, що становить 18,5 % усієї ріллі України.

Крім того, за даними Держстату, нині господарську діяльність ведуть близько 4 млн

особистих селянських господарств, у тому числі й ті, що приєднали земельні паї без створення юридичної особи [7].

Зважаючи на наведене вище, можна стверджувати, що закони і законопроекти, які буде оцінено, значною мірою впливатимуть на широкі верстви українського суспільства (табл. 1-6).

1. Оцінка впливу Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 року № 552-IX

Стаття закону	Наслідки ухвалення
...6. Не допускається набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення за відплатними договорами у разі відсутності у набувача права власності документів, які підтверджують джерела походження коштів або інших активів, за рахунок яких набувається таке право.	Фермерські господарства, фізичні особи - підприємці оподатковуються за ставкою єдиного податку, одноосібники не оподатковуються. Отже, документів, які підтверджують джерела походження коштів у сумах, достатніх для придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, у них немає
...«15. До 1 січня 2024 року: а) загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина України не може перевищувати ста гектарів. Зазначене обмеження не поширюється на земельні ділянки, набуті у власність громадянином до набрання чинності цим підпунктом; б) забороняється купівля-продаж або відчуження в інший спосіб на користь юридичних осіб земельних ділянок, які перебувають у приватній власності і віднесені до земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва...»	Закон України «Про фермерське господарство» № 973-IV у редакції від 10.06.2021 передбачає, що фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа, відповідно, фермерські господарства не зможуть купити земельні ділянки сільськогосподарського призначення
II. Прикінцеві положення ... 2. Кабінету Міністрів України у шестимісячний строк з дня опублікування цього Закону: розробити та затвердити порядок здійснення фінансової підтримки громадян і юридичних осіб (у тому числі фермерських господарств) для придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення; розробити та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт Закону України про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо створення у складі спеціальних фондів державного та місцевих бюджетів Фонду розвитку сільських територій, кошти з якого спрямовуються на видатки розвитку: інфраструктури, енергозбереження, освіти та медицини у сільській місцевості та реалізацію державних програм розвитку...	Порядок здійснення фінансової підтримки громадян і юридичних осіб (у тому числі фермерських господарств) для придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення Урядом не розроблено і не затверджено. Фонд розвитку сільських територій не створено

Джерело: На основі Баз даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> [25].

За оцінкою наведеного закону доходимо висновку, що одноосібні, фермерські, сімейні фермерські господарства, малі та середні сільськогосподарські підприємства не

матимуть фінансових інструментів для придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення і не зможуть конкурувати на відкритих земельних торгах із аг-

рохолдингами та іншими учасниками ринку, в яких наявний або достатній запас власних грошових ресурсів із підтвердженням джерел їхнього походження, або доступ до фінансових механізмів.

За оцінкою наведеного закону доходимо висновку, що українські аграрії не зможуть конкурувати з іноземцями на земельних аукціонах.

2. Оцінка впливу Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин" від 28 квітня 2021 року № 1423-IX

Стаття закону	Наслідки ухвалення
Частину третю статті 20 ЗК України викладено у новій редакції, яка не містить норми, згідно з якою "проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки погоджується в порядку, встановленому статтею 186 ¹ цього Кодексу". При цьому статтю 186 ¹ ЗК України, яка визначає "повноваження органів виконавчої влади в частині погодження проєктів землеустрою щодо відведення земельних ділянок", виключено	Власник земельної ділянки приватної форми власності зможе без погодження з уповноваженим органом виконавчої влади самостійно змінити цільове призначення земельної ділянки сільськогосподарського призначення на несільськогосподарське призначення і відчужити таку ділянку іноземцю, особі без громадянства чи іноземній юридичній особі

Джерело: На основі даних Баз даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text> [24].

3. Оцінка впливу Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо продажу земельних ділянок та набуття права користування ними через електронні аукціони» від 18 травня 2021 року № 1444-IX

Стаття закону	Наслідки ухвалення
"Стаття 127. Продаж земельних ділянок державної чи комунальної власності та набуття прав користування ними"; ... "2. Продаж земельних ділянок державної чи комунальної власності та набуття прав користування ними (оренди, суперфіцію, емфітевзису) здійснюються на конкурентних засадах (на земельних торгах) у формі електронного аукціону у випадках та порядку, встановлених главою 21 цього Кодексу";... ... 2. Земельні торги проводяться у формі електронного аукціону в режимі реального часу в мережі Інтернет, за результатами проведення якого укладається договір купівлі-продажу, оренди, суперфіцію, емфітевзису земельної ділянки з переможцем земельних торгів, який запропонував найвищу ціну за земельну ділянку, що продається, або найвищу ціну за придбання прав емфітевзису, суперфіцію, або найвищий розмір орендної плати, зафіксовані під час проведення земельних торгів (далі – цінова пропозиція)	Власником земельної ділянки за таких умов ставатиме виключно той, хто запропонував найвищу ціну за земельну ділянку, що продається, або найвищу ціну за придбання прав емфітевзису, суперфіцію, або найвищий розмір орендної плати, зафіксовані під час проведення земельних торгів
4. Звернення стягнення на земельні ділянки або прав на них (суперфіцію, емфітевзису) здійснюється державним виконавцем, приватним виконавцем під час виконання рішень, що підлягають примусовому виконанню в порядку, встановленому Законом України "Про виконавче провадження" з урахуванням вимог цього Кодексу	Норма закону дає можливість звертати стягнення на земельні ділянки сільськогосподарського призначення або права на них (суперфіцій, емфітевзис)

Джерело: На основі Баз даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text> [23].

За оцінкою наведеного закону робимо висновки, що без підтримки держави одноосібники, фермерські господарства, сімейні ферми, малі та середні сільськогосподарські підприємства, фермери-початківці будуть неконкурентоспроможними порівняно з іншими гравцями на ринку землі.

Крім того, власник земельної ділянки сільськогосподарського призначення або прав на неї відтепер може втратити її за борги, які не пов'язані із сільськогосподарським виробництвом.

4. Оцінка проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань консолідації земель» від 28.04.2021 року № 5438

Стаття закону	Наслідки ухвалення
I. Внести зміни до таких законодавчих актів України: 1. У Земельному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2002 р., № 3-4, ст. 27): ... 2) доповнити Закон статтею 37² такого змісту: “Стаття 37². Право власника на обмін суміжної земельної ділянки сільськогосподарського призначення 1. 3 метою консолідації земель власник земельної ділянки сільськогосподарського призначення має право звернутися до суду з позовом про обмін суміжної земельної ділянки на іншу рівноцінну земельну ділянку. ... 4) статтю 186 доповнити частиною двадцять першою такого змісту: “21. ... За відсутності згоди зацікавлені особи можуть вимагати затвердження проєкту землеустрою щодо консолідації земельних ділянок у судовому порядку	Прийняття цього закону дає можливість сильнішим гравцям ринку землі рішенням суду забирали в одноосібників, фермерських господарств, сімейних ферм, малих та середніх сільськогосподарських підприємств земельні ділянки, в поліпшення якості яких вони роками вкладали гроші і переселяти на непродуктивні або малопродуктивні землі
2. Статтю 3, частини першу—шосту статті 5 Закону України “Про особисте селянське господарство” (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 29, ст. 232; 2015 р., № 21, ст. 133) виключити	Виключення цих статей із Закону України “Про особисте селянське господарство” унеможливить передання фізичним особам у власність або оренду земельних ділянок розміром не більше 2,0 гектара для ведення особистого селянського господарства. Земельні ділянки особистого селянського господарства могли використовуватися для ведення особистого селянського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства
4. У Законі України “Про фермерське господарство” (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 45, ст. 363 із наступними змінами): 1) частину першу статті 1 викласти в такій редакції: “1. Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку.”; 2) частину другу статті 5 та статтю 15 виключити	Внесення таких змін у Закон України “Про фермерське господарство” звужує саме поняття фермерського господарства. Ці зміни ущемлюють право громадян, які створили фермерське господарство, облаштувати житло в тій частині наданої для ведення фермерського господарства земельної ділянки, з якої забезпечується зручний доступ до всіх виробничих об'єктів господарства, створення відокремленої фермерської садиби, якій надається поштова адреса, якщо житло членів фермерського господарства знаходиться за межами населених пунктів

	Виключення статті 15, яка чітко регламентує обов'язки фермерського господарства та його членів, а саме: а) забезпечувати використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням; б) додержувати вимог законодавства про охорону довкілля; в) сплачувати податки та збори; г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів; г) не допускати зниження родючості ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі; д) надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів; е) дотримувати санітарних, екологічних та інших вимог щодо якості продукції; є) дотримувати правил добросусідства та встановлених обмежень у використанні земель і земельних сервітутів; ж) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем призведе до ерозії, зниження родючості ґрунтів, нецільового використання землі, напруження санітарно-епідеміологічної та екологічної ситуації, межових спорів тощо
--	---

Джерело: На основі даних Офіційний портал Верховної Ради України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71783 [22].

За оцінкою наведеного проєкту закону доходимо висновку, що його прийняття дасть змогу сильнішим гравцям ринку землі рішенням суду забирати в одноосібників, фермерських господарств, сімейних ферм, малих та середніх сільськогосподарських підприємств земельні ділянки, унеможливить передання фізичним особам у власність або оренду земельних ділянок розмі-

ром не більше 2,0 гектара для ведення особистого селянського господарства, звужує саме поняття фермерського господарства, ущемлюватиме права громадян, які створили фермерське господарство, призведе до ерозії, зниження родючості ґрунтів, нецільового використання землі, напруження санітарно-епідеміологічної та екологічної ситуації, межових спорів тощо.

5. Оцінка проєкту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень» від 18.06.2021 року № 5600-4

Стаття закону	Наслідки ухвалення
І. Внести до Податкового кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2011 р., № 13–17, ст. 112) такі зміни: ... 5) доповнити підпунктом 14.1.114² такого змісту: “14.1.114² мінімальне податкове зобов'язання – мінімальна величина податкового зобов'язання зі сплати податків, зборів, платежів, контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи, пов'язаних з виробництвом та реалізацією власної сільськогосподарської продукції та/або з власністю та/або користуванням (орендою, суборендою, емфітевзисом, постійним користуванням) земельними ділянками, віднесеними до сільськогосподарських угідь, розрахована відповідно до цього Кодексу.	Запровадження мінімального податкового зобов'язання (МПЗ) призведе до суттєвого збільшення податкового навантаження на фізичних осіб, особисті селянські, малі фермерські господарства, інших малих суб'єктів господарювання, які на відміну від великих сільськогосподарських товаровиробників, для яких унаслідок запровадження МПЗ рівень фіскального навантаження не зміниться, або зміниться несуттєво, не мають можливості зменшувати податкове зобов'язання з МПЗ за рахунок інших податків та зборів

Сума мінімальних податкових зобов'язань, визначених щодо кожної із земельних ділянок, право користування якими належить одній юридичній або фізичній особі, в тому числі фізичній особі – підприємцю, є загальним мінімальним податковим зобов'язанням”; ... “38¹.1. Мінімальне податкове зобов'язання (МПЗ) обчислюється за формулою: $\text{МПЗ} = \text{НГО} \times S \times K \times M / 12,$ де: МПЗ - мінімальне податкове зобов'язання; НГО - нормативна грошова оцінка 1 га земельної ділянки: для земельної ділянки, нормативна грошова оцінка якої проведена, - нормативна грошова оцінка 1 га відповідної земельної ділянки з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно до порядку, встановленого цим Кодексом; для земельної ділянки, нормативна грошова оцінка якої не проведена, - нормативна грошова оцінка 1 га ріллі по Автономній Республіці Крим або по області з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно до порядку, встановленого цим Кодексом; S - площа земельної ділянки, га; M - кількість календарних місяців, протягом яких земельна ділянка перебуває у власності, оренді, користуванні на інших умовах (в тому числі на умовах емфітевзису) платника податків; K - коефіцієнт, який становить 0,04	
8.У пункті 140.4 статті 140: 1) підпункт 140.4.4 викласти в такій редакції: “140.4.4. на суму від'ємного значення об'єкта оподаткування платника (крім великих платників податків) минулих податкових (звітних) років”; 2) доповнити підпунктом 140.4.4¹ такого змісту: «140.4.4¹ на суму від'ємного значення об'єкта оподаткування великого платника податків протягом десяти послідовних податкових (звітних) років, починаючи з податкового (звітного) року виникнення такого від'ємного значення об'єкта оподаткування»	Пропонується застосовувати положення щодо зменшення фінансового результату до оподаткування податком на прибуток підприємств виключно великими платниками податків на суму від'ємного значення об'єкта оподаткування протягом 10 послідовних податкових (звітних) років, починаючи з податкового (звітного) року виникнення такого від'ємного значення об'єкта оподаткування

Джерело: На основі даних офіційного порталу Верховної Ради України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72283 [26].

За оцінкою наведеного проєкту закону доводимо висновку, що його прийняття призведе до суттєвого збільшення податкового навантаження на фізичних осіб, особисті селянські, малі фермерські господарства, інших малих суб'єктів господарювання, з одно-

го боку, та надання податкових пільг виключно великим платникам податків з іншого.

Визначено суму МПЗ для кожної області України з урахуванням нормативної грошової оцінки 1 га ріллі та багаторічних насаджень.

6. Сума МПЗ з урахуванням нормативної грошової оцінки 1 га ріллі, грн

Область	Рілля		Багаторічні насадження	
	НГО 1 га, грн	МПЗ 1 га, грн	НГО 1 га, грн	МПЗ 1 га, грн
АРК	26 005	1 040,20	58 459	2 338,36
Вінницька	27 184	1 087,36	47 053	1 882,12
Волинська	21 806	872,24	41 349	1 653,96
Дніпропетровська	30 251	1 210,04	55 608	2 224,32
Донецька	31 111	1 244,44	58 459	2 338,36
Житомирська	21 411	856,44	35 646	1 425,84
Закарпатська	27 268	1 090,72	37 072	1 482,88

Запорізька	24 984	999,36	41 349	1 653,96
Івано-Франківська	26 087	1 043,48	37 072	1 482,88
Київська	26 531	1 061,24	42 775	1 711,00
Кіровоградська	31 888	1 275,52	67 015	2 680,60
Луганська	27 125	1 085,00	47 053	1 882,12
Львівська	21 492	859,68	27 091	1 083,64
Миколаївська	27 038	1 081,52	47 053	1 882,12
Одеська	31 017	1 240,68	62 737	2 509,48
Полтавська	30 390	1 215,60	64 163	2 566,52
Рівненська	21 938	877,52	37 072	1 482,88
Сумська	26 793	1 071,72	49 904	1 996,16
Тернопільська	29 035	1 161,40	57 034	2 281,36
Харківська	32 237	1 289,48	67 015	2 680,60
Херсонська	24 450	978,00	37 072	1 482,88
Хмельницька	30 477	1 219,08	52 756	2 110,24
Черкаська	33 646	1 345,84	74 144	2 965,76
Чернівецька	33 264	1 330,56	62 737	2 509,48
Чернігівська	24 065	962,60	55 608	2 224,32
Середня по Україні	27 499,7	1 099,98	50 531,84	2 021,27

Джерело: Власні розрахунки за даними Держстату [7].

Висновки. Як засвідчила оцінка законодавчої бази, одноосібні, фермерські, сімейні фермерські господарства, малі та середні сільськогосподарські підприємства не тільки не зможуть конкурувати на ринку земельних ділянок сільськогосподарського призначення з іншими учасниками, а й втрачатимуть землі, які зараз обробляють. Домінуватимуть на ринку земельних ділянок сільськогосподарського призначення агрохолдинги, транснаціональні корпорації та інші гравці зі значними фінансовими ресурсами та ширшими інституціями й організаційними можливостями.

За правових й економічних умов, що формують наведені закони і законопроекти на першому етапі запровадження купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення, на ринку переважатимуть гравці, основною метою яких буде купівля земельних ділянок не для подальшого їх обробітку, а для концентрації і консолідації привабливих земельних масивів для подальшого їх перепродажу після 1 січня 2024 р., коли відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31 березня 2020 року № 552-IX одна фізична чи юридична особа матиме право володіти 10 000 га землі сільськогосподарського призначення. За таких умов земля сільськогосподарського призначення в Україні з основного засобу виробництва сільськогосподарської продукції

може перетворитися у предмет перепродажу та спекуляції.

Конкурентоспроможності одноосібних, фермерських, сімейних фермерських господарств, малих і середніх сільськогосподарських підприємств також не сприятиме посилення податкового тиску на них через запровадження мінімального податкового зобов'язання та надання податкових пільг великим платникам податків через застосування положення щодо зменшення фінансового результату до оподаткування податком на прибуток підприємств на суму від'ємного значення об'єкта оподаткування протягом 10 послідовних податкових (звітних) років, починаючи з податкового (звітного) року виникнення такого від'ємного значення об'єкта оподаткування.

Запровадження законодавцем вищенаведених правових й економічних умов зумовить продаж або передачу малими виробниками в оренду земельних ділянок, які вони зараз обробляють, скорочення виробництва і припинення діяльності одноосібних, фермерських, сімейних фермерських господарств, малих та середніх сільськогосподарських підприємств.

Такі фактори, у свою чергу, призведуть до зростання безробіття у сільській місцевості, зниження надходжень до бюджетів усіх рівнів, відтоку робочої сили у міста та за кордон, поглиблення демографічної кризи, подальшого закриття закладів освіти, медицини, охорони здоров'я, соціального захисту, поглиблення нерівності, напруже-

ності екологічної й санітарно-епідеміологічної ситуації, зниження конкуренції та монополізації сільськогосподарського виробництва, зміни структури агровиробництва, товарної структури експорту-імпорту, зростання цінової пропозиції на внутрішньому ринку продовольства тощо.

Отже, проаналізовані закони і законопроекти, що стосуються земельної реформи та запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення, не сприяють досягненню в Україні Цілей сталого розвитку та запровадженню управління земельними ресурсами на засадах інклюзивної моделі сталого сільського розвитку.

Задля досягнення в Україні Цілей сталого розвитку та запровадження управління земельними ресурсами на засадах інклюзивної моделі сталого сільського розвитку Кабінету Міністрів України та Верховній Раді України

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. 213 с.
2. Гадзало Я. М., Жук В. М. Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю : наук. доп. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 40 с.
3. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Земельна реформа: проблеми і перспективи розвитку аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 5-14.
4. Гайдучий П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні. Київ : ТОВ «Інформаційні системи», 2015. 448 с.
5. Гуторов О. І. Концептуальні засади формування ринку земель сільськогосподарського призначення. *Збірник наукових праць ТДАУ. Серія: Економічні науки*. Мелітополь : Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2012. № 2 (18). Т. 1. С. 114-120.
6. Даниленко А. С. Основні напрями удосконалення земельних відносин та їх роль у формуванні стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. *Економіка АПК*. 2001. № 4. С. 28-32.
7. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Добряк Д. С. Земельна реформа і формування ринку землі в Україні. *Економічний часопис*. 1999. № 6. С. 31-34.
9. Заяць В. М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 390 с.
10. Кириленко І. Г., Кравчук В. П. Актуальні проблеми земельного ринку в Україні. *Економіка АПК*. 2012. № 5. С. 26-29.
11. Концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року: проєкт / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, В. А. Мамчур, Р. Я. Корінець. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 20 с.
12. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія. Київ : Логос, 2011. 688 с.
13. Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*. 2013. № 7. С. 5-20.
14. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 5-15.
15. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві : аналітичний огляд. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 52 с.

варто перейняти досвід управління земельними ресурсами у країнах Євросоюзу та США.

Метою земельної політики як в ЄС, так і в США визначено збереження моделі багатфункціонального сільського господарства, що характеризується насамперед малими і середніми формами господарювання сімейного типу й кооперативними об'єднаннями, гарантуванням прав власності на майно та землю, справедливим доступом до виробничих і природних ресурсів на відповідній території з урахуванням потреб суспільства, включаючи інтереси майбутніх поколінь.

Країни ЄС та США застосовують різні регуляторні механізми задля збереження і розвитку фермерських господарств сімейного типу, недопущення спекуляції землею сільськогосподарського призначення, забезпечення земельними ресурсами суб'єктів, які безпосередньо на них господарюють [16, 17].

References

1. Andriichuk, V.H. (2007). Kapitalizatsiia silskoho hospodarstva: stan ta ekonomichne rehuliuвання rozvytku : monohrafiia [Capitalization of agriculture: the state and economic regulation of development: monograph]. Nizhyn : Aspekt-Polihrاف [In Ukrainian]
2. Hadzalo, Ya.M. & Zhuk, V.M. (2015). Naukovi osnovy rozvytku ahrarnoho pidpriemnytstva ta silskykh terytorii za selozberihaiuchoiu modelliu : naukova dopovid [Scientific bases of development of agrarian business and rural territories according to the village-preserving model: scientific report]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
3. Hadzalo, Ya.M. & Luzan, Yu.Ya. (2017). Zemelna reforma: problemy i perspektyvy rozvytku ahrarnoi ekonomiky [Land reform: problems and prospects for the development of the agricultural economy]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 5-14 [In Ukrainian].
4. Haidutskyi, P.I. (2015). Ahrarna reforma L. D. Kuchmy v Ukraini [Agrarian reform of L.D. Kuchma in Ukraine]. Kyiv : TOV «Інформаційні системи» [In Ukrainian].
5. Hutorov, O.I. (2012). Kontseptualni zasady formuvannia rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Conceptual bases of formation of the market of agricultural lands]. *Zbirnyk naukovykh prats TDAU. Serii: Ekonomichni nauky. Melitopol : Vyd-vo Melitopolska typohrafiia «Liuks»*, 2 (18), vol. 1, pp. 114-120 [In Ukrainian].
6. Danylenko, A.S. (2001). Osnovni napriamy udoskonalennia zemelnykh vidnosyn ta yikh rol u formuvanni strategii natsionalnoi prodovolchoi bezpeky Ukrainy u XXI stolitti [The main directions of improving land relations and their role in shaping the strategy of national food security of Ukraine in the XXI century]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 28-32 [In Ukrainian].
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
8. Dobriak, D.S. (1999). Zemelna reforma i formuvannia rynku zemli v Ukraini [Land reform and land market formation in Ukraine]. *Ekonomichni chasopys*, 6, pp. 31-34 [In Ukrainian].
9. Zaiats, V.M. (2012). Rozvytok rynku silskohospodarskykh zemel : monohrafiia [Development of the market of agricultural lands: monograph]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
10. Kyrilenko, I.H. & Kravchuk, V.P. (2012). Aktualni problemy zemelnogo rynku v Ukraini [Current problems of the land market in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 26-29 [In Ukrainian].

16. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В., Юрченко І. В. Ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення: досвід країн ЄС. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 80 с.
17. Лупенко Ю.О., Ходаківська О. В., Юрченко І. В. Світовий досвід ринкового обігу землі сільськогосподарського призначення. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 120 с.
18. Михненко А., Щур Н. Світові моделі соціальної політики: уроки для України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. Вип. 2. С. 219-227. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadvu_2011_2_31.
19. Могильний О. М. Державне регулювання орендних земельних відносин: політекономічний підхід. *Ефективна економіка*. 2018. № 5. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua>.
20. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи / за наук. ред. Л. Я. Новаковського. Київ : Аграр. наука, 2015. 48 с.
21. Пасхавер Б. Й. Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 47-53.
22. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань консолідації земель : Проект Закону України від 28.04.2021 року № 5438. Офіційний портал Верховної Ради України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71783.
23. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо продажу земельних ділянок та набуття права користування ними через електронні аукціони : Закон України від 18 травня 2021 року № 1444-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-20#Text>.
24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин : Закон України від 28 квітня 2021 року № 1423-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text>.
25. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31 березня 2020 року № 552-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>.
26. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень : Проект Закону України від 18.06.2021 № 5600-4. Офіційний портал Верховної Ради України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72283.
27. Рекомендації щодо забезпечення розвитку земельних відносин у ринкових умовах / Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я., Саблук П. Т., Ходаківська О. В. [та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2009. 60 с.
28. Россиха В. В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 107-109.
29. Сайт Latifundist.com. URL : <https://latifundist.com/rating/top100#308>.
30. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин у сільському господарстві на період до 2020 року / [Федоров М. М., Ходаківська О. В., Корчинська С. Г., Солов'яненко Н. А.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. М. Федорова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 60 с.
31. Трансформація земельних відносин до ринкових умов : матеріали Одинадцятих річних зборів Всеукр. Конгресу вчених економістів-аграрників 26-27 лют. 2009 р. / [Саблук П.Т., Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я., Ходаківська О. В. та ін.] ; за заг. ред. П. Т. Саблука. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2009. 115 с.
32. Третяк А. М. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин в Україні на 2015-2025 роки. *Землевпорядний вісник*. 2014. № 12. С. 18-22.
33. Урядовий портал. URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>.
34. ФАО. URL : <http://www.fao.org/family-farming-decade/home/ru/>.
35. Федоров М. М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 55-60.
11. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., Mamchur, V.A. & Korinets, R.Ya. (2021). Kontseptsiiia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv na period do 2030 roku: proiekt [The concept of development of family farms for the period up to 2030: a project]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
12. Kulynych, P.F. (2011). Pravovi problemy okhorony i vykorystannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini : monohrafiia [Legal problems of protection and use of agricultural lands in Ukraine: monograph]. Kyiv : Lohos [In Ukrainian].
13. Lupenko, Yu.O. & Kropyvko, M.F. (2013). Ahrokhodnyhny v Ukraini ta posylennia sotsialnoi spriamovanosti yikh diialnosti [Agroholdings in Ukraine and strengthening the social orientation of their activities]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 5-20 [In Ukrainian].
14. Lupenko, Yu.O. & Khodakivska, O.V. (2016). Naukovi zasady zaprovadzhennia rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Scientific principles of introduction of market circulation of agricultural lands]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 5-15 [In Ukrainian].
15. Lupenko, Yu.O. & Khodakivska, O.V. (2015). Transformatsiia zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi : analitychnyi ohliad [Transformation of land relations in agriculture: an analytical review]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
16. Lupenko, Yu.O., Khodakivska, O.V. & Yurchenko, I.V. (2019). Rynkovyi obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia: dosvid krain YeS [Market turnover of agricultural land: the experience of EU countries]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
17. Lupenko, Yu.O., Khodakivska, O.V. & Yurchenko, I.V. (2019). Svitovyi dosvid rynkovoho obihu zemli silskohospodarskoho pryznachennia [World experience of market circulation of agricultural land]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
18. Mykhnenko, A. & Shchur, N. (2011). Svitovi modeli sotsialnoi polityky: uroky dlia Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, 2, pp. 219-227. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadvu_2011_2_31 [In Ukrainian].
19. Mohylnyi, O.M. (2018). Derzhavne rehuliuвання orendnykh zemelnykh vidnosyn: politekonomichnyi pidkhid [State regulation of leased land relations: a political-economic approach]. *Efektivna ekonomika*, 5. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua> [In Ukrainian].
20. Natsionalna dopovid shchodo zavershennia zemelnoi reformy [National report on the completion of land reform]. (2015). L. Ya. Novakovskiy (Ed.). Kyiv : Ahrar. Nauka [In Ukrainian].
21. Paskhaver, B.Yo. (2009). Rynok zemli: svitovyi dosvid ta natsionalna stratehiia [Land market: world experience and national strategy]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 47-53 [In Ukrainian].
22. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy z pytan konsolidatsii zemel : Proekt Zakonu Ukrainy vid 28.04.2021 roku # 5438 [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Land Consolidation: Draft Law of Ukraine of April 28, 2021 No. 5438]. Ofitsiynyi portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71783 [In Ukrainian].
23. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo prodazhu zemelnykh dilianok ta nabuttia prava korystuvannia nymy cherez elektronni auktsiony : Zakon Ukrainy vid 18 travnia 2021 roku # 1444-IX [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Sale of Land Plots and Acquisition of the Right to Use Them Through Electronic Auctions: Law of Ukraine of May 18, 2021 No. 1444-IX]. VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-20#Text> [In Ukrainian].
24. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia systemy upravlinnia ta derehuliatcii u sferi zemelnykh vidnosyn : Zakon Ukrainy vid 28 kvitnia 2021 roku # 1423-IX [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Improvement of the System of Management and Deregulation in the Sphere of Land Relations: Law of Ukraine of April 28, 2021 No. 1423-IX]. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text> [In Ukrainian].

36. Ходаківська О. В. Екологізація аграрного виробництва : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 350 с.

37. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 33-41.

38. Шпичак О. М., Боднар О. В. Проблеми власності та формування ціни землі сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2012. № 12. С.3-9.

25. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo umov obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia : Zakon Ukrainy vid 31 bereznia 2020 roku # 552-IXh [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Conditions of Circulation of Agricultural Lands: Law of Ukraine of March 31, 2020 No. 552-IX]. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> [In Ukrainian].

26. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia zbalansovanosti biudzhetykh nadkhodzen : Proekt Zakonu Ukrainy vid 18.06.2021 № 5600-4 [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Ensuring Balance of Budget Revenues: Draft Law of Ukraine of June 18, 2021 No. 5600-4]. Official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72283 [In Ukrainian].

27. Fedorov, M.M., Mesel-Veseliak, V.Ya., Sabluk, P.T., Khodakivska, O.V., et al. (2009). Rekomendatsii shchodo zabezpechennia rozvytku zemelnykh vidnosyn u rynkovykh umovakh [Recommendations for ensuring land development relations in market conditions]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian]

28. Rossokha, V.V. (2009). Ekonomichniy potentsial zemli ta problemy yoho vyznachennia v rynkovykh umovakh hospodariuvannia [Economic potential of land and problems of its definition under market conditions]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 107-109 [In Ukrainian].

29. Sait Latifundist.com. Cite Latifundist.com. Retrieved from: <https://latifundist.com/rating/top100#308> [In Ukrainian].

30. Fedorov, M.M., Khodakivska, O.V., Korchynska, S.H. & Solov'ianenko, N.A., et al. (2012). Stratehichni napriamy rozvytku zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi na period do 2020 roku [Strategic directions of development of land relations in agriculture for the period up to 2020]. Yu.O. Lupenko, M.M. Fedorov (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

31. Sabluk, P.T., Fedorov, M.M., Mesel-Veseliak, V.Ya., Khodakivska, O.V., et al. (2009). Transformatsiia zemelnykh vidnosyn do rynkovykh umov : materialy Odynadtsiatykh richnykh zboriv Vseukr. Konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv 26-27 liut. 2009 r. [Transformation of land relations to market conditions: materials of the Eleventh Annual Meeting All-Ukrainian. Congress scientific economists-agrarians February 26-27, 2009]. P.T. Sabluk (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

32. Tretiak, A.M. (2014). Stratehichni napriamy rozvytku zemelnykh vidnosyn v Ukraini na 2015-2025 roky [Strategic directions of development of land relations in Ukraine for 2015-2025]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 12, pp. 18-22 [In Ukrainian].

33. Uriadovyi portal [Government portal]. Retrieved from : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina> [In Ukrainian].

34. ФАО [FAO]. Retrieved from : <http://www.fao.org/family-farming-decade/home/ru/> [In Russian].

35. Fedorov, M.M. (2011). Zemelna reforma i rozvytok rynkovykh zemelnykh vidnosyn [Land reform and development of market land relations]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 55-60 [In Ukrainian].

36. Khodakivska, O.V. (2015). Ekolohizatsiia ahrarynoho vyrobnytstva : monohrafiia [Greening agricultural production: monograph]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

37. Khodakivska, O.V. & Mohylnyi, O.M. (2017). Ahrokhodnyh Ukrainy: ahraryna polityka ta vyklyky maibutnomu [Agroholdings of Ukraine: agricultural policy and challenges for the future]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 33-41 [In Ukrainian].

38. Shpychak, O.M. & Bodnar, O.V. (2012). Problemy vlasnosti ta formuvannia tsiny zemli silskohospodarskoho pryznachennia [Problems of ownership and price formation of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 3-9 [In Ukrainian].

Sabii I. M. Regulation of land relations: the regulatory aspect in terms of modern legislative changes

The purpose of the article is to assess the impact of existing legislative initiatives in the field of agricultural land turnover on the possibility of achieving the Sustainable Development Goals in Ukraine and the implementation of land management based on an inclusive model of sustainable rural development.

Research methods. The following methods were used: dialectical methods of cognition of processes and phenomena; empirical method (based on a comprehensive assessment of the current state of regulation of land relations in agriculture); comparative analysis method; abstract-logical (theoretical generalizations and formulation of conclusions).

Research results. Established in the process of analysis of laws and bills on land reform and regulation of market circulation of agricultural land, adopted and registered in the Verkhovna Rada of Ukraine during 2020 - the first half of 2021, their impact on the level of viability and competitiveness of individuals, farmers, family farms, small and medium-sized agricultural enterprises in the new legal and economic conditions.

Scientific novelty. The influence of individual legislative initiatives in the field of agricultural land turnover on the possibility of achieving the Sustainable Development Goals in Ukraine and the introduction of land management based on an inclusive model of sustainable rural development has been determined.

Practical significance. The calculation of the amount of the minimum tax liability (MTL) for each region of Ukraine, taking into account the normative monetary value of the arable land, was carried out and its impact on the economic situation of small and medium-sized agricultural producers was assessed. Figs.: 6. Refs.: 38.

Keywords: land relations; land reform; Sustainable development goals; sustainable rural development; farming; farming; family farm; land administration; competitiveness; minimum tax liability.

Sabii Ihor Mykhailovych - senior research fellow of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: igor.sabiy@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8237-940X>

Сабий И. М. Регулирование земельных отношений: нормативно-правовой аспект в контексте современных законодательных изменений

Цель статьи - оценить влияние существующих законодательных инициатив в сфере оборота земель сельскохозяйственного назначения на возможность достижения в Украине Целей устойчивого развития и внедрения управления земельными ресурсами на основе инклюзивной модели устойчивого сельского развития.

Методика исследования. Использованы следующие методы: диалектические познания процессов и явлений; эмпирический (по комплексной оценке современного состояния регулирования земельных отношений в сельском хозяйстве); сравнительного анализа; абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирования выводов).

Результаты исследования. Установлено в процессе анализа законов и законопроектов по вопросам земельной реформы и регулирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения, принятых и зарегистрированных в Верховной Раде Украины в течение 2020-го - первого полугодия 2021 г., их влияние на уровень жизнеспособности и конкурентоспособности индивидуальных, фермерских, семейных фермерских хозяйств, мелких и средних сельскохозяйственных предприятий в новых правовых и экономических условиях.

Элементы научной новизны. Определено влияние отдельных законодательных инициатив в сфере оборота земель сельскохозяйственного назначения на возможность достижения в Украине Целей устойчивого развития и внедрения управления земельными ресурсами на основе инклюзивной модели устойчивого сельского развития.

Практическая значимость. Проведен расчет суммы минимального налогового обязательства (МНО) для каждой области Украины с учетом нормативной денежной оценки пашни и оценено его влияние на экономическое положение малых и средних сельхозтоваропроизводителей. Табл.: 6. Библиогр.: 38.

Ключевые слова: земельные отношения; земельная реформа; Цели устойчивого развития; устойчивое сельское развитие; фермерское хозяйство; фермерство; семейная ферма; управления земельными ресурсами; конкурентоспособность; минимальное налоговое обязательство.

Сабий Игорь Михайлович - старший научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10).

E-mail: igor.sabiy@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8237-940X>

Стаття надійшла до редакції 05.05.2021 р.

Фахове рецензування: 28.05.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Сабій І. М. Регулювання земельних відносин: нормативно-правовий аспект у контексті сучасних законодавчих змін. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 89 – 100. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106089>

Sabii, I.M. (2021). *Reguluvannia zemelnykh vidnosyn: normatyvno-pravovyi aspekt v konteksti suchasnykh zakonodavchykh zmin* [Regulation of land relations: the regulatory aspect in terms of modern legislative changes]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 89 – 100 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106089>

* * *

УДК 63:351.823:316.42/.43(477)

JEL Classification: O18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106101>

І. О. ТОМАШУК, аспірант*

Методологічні положення сільського розвитку в контексті функціонування об'єднаних територіальних громад

Мета статті - надати методологічне обґрунтування економіки сільського розвитку об'єднаних територіальних громад на засадах системно-діяльного підходу як джерела й організації проведення наукової роботи.

Методика дослідження. Застосовано: системно-діяльнісний підхід у методології дослідження процесів пізнання, практики й оцінювання сільського розвитку; систематизація методологічних підходів дослідження процесів формування та економіки розвитку об'єднаних територіальних громад; історичний метод - для побудови селюформуючих моделей сільського розвитку; методи аналізу й синтезу - для окреслення типів сільських економік за факторними ознаками; абстрактно-логічний метод - для обґрунтування структури економічного потенціалу сільського розвитку; програмно-цільовий метод - для управління сільським розвитком територіальних громад; структурно-функціональний підхід - для алгоритму реалізації програмно-цільового методу щодо розробки стратегічних напрямів активізації розвитку територіальної громади.

Результати дослідження. Обґрунтовано можливість сільського розвитку об'єднаних територіальних громад на засадах удосконалення наукової бази їх функціонування та забезпечення самодостатності. Концептуально активізація сільського розвитку фокусується на взаємодії об'єкта дослідження - територіально-просторового базису життєдіяльності соціуму і суб'єкта дослідження - соціально-економічної системи господарювання. Сформовані типи сільських економік на засадах агроцентризму сприяють подоланню бідності, на засадах диверсифікації - мінімізації дисбалансу між сільськими і міськими регіонами. Зрівноважений сільський розвиток об'єднаних територіальних громад забезпечує економічний потенціал, що включає обґрунтовано сформовані та задіяні виробничі, трудові, інноваційні, інформаційні, підприємницькі, фінансові й соціальні ресурси, можливості та резерви. Формування і розроблення перспектив зрівноваженого розвитку об'єднаних територіальних громад здійснюється на підставі системного, функціонального та програмно-цільового підходів.

Елементи наукової новизни. Сформовано селоутворюючі моделі сільського розвитку. Систематизовано методологічні підходи дослідження до процесів функціонування і розвитку сільських територіальних громад. Запропоновано алгоритм використання програмно-цільового методу для управління сільським розвитком об'єднаних територіальних громад.

Практична значущість. Методологія дослідження сільського розвитку на засадах системно-діяльного підходу та удосконаленій науковій базі слугує орієнтиром для ухвалення раціональних організаційних-управлінських і соціально-економічних рішень щодо обґрунтування та вибору шляхів та напрямів забезпечення самодостатності сільських територіальних громад. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 32.

Ключові слова: сільський розвиток; територіальна громада; економіка; потенціал; управління.

Томашук Іван Олегович - аспірант відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: vanja771@icloud.com

Постановка проблеми. За період реформи децентралізації (2015-2020 рр.) в Україні шляхом добровільного об'єднання суміжних міських, селищних і сільських рад із 10 966 од. створено 1370 територіальних громад, серед яких 375 міських, 424 селищних і 571 од. сільських із територіями 137,6, 202,6 та 174,1 тис. км² відповідно. Передання

частини повноважень і функцій виконавчої влади органам місцевого самоврядування для виконання власних і делегованих державою функцій за збалансованою тріадою «відповідальність-ресурси-повноваження» зорієнтовано на активізацію економічного зростання країни завдяки ефективному використанню соціально-економічних ресурсів територій, виконання положень забезпечення спроможності громади для підвищення рівня і якості життя місцевого населення за принципом «знизу-доверху».

* Науковий керівник - Ю. О. Лупенко, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© І. О. Томашук, 2021

Організаційні засади об'єднання суміжних територіальних громад визначено нормативно-правовими актами, а практичні положення, що деталізують формування спроможних територіальних громад, окреслено відповідною Методикою та належним удосконаленням законодавчо-нормативного забезпечення цього процесу. Створення передумов розвитку сільських територій до 2025 р. передбачено у відповідній Концепції. Проблемним залишається питання подальшого розвитку сільських територіальних громад для досягнення їхньої спроможності, що потребує обґрунтування методологічних положень його розв'язку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Надання підтримки процесу розроблення й реалізації реформ в Україні, що забезпечується співпрацею з Організацією економічного співробітництва та розвитку, спирається на використання деяких інструментів ОЕСР як орієнтиру та основи для визначення, просування й закріплення реформ, а також на процеси незалежної експертної оцінки відповідно до міжнародних стандартів та передових практик. У руслі цього питання перебувають і основні аспекти наукової діяльності, що проявляються у співвідношенні фундаментального та прикладного дослідження сільських територіальних громад, виявлення частки його теоретичних елементів, удосконалення понятійного апарату, встановлення тенденцій і закономірностей функціонування, побудови моделей розвитку та отримання нового знання.

Загальні питання методології економічних досліджень розглядають у своїх наукових працях В. Россоха, О. Петриченко та ін. [21, 22, 12, 15], методології розвитку сільських територій О. Дудзяк, Н. Покотильська [5]; оцінювання чинників державного регулювання та напрямів соціально-економічного розвитку сільських територій з урахуванням активно діючих трансформацій здійснюють А. Сава [24], В. Готра, А. Ковач [3]; наукові основи, стратегічні пріоритети та напрями сталого розвитку сільських територій розробляють Я. Гадзало, В. Жук, М. Малік, О. Булавка та ін. [14, 26]; проблеми сталого розвитку територій в умовах децентралізації влади, використання наявних ресурсів, модернізації місцевого самоврядування та підвищення його ефективності за рахунок нематеріальних активів визначають О. Боровська та ін. [18]; стан і тенденції

формування об'єднаних територіальних громад аналізують Ю. Лупенко, М. Могилова, В. Рябоконь та ін. [28]; методичні засади оцінювання рівня інклюзивного розвитку сільського соціуму та сільських територій опрацьовують Ю. Лупенко, А. Гудоров [11], а моделі оцінювання успішності розвитку територіальних громад з орієнтацією на людину пропонує Н. Мохорт [13]; особливості проходження й оцінювання ефективності адміністративно-фінансової децентралізації та ризики формування спроможних територіальних громад окреслюють В. Кравців, І. Сторонянська та ін. [27]; підходи до оцінювання впливу децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів, успішного продовження реформи децентралізації й перетворення її на стимул формування ефективної політики регіонального розвитку розглядають О. Шевченко та ін. [4]; проблемами реформування і розвитку сільського господарства як основного виду діяльності на сільських територіях опікуються П. Саблук, В. Месель-Веселяк, М. Пугачов [19, 20]. Проведені авторами дослідження розширюють і поглиблюють окремі питання методологічного знання про формування й розвиток сільських територіальних громад та закладають підвалини для системного опрацювання цієї проблематики з використанням системно-діяльного підходу.

Мета статті - надати методологічне обґрунтування економіки сільського розвитку об'єднаних територіальних громад на засадах системно-діяльного підходу як джерела й організації проведення наукової роботи.

Виклад основних результатів дослідження. Будь-яке наукове дослідження, яким би абстрактним воно не здавалося, має практичне значення, оскільки наука інтегрує два найважливіші компоненти - систему наукових знань і систему наукової діяльності. Система наукових знань складається з таких основних елементів, як теорія, закони, парадигми, гіпотези, концепції, поняття й наукові методи. Складність, багатоглибкість і міждисциплінарність дослідження проблеми формування та розвитку сільських територіальних громад схиляють до необхідності її системного вивчення, що структурно формується різними рівнями методології науки.

Методологія - це специфічна система, що включає в себе категорії, теорії, парадигми і методи, які мають характерне цільове при-

значення, що поєднуються з дійсністю. Методологія науки є багаторівневим і поліфункціональним утворенням, своєрідним джерелом, що вказує шлях наукового пошуку й пізнання, способом діяльності, спрямованим на її організацію та виконання. Однак поняття методології вирізняється суттєвими відмінностями в його інтерпретації. У багатьох зарубіжних школах методологія ототожнюється з методами дослідження, а у вітчизняній науковій практиці методологію розглядають як учення про методи пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження та здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів. Найчастіше методологію тлумачать як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом, що застосовуються в певній науці [15].

Досконалість і практичне значення наукового пошуку визначається системно-діяльнісним підходом до методології як наукового пізнання взаємозумовленості, взаємозв'язку та залежності систем знань і систем діяльності, своєрідного джерела й організації роботи, вчення про структуру, способи, сукупності методів і прийомів дослідження проблем та перетворення дійсності. Хоча цей підхід має складну архітектуру, включає кілька найважливіших підсистем і залишається недостатньо розробленим, можливо виділити принаймні три взаємодоповнюючі в реальному житті різновиди діяльності: пізнавальну, практичну і оцінну [21, 22].

Процес пізнання включає в себе накопичення, узагальнення, систематизацію та логічне осмислення фактів, без яких не може існувати жодна наука. У разі нестачі фактичних матеріалів для отримання наукових результатів висувуються науково обґрунтовані припущення (гіпотези), які в результаті перевірки можуть виявитися як істинними, так і хибними. Гіпотезою може бути первісне формулювання, імовірна закономірність, що має важливе значення для розвитку науки. За робочу гіпотезу проведеного дослідження слугує припущення про можливість поступової активізації сільського розвитку об'єднаних територіальних громад (ОТГ) на засадах удосконалення наукової бази обґрунтування процесів їх функціонування та розроблення напрямів забезпечення самодостатності.

Метою будь-якого наукового дослідження стає всебічне, об'єктивне, ґрунтовне вивчення явищ, процесів, їхніх характеристик, зв'язків на підставі визначених завдань, розроблених у науці принципів і методів пізнання, а також отримання корисних для діяльності людини результатів, впровадження їх у виробництво для підвищення його ефективності [12].

Дослідження практики формування і розроблення перспектив збалансованого розвитку ОТГ здійснюється на підставі алгоритмізованого поєднання системного, функціонального, програмно-цільового, синергетичного, багатокритеріального та структурного підходів (табл. 1).

1. Систематизація наукових підходів до дослідження процесів формування та розвитку об'єднаних територіальних громад

Назва підходу	Характеристика та сфера застосування у процесі наукового дослідження
Системний	Розгляд процесів формування та розвитку ОТГ як цілісної, складної, динамічної соціо-еколого-економічної системи, що включає підсистеми ресурсного потенціалу, управління, впливу, соціально-економічної інфраструктури для забезпечення самодостатності громади. У межах системного підходу до аналізу об'єкта дослідження формулюються проблема, мета та завдання його вивчення, встановлюються тенденції розвитку, проводиться аналіз проблем, пропонуються шляхи їх розв'язання, розробляються концептуальні засади та стратегічні напрями підвищення рівня сільського розвитку ОТГ та приймаються рішення щодо його ресурсного забезпечення
Функціональний	Використання функціонального підходу зумовлене необхідністю виявлення особливостей інституційного впливу на розвиток підприємницької діяльності в ОТГ; розвиток сільських поселень, відтворення населення сільської місцевості та її демографічного потенціалу; розвиток соціальної інфраструктури та системи надання державних і соціальних послуг; забезпечення сприятливого для життєдіяльності екологічного стану довкілля, медичного обслуговування населення; відтворення природних ресурсів та трудового потенціалу; збереження культурних традицій тощо

Програмно-цільовий	Застосування програмно-цільового підходу базується на вдосконаленні системи принципів, визначенні та обґрунтуванні комплексу його складників, виявленні умов результативного впровадження проєктів у практику, використанні кращих здобутків європейських країн, що надасть можливість розробити та запропонувати методичні заходи для досягнення самодостатності сільських територіальних громад
Синергетичний	Дослідження розвитку сільських територіальних громад у межах синергетичного підходу базується на відкритості регіональної соціо-еколого-економічної системи, нерівномірності розвитку соціальних, економічних, екологічних явищ і процесів, незворотності еволюційного розвитку, наявності дисбалансів у процесах інституційних, соціальних і економічних перетворень. Використання цього підходу дає можливість враховувати невизначеність причинно-наслідкових залежностей, безсистемність характеру розвитку природно-господарських систем, природу виникнення випадкових різновекторних напрямів розвитку, комплексність дослідження кількісних і якісних методів аналізу різних за природою явищ і процесів
Багатокритеріальний	У межах багатокритеріального підходу сільські територіальні громади розглядаються крізь призму простору і природного середовища; поселення з низькою щільністю населення; місця, де переважна частина трудових ресурсів зайнята в аграрній сфері; місцевості, що характеризується високими логістичними і трансакційними витратами, пов'язаними з великими відстанями від міст і низьким рівнем розвитку інфраструктури
Структурний	Застосування підходу дає можливість розглядати сільську територіальну громаду в контексті визначеного утворення, структури, сукупності, частини, компонента, які мають різні функціональні компоненти (природно-ресурсний, інституційний, економічний, екологічний, соціальний тощо)

Джерело: Систематизовано автором з використанням [16, 29].

Концептуально активізація сільського розвитку фокусується на обґрунтуванні взаємодії об'єкта й суб'єкта дослідження на макро-, мезо- та мікрорівнях аграрного сектору економіки, який надає імпульс інвестиційному, технологічному й соціальному забезпеченню функціонування громад та може стати локомотивом територіального соціо-еколого-економічного розвитку.

Розгляд концептуальних засад сільського розвитку в межах багатозначного теоретичного обґрунтування й практичного функціонування ОТГ зумовив виокремлення таких позицій наукових інтересів:

- ✓ міждисциплінарний підхід до розроблення теоретичних засад розвитку сільських територіальних громад, що поєднує методологічну базу природничих і суспільних наук та статистично-математичний апарат;

- ✓ застосування принципу системності в аналізі й синтезі складників сільського розвитку, що припускає виділення специфічних і загальних критеріїв, які відображають сутність цього поняття і механізмів соціально-економічної, екологічної й суспільно-політичної стабільності;

- ✓ трансформація загальнотеоретичних положень розвитку сільських територіальних громад щодо конкретних сфер економічної діяльності;

- ✓ шляхи, методи і засоби формування ментальності, культури й свідомості насе-

лення, розвитку комунікативних процесів у контексті сільського розвитку та управління суспільною свідомістю самоорганізованих громад, що мають враховувати менталітет сільського населення, сформований у процесі еволюції селоформуючих моделей (рис. 1).

На рівні ОТГ найменшою мірою серед зазначених напрямів наукового пошуку розроблена теорія окремих сфер діяльності в територіальній системі виробництва, особливостей господарювання у процесі технологічних змін, раціонального співіснування та взаємодії соціуму і природи, суспільного розвитку й економічного зростання, підвищення рівня та якості життя населення, імперативів соціо-еколого-економічного та організаційно-технологічного розвитку, що зміщує фокус уваги до сільських територіальних громад і визначає траєкторію їх подальшого розвитку.

Так, економіка, як постійно змінювана система, характеризується циклічністю, диспропорційністю, кризовими явищами, спадами і підйомами, залежністю від множини чинників, значущість яких для економіки також змінюється. Сучасне суспільство перетворилося на набагато складнішу детерміновану систему. Для нього стали властивими як загальні ринкові закони, так і сукупності психологічних, ментальних, генетичних, інерційних, природно-просторових,

історичних та інших компонент, що визначають специфіку, темпи розвитку й адапти-

вність кожної національної системи до нових реалій [10].

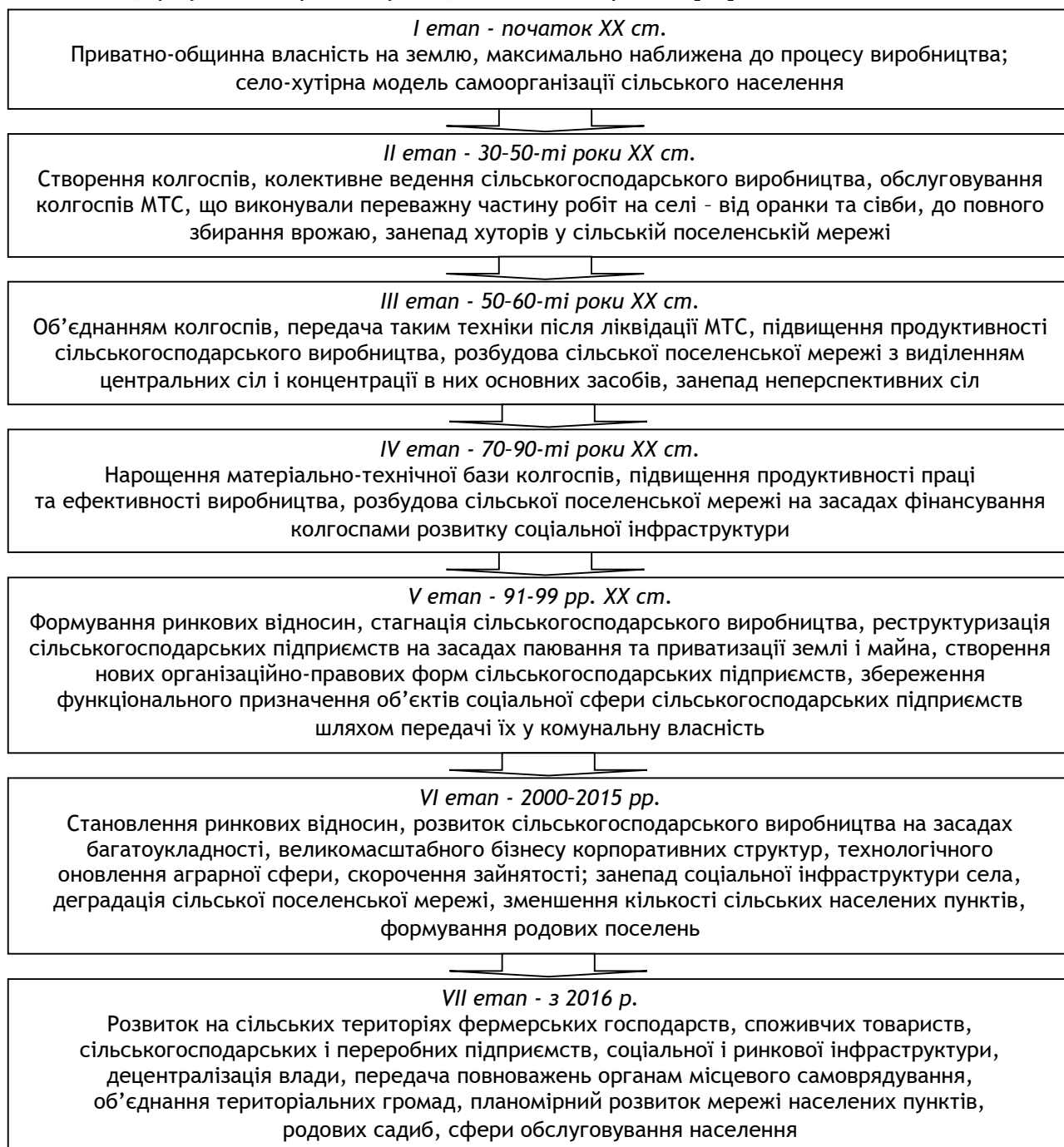


Рис. 1. Селоформуючі моделі сільського розвитку

Джерело: Розроблено автором.

Щодо різноманіття методологічних підходів до дослідження формування та розвитку сільських територіальних громад, то ці процеси водночас перебувають у площині різних видів економік, системно досліджених і викладених у науковій праці М. Лобаса і В. Россохи [9].

Індустріальна економіка не створює «чистого» продукту, а лише надає нову форму сировині й матеріалам, а значить, ба-

гатства, вироблені промисловою працею, виникають завдяки доходам, які забезпечує земля, і які самі по собі безплідні й відтворюються завдяки доходам від земельних угодь.

Біоекономіка (фізична економія) забезпечує додатковий продукт (додаткова вартість) нагромадженням сонячної енергії завдяки людській праці. Засновник української школи фізичної економії С. Подолинський

довів, що робота людства з економічним еквівалентом 1/10 має здатність перетворювати на прийнятну для задоволення потреб людини кількість енергії, яка у 10 разів перевищує її власну величину. На єдності економічного, фізичного, соціального, біологічного і космічного він побудував нову наукову парадигму, існування в природі «процесу людської праці з коефіцієнтом корисної дії понад сто процентів». Згідно з цим «законом Подолинського», людина, зберігаючи й нагромаджуючи сонячну енергію, забезпечує збалансований розвиток природи і суспільства [17, с. 17-47].

Монетарна економіка, завдяки якій формуються кредитно-фінансові відносини, забезпечує всі фази суспільного відтворення (виробництво, розподіл, обмін, споживання). Головною умовою і чинником зростання монетаризації економіки визнано розвиток національної економіки, зростання обсягів виробництва і послуг. Особливістю монетарної економіки сучасності вирізняється значний розрив між номінальною і реальною грошовою масою, який створює розрив між реальною потужністю виробленого суспільством валового продукту і спекулятивним капіталом, незабезпеченим реальною потужністю, що супроводжується інфляційними процесами в суспільстві.

Інноваційна економіка спрямована на вивчення закономірностей науково-технологічного прогресу, концепцій екзогенного чинника впливу на господарську систему. Зміна технологій виробництва зумовлює стрибок від старої виробничої функції до нової, корекцію економічної моделі, перехідний стан розвитку суспільства, спричиняє циклічність розвитку економіки, функцією якої, з одного боку, стає виявлення і демонтаж старого, віджилого, недієздатного, тоді як з іншого - створення передумов для утвердження нового, надання шансу перспективному.

Регіональна економіка являє собою систему суспільних відносин, яка історично склалася в межах економічного району, що характеризується соціально-економічними особливостями, виділяється спеціалізацією і структурою господарства, природно-ресурсним та демографічним потенціалами, комплексом галузей з виробництва товарів і надання послуг. Поняття «регіональна економіка» охоплює виробничі, фінансові, кредитні, суспільні відносини території конкрет-

ного регіону, форми і методи організації виробництва, комплексного управління регіоном.

Культурокреативна економіка поєднує поведінкову (*behavior economics*) й середовищну (*environments economics*) економіки, що включають рівень життя, традиції, національні уподобання, екологічні активи і творче перетворення їх у ресурси й чинники сучасної економіки, яке можна розглядати як своєрідну реакцію на збурення та проблеми суспільного розвитку. Економічна поведінка, що давно перейшла до категорії мейстріму, пов'язана з людською поведінкою, вибором і прийняттям рішень стосовно раціонального використання ресурсів (простору, енергії, матеріальних ресурсів, часу, зусиль, грошей) з метою задоволення потреб.

Інституціональна економіка, як сучасний напрям економічної теорії, обґрунтовує цілісну систему наукових категорій, понять, моделей, методів дослідження і дає змогу повніше й глибше відображати спеціальними економічними науками власні об'єкти та предмети досліджень, застосовувати нові методи наукового аналізу.

Радикальні ринкові реформи в агропромисловій сфері, здійснені без належного наукового обґрунтування, призвели до створення ситуації, коли за наявності практично всіх необхідних для економічного зростання умов сільська економіка продовжує перебувати у стані стагнації. Невідповідність прогнозів і реальних результатів ринкових перетворень на селі викликає необхідність теоретичного осмислення ситуації, що склалася в аграрному секторі економіки, формування міцного фундаменту для розробки й реалізації науково обґрунтованої державної політики в цій сфері. У цьому контексті особливої ваги набувають проблеми пошуку ефективних моделей та інструментів інституційних перетворень в аграрному секторі, теоретико-методологічного обґрунтування організаційно-економічних механізмів його подальшої адаптації до ринкової економіки [19;20].

Політика розвитку сільських регіонів на засадах сільськогосподарського виробництва (агроцентризму), що провадиться для подолання бідності, підвищення рівня і якості життя населення, характерна для індустріальних країн. У розвинених країнах світу вона виступає коригувальним інструментом диверсифікації сільської економіки для

мінімізації дисбалансу між сільськими і урбанізованими регіонами та визначається на основі аналітичного зіставлення особливостей функціонування сільської й міської місцевості [31, 32].

Вузьке розуміння ролі й місця села в суспільстві та національній економіці призвело до переважання точкових заходів державної політики з реформування сільської економіки, спрямованих переважно на зміну організаційно-економічних і правових умов здійснення аграрного виробництва. Однак зміна формальних умов не завжди супроводжувалась адекватною трансформацією реальної практики соціально-економічної взаємодії та мотивації господарської діяльності основних суб'єктів економіки села. Головною причиною тривалої системної деградації українського села та неефективності державних програм зі стимулювання економічної активності сільського населення стала суперечність між існуючим інституціональним середовищем і зміненими формальними організаційно-економічними умовами [7].

Сільська економіка як наука вивчає специфічні форми прояву економічних законів у цій сфері, механізмів їх впливу на розвиток та закономірності функціонування аграрного виробництва. Предмет науки акцентований на дослідженні виробничих відносин в аграрному секторі, тоді як об'єкт - на сільському господарстві країни і окремих її регіонів, діяльності сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм.

В Україні сформувалися наступні типи сільських економік, які суттєво різняться між собою певним набором факторних ознак [6]:

монофункціональна - характеризується низьким рівнем розвитку організованого сектору сільської економіки з домінуванням неформальної аграрної зайнятості в ОТГ. Їх віддаленість від великих урбанізованих центрів обмежує можливості комунікації, знижуючи рівень міської маятникової міграції;

слаборозвинена - характеризується також низьким рівнем розвитку організованого сектору, проте значення аграрної сфери у забезпеченні зайнятості сільського населення нижче, ніж у попередньому типі. Значна частина економічно активного населення ОТГ реалізує свій трудовий потенціал, працевлаштовуючись у міських населених пунктах;

агророзвинена - найбільш поширений тип сільської економіки, що характеризується порівняно вищим рівнем розвитку організованого сектору сільської економіки з високим ступенем залежності від сільськогосподарської зайнятості, формальної та неформальної;

урбанізована (приміська) - характеризується відносно невисоким рівнем розвитку організованого сектору сільської економіки, проте більш диверсифікованим. При цьому роль сільськогосподарського сектору не применшується, але частка зайнятих у сільському господарстві - найменша серед усіх типів сільських економік;

диверсифікована - сільська економіка з високим рівнем міської трудової міграції сільського населення (майже половина сільського трудового потенціалу працевлаштована у міській економіці).

Реформа адміністративно-територіального устрою та запровадження в Україні основ фінансової децентралізації передбачають певну економічну, фінансову, організаційну та управлінську незалежність територіальної громади від центральних органів влади та їх рішень. Така автономія можлива лише при повному й ефективному використанні усіх можливостей та наявних ресурсів з максимальною віддачею від їх залучення. Зрівноважений сільський розвиток ОТГ на основі інтеграційного моніторингу і комплексного аналізу забезпечує механізм економічно обґрунтованого формування та використання наявного ресурсного потенціалу.

Трактування поняття «потенціал» як певної інтегральної характеристики сукупності можливостей, властивостей, засобів, способів і резервів розвитку певного об'єкта дає змогу окреслити межі визначення та аналізу категоріального апарату «економічний потенціал ОТГ». На нашу думку, під цим терміном слід розуміти здатність, можливості та перспективи залучення і використання наявних і потенційних ресурсів та резервів для забезпечення розвитку сільської територіальної громади. Низький економічний потенціал територіальної громади свідчить про обмежену можливість залучення й використання ресурсів, а відтак, і невисоку вірогідність щодо можливостей активізації розвитку ОТГ.

Економічний потенціал характеризується сукупністю наявних та придатних для мобілізації елементів економічної системи, що

використовуються або можуть бути використаними для соціально-економічного зростання. Водночас його необхідно розглядати у взаємозв'язку з існуючими виробничими відносинами, які виникають між працівниками, трудовими колективами, управлінським апаратом підприємств, організацій і галузей національної економіки стосовно використання їх здатностей до створення матеріальних благ і послуг. Економічний потенціал територіальної громади становить частину інтегрального потенціалу території з наявністю суспільних відносин, об'єктів, зв'язків, ресурсів, можливостей їх використання, управління та організації з метою забезпечення комплексного розвитку адміністративно-територіальної одиниці.

Окреслюється економічний потенціал інтегрованою сумою бюджетного потенціалу об'єднаної територіальної громади, фінансово-економічного потенціалу суб'єктів господарювання, які розташовані або проводять свою діяльність на її території, домогосподарств, позабюджетних фондів і рівня їх взаємодії та характеризується динамічністю, постійною зміною й оновленням взаємозв'язків у системі та функціональною залежністю його складників [8].

Структура економічного потенціалу ОТГ включає комплекс взаємопов'язаних складників або підсистем виробничого, трудового, інноваційного, інформаційного, підприємницького та фінансового потенціалу, в якому доцільно акцентувати увагу на трудовому потенціалі об'єднаної територіальної громади, оскільки сільська місцевість - це середовище проживання основної маси працівників аграрного сектору. Відповідно існує тісний зв'язок між розвитком сільських територій і рівнем їх трудового потенціалу.

Розв'язання соціальних, адміністративних, екологічних та економічних проблем органами місцевого самоврядування пов'язано з поліпшенням демографічної ситуації, привабливості сільських населених пунктів для проживання, підвищенням психофізичного, інтелектуального, морально-культурного, мотиваційного та інших компонентів трудового потенціалу. Раціональна реалізація функцій сільських територій значно поліпшує його стан та рівень використання. Проте більшою мірою сільський трудовий потенціал визначається виключно як ресурс, наділений необхідними параметрами для виконання виробничих і господарських

операцій переважно в сільськогосподарських підприємствах.

Місцевою владою трудовий потенціал ОТГ часто розглядається як демографічне явище в контексті кількісних, статеві-вікових та інших показників. Однак успішність активізації сільського розвитку - це віддзеркалення комплексного розвитку трудового потенціалу ОТГ, створення умов для забезпечення його активізації та відповідної мотивації. Стимулювання розвитку трудового потенціалу в масштабах сільських територій тісно пов'язано з їх функціями й передбачає створення для працівників і мешканців певної цінності проживання та праці в сільській місцевості. Вирішення проблем інфраструктурного характеру, проблем у сфері охорони здоров'я й освіти підвищує цінність проживання у сільській місцевості та створює передумови для розвитку і продуктивності трудового потенціалу.

Стосовно категорії «людський потенціал», то вона являє собою синтез двох базових понять: людського капіталу і якості життя, враховує як капіталовкладення в людину, так і стан соціального середовища, що формує особистість людини та умови її існування.

Категорії «трудова потенція» і «людський капітал» мають багато спільного, оскільки характеризують психофізіологічні, професійні, кваліфікаційні, моральні та інші аспекти розвитку особистості. Трудова потенція людини визначає можливості її участі в економічній діяльності, а поняття «людський капітал» акцентує увагу на тих якостях, які можуть стати джерелом доходів для індивіда, підприємства, територіальної громади.

Відносно новим підходом до структуризації ресурсного потенціалу сільської територіальної громади стало використання категорії соціального капіталу як нематеріального активу комунікативної діяльності, під яким розуміють коопераційні відносини між громадянами, що сприяють вирішенню проблем колективних дій. По-іншому кажучи - це «здатність людей працювати разом для досягнення спільних цілей у групах та організаціях, наявність певного набору неформальних цінностей або норм, які приймаються усіма членами групи, дозволяють їм співпрацювати» [30].

Соціальний капітал доцільно розглядати як продуктивну цінність соціальних зв'язків не лише у вузькому розумінні виробництва товарів/послуг, а й у контексті виробництва

широкого кола добре продуманих результатів суспільної діяльності, довгострокових активів у формі знання, інститутів, культури, релігії тощо, здатності забезпечувати стабільний дохід персональних носіїв у тривалій перспективі, потужності, генерувати додану вартість у процесі колективної співпраці, а також схильності до самозростання, спроможності як специфічної форми активу спільного користування, щоб забезпечувати персональний та колективний добробут членів сільської територіальної громади [11, 13, 23].

Економічну сутність категорії соціального капіталу трактують як систему відносин, які не обмежуються ринковими та продукують формування нових стимулів і мотивів економічного розвитку, інновацій, забезпечують нові форми поєднання чинників виробництва і розміщення ресурсів, які у сукупності дають змогу отримати синергетичний ефект у соціально-економічному розвитку сільської територіальної громади. Потенційна здатність соціального капіталу максимізувати пролонгований добробут відображає усталені пропорції між залученими обсягами фізичного, природного, людського, трудового капіталів і рівнем споживання населення, тоді як кінетична - формується під впливом імпульсів інновативного соціального інвестування [25].

При аналізі структурних елементів економічного потенціалу територіальної громади доцільно в подальшому диференціювати їх на реальні та потенційні складники. Врахування потенційного складника значно підвищує показники формування та використання економічного потенціалу територіальної громади, ніж при визначенні лише реального. Увагу слід сфокусувати на дослідженні та оцінюванні резервів нарощування економічного потенціалу територіальної громади - резервів-ресурсів, які вказують на обсяг невикористаних ресурсних компонент, та резервів-можливостей, які відображають спроможність соціально-економічної системи до ефективного функціонування [2]. Аналіз процесів розвитку ОТГ, зокрема ефективності використання її економічного потенціалу в контексті визначення фактичних показників та резервів нарощування, дають змогу комплексно оцінити здатність громади до забезпечення сталого розвитку на довгострокову перспективу та встановити рівень її спроможності й самодостатності.

З огляду на доцільність поєднання системного, функціонального, програмно-цільового, синергетичного, багатокритеріального та структурного підходів у процесі дослідження процесів формування та розвитку ОТГ, слід зауважити, що пріоритетною функціональною компонентою забезпечення розвитку будь-якої економічної системи виступає планування.

Суть програмно-цільового підходу до забезпечення розвитку ОТГ полягає у виявленні проблем, що потребують дослідження й ефективного розв'язання, розроблення стратегічних планів або відправних програм усунення перешкод на шляху досягнення поставлених цілей та формування відповідних економічних механізмів діяльності. Програмно-цільова модель забезпечує узгодження цілей плану і проєкту з наявністю ресурсів за допомогою спеціальних програм, що налаштовує на комплексне здійснення проєктних робіт і ефективний розвиток виробництв, соціальної сфери, інфраструктури та інших складників сільської економіки.

Програмно-цільовий підхід до розвитку ОТГ - це одна з основних форм комплексного і системного підходу до процесів управління об'єктами, процесами, відносинами різної природи та змісту, способом вирішення великих і складних завдань шляхом розроблення та реалізації програмних заходів, орієнтованих на цілі, досягнення яких забезпечує розв'язання наявних проблем. Його застосування полягає у визначенні необхідних ресурсів для вирішення комплексних завдань, гармонізації усіх видів діяльності, активізації заходів, які здійснюються окремими інституціями й різними рівнями управління, а також відстеженні результатів і оцінюванні ефективності ухвалених рішень та здійснених запланованих заходів.

Сутність програмно-цільового підходу до розвитку сільських територій зводиться до необхідності гармонізації стратегічного плану об'єднаної територіальної громади, який має чітко окреслені результати виконання стратегії з мотивами та цілями членів громади, а також зі стратегією розвитку й секторальними стратегіями економіки регіону та держави загалом.

Програмно-цільовий підхід визнано типом управління в економіці, який складається з підготовки різних варіантів управлінських рішень у вигляді прогнозів, проєктів, програм і планів з обґрунтуванням їхньої

оптимальності, забезпеченням можливості виконання й контролю за виконанням таких.

Планування включає процес підготовленого визначення цілей, завдань, термінів, темпів, пропорцій і основних засобів їх реалізації й запровадження в життя, а також спеціально розроблені показники проведення моніторингу існуючих та альтернативних варіантів рішень, за допомогою яких приймається найбільш результативне. Основними методологічними принципами планування слугують науковість, соціальна спрямованість і пріоритет суспільних потреб; підвищення ефективності суспільного виробництва; пропорційність та збалансованість; пріоритетність; узгодження короткострокових і перспективних цілей та завдань. Методи цільового планування стають системою засобів розробки, обґрунтування, взаємоузгодження й оптимізації планових завдань показників, до яких належать балансовий, нормативний, аналітичний, варіантний, проблемно-цільовий, економіко-математичний, комплексний тощо.

Ініціювати процес розроблення стратегії сільського розвитку може будь-який суб'єкт (громадяни, представники органу місцевого самоврядування, громадські організації тощо). Для цього необхідно обґрунтувати власне бачення актуальності й корисності стратегічного планування для територіальної громади, визначити можливі перешкоди щодо запровадження стратегічного планування та шляхи їх подолання. Важливо заручитися розумінням і підтримкою місцевого керівництва, насамперед сільського (селищного) голови, що має бути підтверджено місцевим нормативним актом та доведено до широкого загалу територіальної громади початок роботи над підготовкою стратегії місцевого розвитку [1].

Стратегічне планування розвитку територіальних громад - це системна технологія обґрунтування й ухвалення найважливіших рішень відносно бажаного майбутнього стану території та способів його досягнення на основі аналізу зовнішнього середовища і внутрішнього потенціалу та формування уз-

годжених із членами територіальної громади дій, на яких концентруються зусилля, ресурси основних суб'єктів місцевого розвитку.

Практичну інтерпретацію методологічних положень застосування програмно-цільового підходу щодо обґрунтування перспектив розвитку ОТГ можна представити у вигляді алгоритму (рис. 2).

Використання програмно-цільового підходу до розвитку ОТГ повинно охоплювати розробку та обґрунтування територіально орієнтованого комплексу заходів, спрямованих на довгостроковий соціально-економічний розвиток і захист навколишнього середовища. Вони мають здійснюватися у співпраці з територіальними одиницями врядування та громадськими й економічними партнерами, враховувати порівняльний аналіз економічних показників, методологію стратегічного планування, проектування розвитку через активізацію громадського сектору, просування процесу планування, встановлення зв'язків між громадськістю і владою.

Управління сільським розвитком - це цілеспрямована зміна економічних, екологічних, демографічних, соціальних, культурних, побутових, інституційних умов функціонування села у напрямі зростання рівня і якості життя його мешканців та моделі, в якій цілеспрямована зміна всіх найважливіших чинників розвитку села планується, здійснюється і контролюється громадами за сприяння держави.

Зазначимо, що надмірна централізація влади стала однією з критичних причин стагнації національного господарства. Спроби прискорення економічного розвитку країни без активного залучення місцевого самоврядування та створення стимулів для територіального економічного розвитку виявилися марними. Механізм передання частини повноважень і функцій виконавчої влади органам місцевого самоврядування зорієнтований на максимальне збереження й закріплення прав громад на вирішення питань місцевого значення та зміцнення інституційних засад реалізації цих прав.

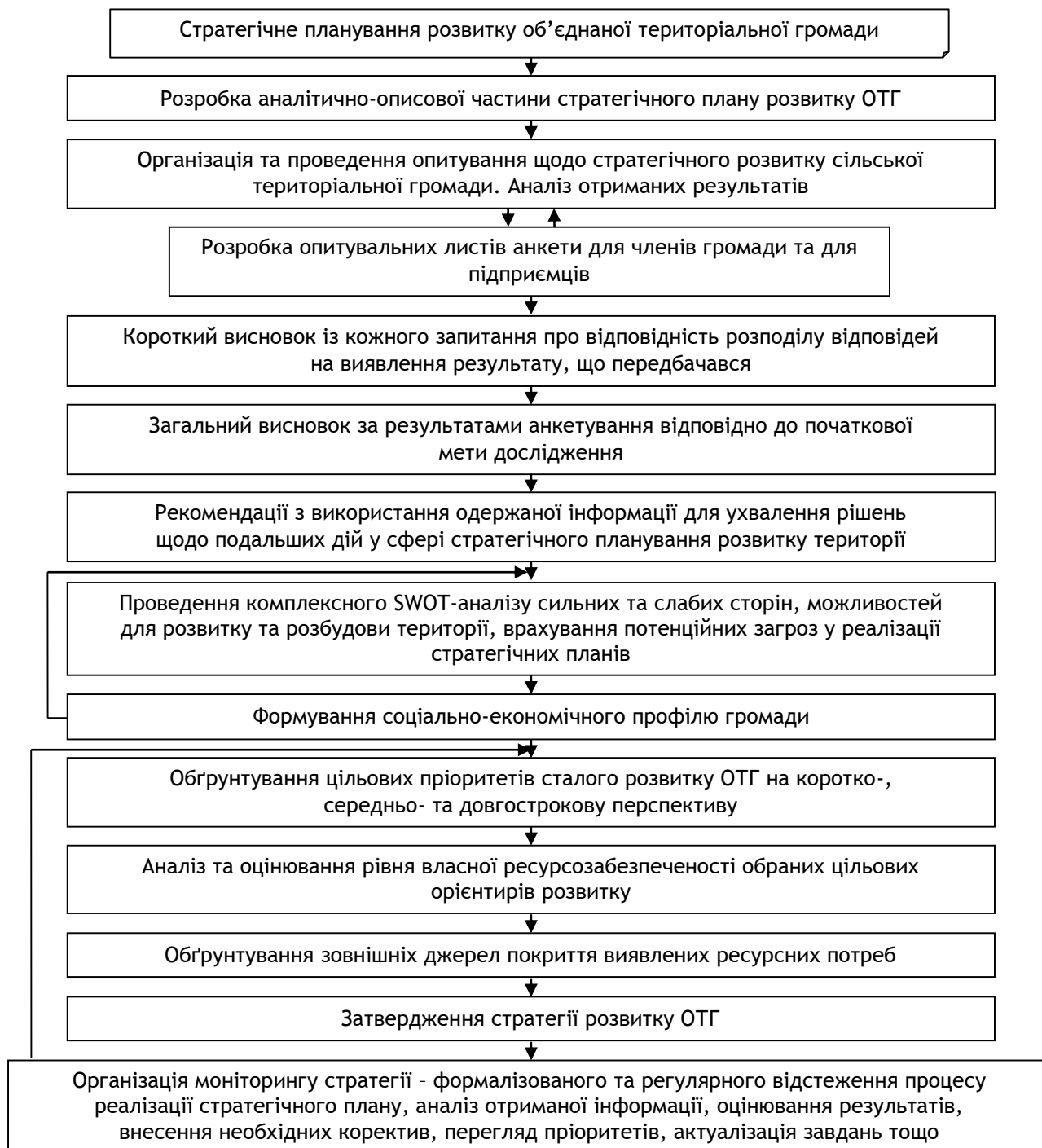


Рис. 2. Алгоритм реалізації програмно-цільового підходу щодо розробки стратегічних напрямів активізації розвитку ОТГ

Джерело: Розроблено автором.

Головною метою децентралізації влади шляхом адміністративно-територіальних змін, передусім, має стати побудова громад, спроможних виконувати передбачені законодавством повноваження, реалізовувати розроблені та затверджені стратегічні плани й програми розвитку за рахунок власних внутрішніх ресурсів територій проживання місцевого населення.

Нормативно-правове забезпечення соціально-економічного розвитку сільських тери-

торій здійснюється на основі положень Конституції України і законів, які регулюють механізми діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також інших нормативно-правових документів, які регламентують соціальний захист і сферу зайнятості населення, податкову та бюджетну політику; структурну перебудову; інвестиційну активність; фінансовий ринок тощо (табл. 2).

2. Система нормативно-правового забезпечення формування та розвитку ОТГ

Нормативно-правовий акт	Характеристика регулюючого впливу на формування та розвиток ОТГ
Конституція України (ст. 7, ст. 140)	Визначається та гарантується місцеве самоврядування; встановлено порядок виконання функцій та здійснення повноважень органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, посадові особи яких зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України
Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації	Визначаються напрями, механізми та цільові орієнтири децентралізації влади. Реалізація механізму передання частини повноважень і функцій виконавчої влади органам місцевого самоврядування, зорієнтованого на максимальне збереження й закріплення прав громад на вирішення питань місцевого значення та зміцнення інституційних засад реалізації цих прав
Закон України «Про засади державної регіональної політики»	Визначена система правоустановчих документів у сфері державної регіональної політики: Державна стратегія регіонального розвитку України до 2030 року; План заходів з реалізації державної стратегії регіонального розвитку України, регіональні стратегії розвитку; Плани заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку; інвестиційні програми (проекти), спрямовані на розвиток регіонів
Закон України «Про державні цільові програми»	Визначення державної цільової програми як “комплексу взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, що здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням”
Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»	Визначає повноваження органів і посадових осіб місцевого самоврядування та є головним законом для депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів, працівників виконавчих органів місцевих рад, який регулює правові питання щодо діяльності органів влади та посадових осіб місцевого самоврядування на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою. Забезпечення планування розвитку поселення на засадах проєктного підходу із залученням членів громади до розробки бажаних майбутніх результатів
Закон України «Про співробітництво територіальних громад»	Спрямований на розширення можливостей громад вирішувати питання соціально-економічного розвитку своїх територій. Визначає форми співробітництва між громадами: делегування одній з громад виконання певних завдань з передачею ресурсів; реалізація спільних проєктів; спільне фінансування (утримання) підприємств, установ та організацій; створення спільних комунальних підприємств або установ; створення спільного органу управління для виконання певних повноважень
Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»	Визначає порядок та регулювання утворення нових територіальних громад, з новим рівнем повноважень і відповідальності, що дає змогу провести децентралізацію влади в усіх сферах соціально-економічного життя та забезпечувати: просторове планування розвитку територій; стратегічне планування розвитку громад; управління місцевими ресурсами громад; управління проєктами місцевого розвитку; залучення громадськості до управління
Закон України «Про органи самоорганізації населення»	Визначає порядок налагодження механізмів соціальної взаємодії різних сегментів територіального поселення, консолідації місцевого співтовариства у громаду, ідентифікації громади
Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування»	Визначає порядок формування інституту старост; закріплення за місцевою громадою території; надання права володіння і розпорядження майном; можливість вибору форми і способів надання суспільних послуг.
Концепція розвитку сільських територій	Визначає основні пріоритети розвитку сільських територій, механізм підготовки аграрного та сільськогосподарського сектору держави до функціонування в умовах зони вільної торгівлі з ЄС

Джерело: Систематизовано автором.

На регіональному рівні нормативно-правове забезпечення фокусується на програмах і планах економічного та соціального розвитку ОТГ:

- стратегії збалансованого регіонального розвитку ОТГ;
- плані заходів з реалізації Стратегії збалансованого розвитку ОТГ;
- програмі соціо-еколого-економічного розвитку ОТГ;
- програмі розвитку особистих селянських, фермерських господарств, кооперативного руху на селі та дорадництва.

Законодавче забезпечення розвитку сільських територій включає різні за формою та юридичною силою нормативно-правові акти, прийняті органами державної влади й управління, що дають змогу визначити збалансований розвиток економічної, соціальної та екологічної компонент ОТГ. Хоча наявна нормативно-правова база заклала підвалини в регулюванні суспільних та соціально-економічних відносин об'єднаних територіальних громад, законодавство, спрямоване на радикальні зміни у цій сфері, переважно декларується й не забезпечує збалансованого розвитку та економічного зростання сільської економіки.

Висновки. Ключовим методологічним положенням у дослідженні сільського розвитку на засадах функціонування об'єднаних територіальних громад визначено системно-діяльнісний підхід, архітектоніка якого спирається на пізнавальну, практичну та оцінну діяльність, що відповідно включають: накопичення, узагальнення, систематизацію та осмислення фактів; поєднання системного, функціонального, програмно-цільового, синергетичного, багатокритеріального та структурного підходів; визначення стану і потенціалу сільського розвитку.

Активізація сільського розвитку покладається на аграрний сектор економіки як основну рушійну силу, що надає поштовх інвестиційному, технологічному і соціальному

забезпеченню умов для соціо-еколого-економічного функціонування територіальних громад.

Розгляд концептуальних засад сільського розвитку базується на взаємодії об'єкта дослідження, що являє собою територіально-просторовий базис життєдіяльності соціуму, і суб'єкта дослідження - соціально-економічної системи господарювання, на макро-, мезо- та мікрорівнях аграрної економіки.

Процеси сільського розвитку перебувають у площині різних видів економіки, пошуку ефективних моделей та інструментів інституційних перетворень, обґрунтуванні організаційно-економічних механізмів подальшої адаптації територіальних громад до нових умов функціонування та забезпечення самодостатності.

Програмно-цільовий підхід, як один із типів управління розвитком територіальних громад, включає розроблення й реалізацію програмних заходів, орієнтованих на цілі, досягнення яких забезпечує розв'язання наявних проблем, визначення необхідних ресурсів для вирішення комплексних завдань, гармонізації та активізації усіх видів діяльності, які виконуються окремими інституціями й різними рівнями управління, а також відстеження результатів і оцінювання ефективності ухвалених рішень та здійснених запланованих дій.

Удосконалення нормативно-правового забезпечення має фокусуватися на здійсненні постійного моніторингу соціально-економічних та екологічних процесів, інформаційного забезпечення територіальних громад, розробленні методичних основ оцінювання та прогнозування розвитку сільських територій, застосуванні сучасних економічних інструментів реалізації стратегічних напрямів активізації діяльності ОТГ.

Подальші наукові дослідження варто зосередити на методичних підходах до визначення ефективності сільського розвитку територіальних громад.

Список бібліографічних посилань

1. Берданова О. В. Стратегічне планування місцевого розвитку : навч. посіб. Київ : ТОВ "Софія-А", 2012. 88 с.
2. Вахович І. М., Каменська І. М. Резерви нарощування фінансової спроможності регіонів України. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 3 (105). С. 187-196.
3. Готра В. В., Ковач А. Я. Вплив процесу децентралізації на розвиток сільських територій. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2021. Вип. 1(57). С. 30-37.
4. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. / [Шевченко О. В. та ін.] ; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2020. 153 с.

References

1. Berdanova, O.V. (2012). *Stratehichne planuvannia mistsevoho rozvytku : navch. posib.* [Strategic planning of local development: textbook]. Kyiv : TOV "Sofiiia-A" [In Ukrainian].
2. Vakhovych, I.M. & Kamenska, I.M. (2010). *Rezervy naroshchuvannia finansovoi spromozhnosti rehioniv Ukrainy* [Reserves for increasing the financial capacity of the regions of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 3 (105), pp. 187-196 [In Ukrainian].

5. Дудзяк О. А., Покотильська Н. В. Загальна методологія дослідження розвитку сільських територій. *Інноваційна економіка*. 2018. № 3-4(74). С. 75-79.
6. Кирилюк С. В. Ідентифікація типів сільської економіки України: кластерний аналіз. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. Вип. 12. Ч 2. С. 121-124.
7. Кучер Р.-Д. А. Розвиток інституційного забезпечення сільських територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 6 (104). С. 299-305.
8. Лешаніч С. Є. Формування складових економічного потенціалу регіону. *Модельовання регіональної економіки*. 2013. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Modre_2013_2_32 (дата звернення: 5.07.2021).
9. Лобас М. Г., Россіха В. В. Тенденції в диференціації сучасної економічної науки. *АгроІнКом*. 2012. № 1-3. С. 25-30.
10. Малий І. Й. Розвиток економіки і держави: від економічної теорії до науки управління. *Економічна теорія*. 2011. № 4. С. 7-14.
11. Методичні рекомендації з оцінювання рівня інклюзивного розвитку сільського соціуму та сільських територій / розроб. Ю. О. Лупенко, А. О. Гуроров. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 28 с.
12. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / Зацерковний В. І. та ін. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
13. Мохорт Н. Методологічні аспекти побудови моделі оцінювання динаміки розвитку об'єднаних територіальних громад. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 1(36). С. 141-147.
14. Наукові основи і стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій України / [Гадзало Я. М., Жук В. М., Могилова М. М. та ін.] ; за ред. Я. М. Гадзала. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 40 с.
15. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
16. Петрушківський В. Г. Теоретичні підходи до визначення сільських територій. *Проблеми економіки*. 2014. № 4. С. 127-131.
17. Подолінський С. А. Вибрані твори. Київ : КНЕУ, 2000. 486 с.
18. Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування і нарощення : монографія / Боровська О. Ю. та ін. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. 362 с.
19. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк та ін. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 26-38.
20. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наукова доповідь / Гадзало Я. М., Лупенко Ю. О., Пугачов М. І. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.
21. Россіха В. В. Методологія та її роль в сучасних економічних дослідженнях. *АгроІнКом*. 2009. № 1-4. С. 50-55.
22. Россіха В. В., Петриченко А. А. Методология исследования рынка молока и молочной продукции. *Стратегия и тактика развития производственно-хозяйственных систем* : сб. науч. труд. Гомель : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2019. С. 191-197.
23. Россіха В. В. Управління формуванням та використанням соціального капіталу. *Інновації в партнерській взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму* : зб. тез наук. робіт учасн. міжнар. наук.-практ. конф. Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж, 2019. С. 44-46.
24. Сава А. П. Регулювання розвитку сільських територій : монографія. Тернопіль : Крок, 2018. 367 с.
25. Семикіна М. В., Волкова Г. К. Соціальний капітал в умовах трансформації зайнятості: монографія. Кропивницький : ТОВ «КОД», 2018. 296 с.
26. Shyian, D., & Bozhko, M. (2018). Expenditure structure formation in the process of crop production intensification. *Economics of Development*, 17(4), 30-38. doi: 10.21511/ed.17(4).2018.04.

3. Hotra, V.V. & Kovach, A.Ya. (2021). Vplyv protsesu detsentralizatsii na rozvytok sil'skykh terytorii [The impact of the decentralization process on the development of rural areas]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, 1(57), pp. 30-37 [In Ukrainian].
4. Shevchenko, O.V., et al. (2020). Detsentralizatsiia i formuvannia polityky rehionalnoho rozvytku v Ukraini : nauk. dop. [Decentralization and formation of regional development policy in Ukraine: scientific report]. Ya.A. Zhalilo (Ed.). Kyiv : NISD [In Ukrainian].
5. Dudziak, O.A. & Pokotytska, N.V. (2018). Zahalna metodolohiia doslidzhennia rozvytku sil'skykh terytorii [General methodology for the study of rural development]. *Innovatsiina ekonomika*. № 3-4(74). S. 75-79 [In Ukrainian].
6. Kyryziuk, S.V. (2015). Identyfikatsiia typiv sil'skoi ekonomiky Ukrainy: klasternyi analiz [Identification of types of rural economy of Ukraine: cluster analysis]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, 12 (2), pp. 121-124 [In Ukrainian].
7. Kucher, R.-D. A. (2013). Rozvytok instytutitsiinoho zabezpechennia sil'skykh terytorii [Development of institutional support for rural areas]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, 6 (104), pp. 299-305 [In Ukrainian].
8. Leshanych, S.Ye. (2013). Formuvannia skladovykh ekonomichnoho potentsialu rehionu [Formation of elements of economic potential of the region]. *Modeliuvannia rehionalnoi ekonomiky*, 2. Retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Modre_2013_2_32 [In Ukrainian].
9. Lobas, M.H. & Rossokha, V.V. (2012). Tendentsii v dyferentsiatsii suchasnoi ekonomichnoi nauky [Trends in the differentiation of modern economics]. *AhroInKom*, 1-3, pp. 25-30 [In Ukrainian].
10. Malyi, I.Y. (2011). Rozvytok ekonomiky i derzhavy: vid ekonomichnoi teorii do nauky upravlinnia [Development of the economy and the state: from economic theory to the science of management]. *Ekonomichna teoriia*, 4, pp. 7-14 [In Ukrainian].
11. Lupenko, Yu.O. & Hutorov, A.O. (2021). Metodichni rekomendatsii z otsiniuvannia rivnia inkluzivnoho rozvytku sil'skoho sotsiumu ta sil'skykh terytorii [Methodical recommendations for assessing the level of inclusive development of rural society and rural areas]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
12. Zatserkovnyi, V.I., et al. (2017). Metodolohiia naukovykh doslidzhen: navch. posib. [Research methodology: textbook]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia [In Ukrainian].
13. Mokhort, N. (2018). Metodolohichni aspekty pobudovy modeli otsiniuvannia dynamiky rozvytku ob'iednanykh terytorialnykh hromad [Methodological aspects of building a model for assessing the dynamics of development of united territorial communities]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, 1(36), pp. 141-147 [In Ukrainian].
14. Hadzalo, Ya.M., Zhuk, V.M., Mohylova, M.M., et al. (2019). Naukovi osnovy i stratehichni priorytety staloho rozvytku sil'skykh terytorii Ukrainy [Scientific bases and strategic priorities of sustainable development of rural areas of Ukraine]. Ya.M. Hadzalo (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
15. Konverskyi, A.Ye. 2010. Osnovy metodolohii ta orhanizatsii naukovykh doslidzhen : navch. posib. [Fundamentals of methodology and organization of scientific research: textbook]. A.Ye. Konverskyi (Ed.). Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury [In Ukrainian].
16. Petrushkivskyi, V.H. (2014). Teoretychni pidkhody do vyznachennia sil'skykh terytorii [Theoretical approaches to the definition of rural areas]. *Problemy ekonomiky*, 4, pp. 127-131 [In Ukrainian].
17. Podolynskyi, S.A. (2000). Vybrani tvory [Selected works]. Kyiv : KNEU [In Ukrainian].
18. Borovska, O.Yu., et al. (2017). Potentsial rozvytku terytorii: metodolohichni zasady formuvannia i naroshchennia : monohrafiia [Potential of development of territories: methodological bases of formation and increase: monograph]. Dnipro : DRIDU NADU [In Ukrainian].
19. Lupenko, Yu.O., Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., et al. (2014). Rezultaty i problemy reformuvannia sil'skoho hospodarstva Ukrainy [Agricultural reform in Ukraine: results and problems]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 26-38 [In Ukrainian].

27. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2020. 531 с.

28. Формування об'єднаних територіальних громад у сільській місцевості (інформаційно-аналітичний огляд) / [Ю. О. Лупенко, М. М. Могилова, В. П. Рябоконь та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 60 с.

29. Черныш Е. А. Прогнозирование и планирование в условиях рынка. Москва : ПРИОР, 2009. 207 с.

30. Fukuyama F. Social capital and the modern capitalist economy: Creating a high trust workplace. *Stern Business Magazine*. 1997. Vol. 4. № 1. P. 1-16.

31. Calatrava J. Origin and evolution of rural development concept and policies: from rural communities to territories. Old and new worlds: the global challenges of rural history: international conference, 27-30 January 2016, Lisbon. P. 1-18.

32. Torre A., Wallet F. Regional Development in Rural Areas. Analytical Tools and Public Policies. Springer International Publishing, 2016. 110 p. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-02372-4>.

20. Hadzalo, Ya.M., Lupenko, Yu.O., Pugachov, M.I., et al. (2016). Rozvytok ekonomiky silskoho hospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr. : naukova dopovid [Development of the agricultural economy of Ukraine in 2011-2015: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].

21. Rossokha, V.V. (2009). Metodolohiia ta yii rol v suchasnykh ekonomichnykh doslidzhenniakh [Methodology and its role in modern economic research]. *AhrolnKom*, 1-4, pp. 50-55 [In Ukrainian].

22. Rossoha, V.V. & Petrichenko, A.A. (2019). Metodologija issledovanija rynku moloka i molochnoj produkcii [Methodology for researching the market for milk and dairy products]. Strategija i taktika razvitija proizvodstvenno-hozhajstvennykh sistem : sb. nauch. trud. Gomel' : GGTU im. P. O. Suhogo (pp. 191-197) [In Russian].

23. Rossokha, V.V. (2019). Upravlinnia formuvanniam ta vykorystanniam sotsialnoho kapitalu [Management of the formation and use of social capital]. *Innovatsii v partnerskii vzaiemodii osvity, ekonomiky ta sotsialnoho zakhystu v umovakh inkluzii ta prahmatychnoi reabilitatsii sotsiumu* : zb. tez nauk. robit uchasn. mizhnar. nauk.-prakt. konf. Podilskyi spetsialnyi navchalno-reabilitatsiinyi sotsialno-ekonomichnyi koledzh (pp. 44-46) [In Ukrainian].

24. Sava, A.P. (2018). Rehuliuвання розвитку сільських територій : монографія [Regulation of rural development: monograph]. Ternopil : Krok [In Ukrainian].

25. Semykina, M.V. & Volkova, H.K. (2018). Sotsialnyi kapital v umovakh transformatsii zainiatosti: monohrafiia [Social capital in the conditions of employment transformation: monograph]. Kropyvnytskyi : TOV «KOD» [In Ukrainian].

26. Shyian, D., & Bozhko, M. (2018). Expenditure structure formation in the process of crop production intensification. *Economics of Development*, 17(4), 30-38. doi: 10.21511/ed.17(4).2018.04.

27. Kravtsiv, V.S., Storoniaska I.Z. (2020). Terytorialni hromady v umovakh detsentralizatsii: ryzyky ta mekhanizmy rozvytku: monohrafiia [Territorial communities in the conditions of decentralization: risks and mechanisms of development: monograph]. V.S. Kravtsiv, I.Z. Storoniaska (Ed.). Lviv : DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy» [In Ukrainian].

28. Lupenko, Yu.O., Mohylova, M.M., Riabokon, V.P., et al. (2020). Formuvannia ob'iednanykh terytorialnykh hromad u silskii mistsevesti (informatsiino-analitychnyi ohliad) [Formation of united territorial communities in rural areas (information and analytical review)]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].

29. Chernysh, E.A. (2009). Prognozirovanie i planirovanie v usloviyah rynku [Forecasting and planning under market conditions]. Moskva : PRIOR [In Russian].

30. Fukuyama, F. (1997). Social capital and the modern capitalist economy: Creating a high trust workplace. *Stern Business Magazine*. Vol. 4 (1), pp. 1-16 [In English].

31. Calatrava, J. (2016). Origin and evolution of rural development concept and policies: from rural communities to territories. Old and new worlds: the global challenges of rural history: international conference, 27-30 January 2016, Lisbon (pp. 1-18) [In English].

32. Torre, A. & Wallet, F. (2016). Regional Development in Rural Areas. Analytical Tools and Public Policies. Springer International Publishing. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-02372-4> [In English].

Tomashuk I. O. Methodological provisions of rural development in the context of the functioning of united territorial communities

The purpose of the article is the methodological substantiation of the economy of rural development of the united territorial communities on the basis of the system-active approach as a source and organization of scientific work.

Research methods. Applied: the system-activity approach in the research methodology of the processes of cognition, practice and assessment of rural development; systematization of methodological approaches to the study of the processes of formation and economics of development of united territorial communities; the historical method - for building rural-forming models of rural development; methods of analysis and synthesis - to determine the types of rural economies by factor indicators; abstract-logical method - to substantiate the structure of the economic potential of rural development; program-targeted method - for managing rural development of territorial communities; structural-functional approach - for the algorithm for the implementation of the program-target method for the development of strategic directions for enhancing the development of the territorial community.

Research result. The possibility of rural development of united territorial communities on the basis of improving the scientific base of their functioning and ensuring self-sufficiency is substantiated. Conceptually, the intensification of rural development fo-

cuses on the interaction of the object of study - the territorial and spatial basis of society, and the subject of study - the socio-economic system of management. Formed types of rural economies on the basis of agrocentrism contribute to overcoming poverty, and on the basis of diversification - to minimize the imbalance between rural and urban regions. Balanced rural development of UTC provides economic potential, which includes well-formed and involved production, labor, innovation, information, entrepreneurial, financial and social resources, opportunities and reserves. The formation and development of prospects for the balanced development of UTC is carried out on the basis of systemic, functional and program-targeted approaches.

Scientific novelty. Rural-forming models of rural development have been formed. The methodological approaches of research of processes of functioning and development of rural territorial communities are systematized. The algorithm of use of the program-target method for management of rural development of the united territorial communities is offered.

Practical significance. The methodology of research of rural development on the basis of system-activity approach and improved scientific base serves as a reference point for making rational organizational-administrative and socio-economic decisions on substantiation and choice of ways and directions of ensuring self-sufficiency of rural territorial communities. Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 32.

Keywords: rural development; local community; economy; potential; management.

Tomashuk Ivan Olehovych - post-graduate student of the department of economics of agricultural production and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: vanja771@icloud.com

Томашук І. О. Методологічні положення сільського розвитку в контексті функціонування об'єдинених територіальних общин

Цель статьи - привести методологическое обоснование экономики сельского развития объединённых территориальных общин на основе системно-деятельностного подхода как источника и организации проведения научной работы.

Методика исследования. Применены: системно-деятельностный подход в методологии исследования процессов познания, практики и оценки сельского развития; систематизация методологических подходов исследования процессов формирования и экономики развития объединённых территориальных общин; исторический метод - для построения селотформирующих моделей сельского развития; методы анализа и синтеза - для определения типов сельских экономик по факторным признакам; абстрактно-логический метод - для обоснования структуры экономического потенциала сельского развития; программно-целевой метод - для управления сельским развитием территориальных общин; структурно-функциональный подход - для алгоритма реализации программно-целевого метода по разработке стратегических направлений активизации развития территориальной общины.

Результаты исследования. Обоснована возможность сельского развития объединённых территориальных общин на основе совершенствования научной базы их функционирования и обеспечения самодостаточности. Концептуально активизация сельского развития фокусируется на взаимодействии объекта исследования - территориально-пространственного базиса жизнедеятельности социума и субъекта исследования - социально-экономической системы хозяйствования. Сформированные типы сельских экономик на основе агроцентризма способствуют преодолению бедности, на основе диверсификации - минимизации дисбаланса между сельскими и городскими регионами. Уравновешенное сельское развитие объединённых территориальных общин обеспечивает экономический потенциал, что включает обоснованно сформированные и задействованные производственные, трудовые, инновационные, информационные, предпринимательские, финансовые и социальные ресурсы, возможности и резервы. Формирование и разработка перспектив уравновешенного развития объединённых территориальных общин осуществляется на основании системного, функционального и программно-целевого подходов.

Элементы научной новизны. Сформированы селообразующие модели сельского развития. Систематизированы методологические подходы исследования процессов функционирования и развития сельских территориальных общин. Предложен алгоритм использования программно-целевого метода для управления сельским развитием объединённых территориальных общин.

Практическая значимость. Методология исследования сельского развития на основе системно-деятельностного подхода и усовершенствованной научной базы служит ориентиром для принятия рациональных организационно-управленческих и социально-экономических решений по обоснованию и выбору путей и направлений обеспечения самодостаточности сельских территориальных общин. Tabl.: 2. Илл.: 2. Библиогр.: 32.

Ключевые слова: сельское развитие; территориальная община; экономика; потенциал; управление.

Томашук Иван Олегович - аспирант отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: vanja771@icloud.com

Стаття надійшла до редакції 20.05.2021 р.

Фахове рецензування: 14.06.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Томашук І. О. Методологічні положення сільського розвитку в контексті функціонування об'єдинених територіальних громад. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 101 — 116.
<https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106101>

Tomashuk, I.O. (2021). Metodolohichni polozhennia silskoho rozvytku v konteksti funktsionuvannia ob'iednanykh terytorialnykh hromad [Methodological provisions of rural development in the context of the functioning of united territorial communities]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 101 — 116 [In Ukrainian].
<https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106101>

*

Метрики показників ефективності державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі

Мета статті - розкрити сутність і особливості метрик показників ефективності державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі економіки в сучасних умовах.

Методика дослідження. За методологічну основу дослідження слугувала сукупність методів наукового пізнання системи і механізму державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі. Досягненню мети сприяли загальнонаукові методи: емпіричних досліджень (вимірювання, порівняння, спостереження); теоретичних досліджень (аналіз і синтез); а також локальні (специфічні) для аналізу ситуацій (розрахунково-конструктивний).

Результати дослідження. Встановлено, що державна підтримка одна із складових механізму державного регулювання, налагоджена система пільгового фінансування пріоритетних галузей і суб'єктів малого підприємництва; система заходів нарощування адаптивності та конкурентоспроможності суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі економіки контролюючого, виконавчого, законодавчого характеру. Виявлено, що відомі методики оцінки економічної ефективності державної підтримки підприємництва в аграрному секторі можна об'єднати в групи методик: структурно-територіальні і структурно-категоріальні; макроекономічні національні; макроекономічні наддержавні. Обґрунтовано, що комплекс показників досягнення цілей державної підтримки відображається в метриці показників. Дослідники в систему оцінки показників ефективності державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі включають різні метрики показників. Способи оцінки ефективності державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі можна об'єднати в групи якісної та кількісної оцінки бюджетної, соціальної, економічної ефективності.

Елементи наукової новизни. Розкрито сутність та особливості метрик показників ефективності державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі економіки в сучасних умовах і запропоновано методичний підхід до обґрунтування основних напрямів модифікації державної підтримки, які сприяють вирішенню проблем функціонування малого підприємництва в аграрному секторі економіки. Акцентовано увагу на основних складових витрат за програмами державної підтримки розвитку підприємництва в аграрному секторі на 2021-2023 рр.

Практична значущість. Методичний підхід доцільно використовувати як базу в системі аналізу показників державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі відповідно до даних статистичної звітності суб'єктів підприємництва і макропоказників соціально-економічного стану країни. Табл.: 2. Рис.: 1. Бібліогр.: 27.

Ключові слова: державне регулювання; державна підтримка; метрики показників ефективності; розвиток підприємництва; мале підприємництво; аграрний сектор; криза; ринок.

Русанюк Василь Васильович - аспірант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: rusanyuk.ur@ukr.net

Постановка проблеми. Ефективність функціонування державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі неможлива без побудови адекватного національним умовам механізму державного регулювання. Одним з основних показників впливу на функціонування суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі економіки в 2020 р. став фактор поширення гострого респіраторного захворювання Covid-19, пов'язаного з коронавірусом SARS-CoV-2. Експертами встановлено, що коронакриза на сільськогосподарських товаровиробників впли-

ває по-різному залежно від каналів реалізації продукції, джерел фінансування, масштабів виробництва, відносин з державою та територіального місця розташування. У цілому, тільки за період січень-червень 2020 р. обсяги виробництва підприємців в сільському господарстві скоротилися на -18,7%.

З одного боку, для подолання наслідків пандемії Законом України № 3220 затверджено пакет податкових пільг для суб'єктів бізнесу, але в реальності більшість з податкових послаблень не торкнулися механізму функціонування малих фермерських і сільських господарств в Україні. З іншого боку, асоціація кооперативів і фермерів СОРА-COGECA Євросоюзу виступила проти надання будь-яких пільг для українських товарів, що

* Науковий керівник - М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© В. В. Русанюк, 2021

надходять, оскільки через санкції проти Росії їх економічні втрати вже досягли понад 10 млрд євро.

Інтегративні обсяги національної державної підтримки суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі економіки не забезпечують високих темпів зростання обсягів виробництва. Європейський Союз виділив Україні для підтримки малого і середнього підприємництва - 20 млн євро; малих фермерських господарств - 25 млн євро; економіки в цілому - 61 млн євро. У 2021 р. Україна повинна отримати перший транш 26 млн євро (з очікуваних 51 млн євро) за програмою "Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства і малих фермерських господарств в Україні" [22].

Гнучке, результативне та адаптивне функціонування державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі у сучасній ситуації ускладнюється станом загальної фінансової кризи з властивими для неї ризиками: погіршенням інвестиційно-інноваційного клімату; обмеженого доступу до фінансових ресурсів; ринком землі; погіршенням цінової кон'юнктури; проблем з продовольчою безпекою, реалізацією продукції і логістикою; не комплексною державною аграрною політикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні реалії функціонування державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі економіки та державного регулювання розвитку підприємництва в сільському господарстві представлені в роботах таких вчених, як: В. М. Анікієнко [1]; Я. М. Гадзало, М. В. Гладій, Ю. Я. Лузан [11]; О. М. Галицький, А. І. Лівінський, О. П. Дяченко [2]; М. Я. Дем'яненко, В. М. Скупий [3]; А. Д. Діброва [5, 6]; В. М. Заяць [18]; Т. В. Калашнікова, А. О. Калашніков [7]; М. А. Латинін [8]; Ю. О. Лупенко [9, 18, 19]; М. Й. Малік [18, 19, 20]; М. І. Мальований [10]; В. А. Мамчур [20]; Г. І. Мостовий [12]; А. А. Осіпова [10, 13, 14]; Л. М. Пронько, Н. М. Кулик [16]; П. Т. Саблук [3, 11]; Ю. О. Ульяновченко [23]; І. В. Фурман, Л. М. Пронько [24]; Г. В. Черевко [25]; Т. С. Шабатура, О. М. Галицький [26]; О. Г. Шпикуляк [19, 20]; Т. І. Яворська [27] та інших відомих вітчизняних економістів-дослідників. Проте відсутність інтеграційних підходів до: розвитку логістичної інфраструктури, кооперування й орієнтації на виробництво екологічно безпечної продук-

ції; стимулювання переходу господарств населення в категорію суб'єктів малого сімейного підприємництва; утримання загального фінансового стану суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі на достатньому рівні для виживання різними преференціями; реалізації державних заходів загальнологістичної спрямованості (організація складування і заощадження сільськогосподарської продукції; участь держави в закупівлі сільськогосподарської, молочної, м'ясної продукції); залучення в аграрний сектор вільних трудових ресурсів; підвищення рентабельності виробництва, інноваційної та інвестиційної привабливості суб'єктів малого підприємництва; концептуальних позицій функціонування процесів розвитку підприємництва в сільському господарстві з позицій удосконалення механізмів забезпечення інфраструктурної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі економіки та ряд інших питань актуалізують більш глибоке вивчення метрик системи показників ефективності функціонування державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі в сучасних умовах.

Мета статті - розкрити сутність і особливості метрик показників ефективності державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі економіки в сучасних умовах.

Методологія дослідження. За методологічну основу дослідження слугувала сукупність методів наукового пізнання системи та механізму державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі. Досягненню мети сприяли загальнонаукові методи: емпіричних досліджень (вимірювання, порівняння, спостереження); теоретичних досліджень (аналіз і синтез); а також локальні (специфічні); аналізу ситуацій (розрахунково-конструктивний).

Виклад основних результатів дослідження. Встановлено, що державне регулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі відображає цілісність реалізованих протекціоністських заходів, що гарантують фінансову, бюджетну, правову, економічну, інвестиційну безпеку конкурентоспроможного функціонування суб'єктів малого підприємництва з метою оптимізації умов та наслідків діяльності в ринковому середовищі, формування гідного рівня продовольчої безпеки громадян держави, адаптації товаровиробників до умов

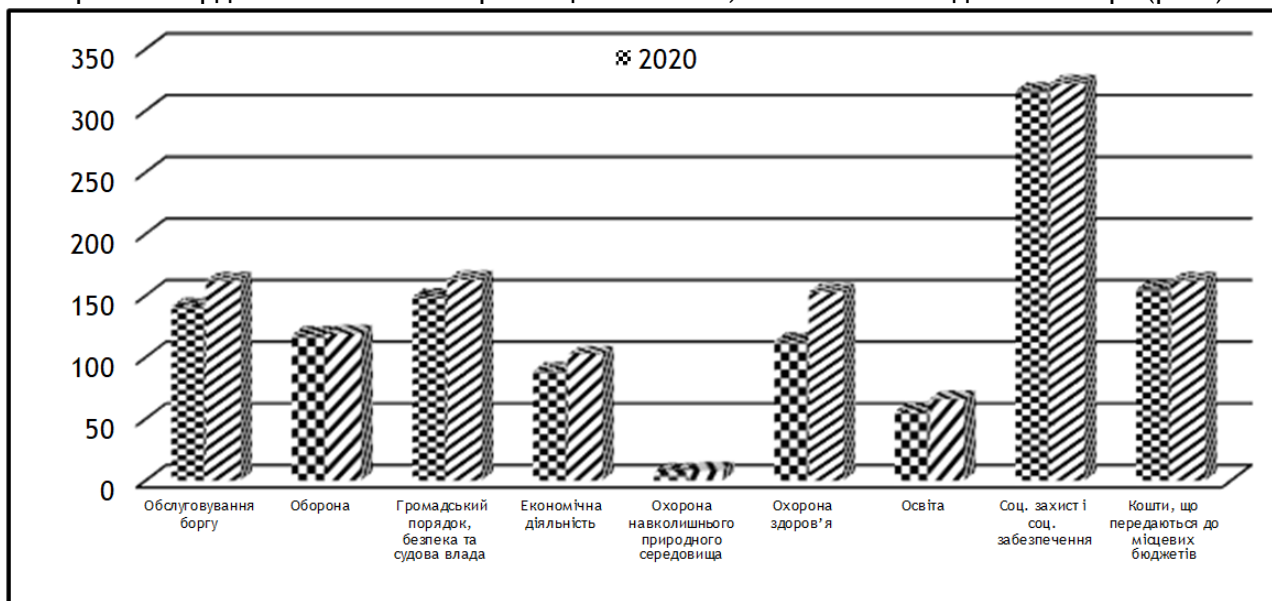
коронакризи, нестійкості та нестабільності. Цілісність економічної, організаційної, соціальної, правової складових механізму державного регулювання дозволяє актуалізувати використання інструментів реалізації пріоритетних програм розвитку аграрного сектору економіки й економіки в цілому.

Державна підтримка - це одна із складових механізму державного регулювання, налагоджена система пільгового фінансування пріоритетних галузей і суб'єктів малого підприємництва; система заходів нарощування адаптивності та конкурентоспроможності суб'єктів малого підприємництва аграрного сектору контролюючого, виконавчого, законодавчого характеру. Неадекватний рівень державної підтримки суб'єктів малого підприємництва аграрного сектору знижує конкурентоспроможність та адаптивність товаровиробників і дестабілізує весь комплекс процесів розвитку національної економіки. Реалізація інструментів державної підтримки повинна бути абсолютно прозорою і стимулювати нарощування ємності ринкової ніші малими суб'єктами підприємництва, фізичними особами-підприємцями, домогосподарствами.

Суб'єкти малого підприємництва в аграрному секторі функціонують у межах територіально-локалізованого соціально-економічного простору, гарантуючи й забезпечуючи фінансові вкладення в соціально-економічний розвиток сільського населення місцевості. Пріоритетними напрямками стимулювання розвитку малого підприємництва в аграрному секторі за кордоном визнано виробництво

екологічно чистої, високоякісної, експортоорієнтованої продукції. Механізмами державного регулювання слугує пряма фінансова підтримка (дотації, субвенції, субсидії), реалізація цільових програм, спеціалізована система оподаткування, страхова і кредитна підтримка. Проте в Україні переважає реалізація інструментів прямого бюджетного фінансування у вигляді державної підтримки і вузькоспеціалізованих державних цільових програм з метою активізації соціально-економічного механізму функціонування великих і середніх суб'єктів підприємництва аграрного сектору.

Загальна сума видатків державного бюджету в 2021 р. становитиме 1 трлн 331 млрд грн і передбачена більшою мірою на: соціальний захист та соціальне забезпечення - 322 млрд грн (+6 млрд грн порівняно з 2020 р.); державний порядок, безпека та судова влада - 163 млрд грн (+14 млрд грн порівняно з 2020 р.); обслуговування боргу та засоби для місцевих бюджетів - по 162 млрд грн (+21 млрд грн і + 7 млрд грн відповідно порівняно з 2020 р.) [4, 17]. Менше за все передбачено виділення витрат на: охорону навколишнього природного середовища - 8 млрд грн (+1 млрд грн порівняно з 2020 р.); освіту - 66 млрд грн (+10 млрд грн порівняно з 2020 р.); активізацію економічної діяльності - 102 млрд грн (+13 млрд грн порівняно з 2020 р.) [15, 22]. Загальну суму видатків у 2021 р. заплановано збільшити на 62 млрд грн, що на 4,9% більше за видатки 2020 р. (рис.).



Видатки державного бюджету, запропоновані на 2021 р., млрд грн

Джерело: Наведено за матеріалами [Висновки за результатами експертизи проекту Закону України „Про Державний бюджет України на 2021 рік”. URL : <https://www.rp.gov.ua/FinControl/FinReports/?id=851>].

Незважаючи на те, що заплановано загальне збільшення видатків на економічну діяльність на 13 млрд грн, або 14,3%, відсутні витрати бюджету на реалізацію програми Мінфіну КПКВК 3511650 «Прискорення інвестицій у сільське господарство України». А за бюджетною програмою Мінекономіки КПКВК 1201150 «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» заплановано 4 млрд грн видатків, або 0,4% від обсягу випуску сільськогосподарської продукції у фактичних ринкових цінах 2019 р. (повинно бути не менше 1%). У 2021 р. заплановані видатки на підтримку розвитку суб'єктів підприємництва аграрного сектору на -1,4 млрд грн менше, ніж у 2019 р. [21].

Для подолання наслідків пандемії реалізація комплексу дій системи функціонування державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі повинна відображати: розвиток форм взаємодій і кооперування суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі, асоціацій з переробки і збуту продукції, різноспрямованих гарантійних фондів; поділ коштів на розвиток сільських територій та підтримку виробництва продукції (рефор-

мування систем розподілу державної підтримки та планування); заходи державної підтримки щодо ефективнішого використання коштів Євросоюзу; затвердження нормативно-правового поля для виведення з тіні частини виробництва, соціального забезпечення, підтримки доходів, обліку структурних змін у соціально-економічних балансах діяльності, скорочення періодів самоексплуатації суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі; звільнення на кілька місяців від сплати єдиного податку 4 групи (податкові канікули) та ін.

У 2021 р. вперше заплановано витрати на: а) включення сільськогосподарських кооперативів у всі програми державної підтримки АПК як реципієнтів; б) підтримку сільськогосподарських кооперативів та виробників при втраті врожаю через надзвичайні ситуації природного або техногенного характеру. Програми державної підтримки підприємств аграрного сектору на 2021-2023 рр. з витратами із бюджету 16,3 млрд грн уже розроблені фахівцями Мінекономіки (табл. 1) [4, 17].

1. Витрати по програмах на пряму державну підтримку підприємництва в аграрному секторі та підтримку діяльності с/г кооперативів на 2021-2023 рр.

Складові витрат	2021	2022	2023
пряма державна підтримка	3,8 млрд грн		
підтримка с/г кооперативів	2 млрд 425 млн грн		
підтримка обслуговуючих с/г кооперативів	40 млн грн	60 млн грн	80 млн грн
субсидія для кооперативів на 1 га оброблюваних угідь	30 млн грн	36 млн грн	54 млн грн
дотація на утримання корів у кооперативах	100 млн грн	100 млн грн	150 млн грн
фінансова підтримка кооперативам на поворотній основі	500 млн грн	500 млн грн	500 млн грн
здешевлення: кредитів	4,4 млрд грн	4,5 млрд грн	4,8 млрд грн
страхових платежів	2,3 млрд грн	3,5 млрд грн	4 млрд грн
придбання основних засобів виробництва та надання спеціальних бюджетних дотацій на здешевлення інвестицій	1,2 млн грн		
компенсація на/за: придбання с/г техніки	2 млрд грн	2 млрд грн	2 млрд грн
садивний матеріал	300 млн грн	400 млн грн	500 млн грн
підтримка: біорізноманіття тварин	180 млн грн		
придбання земельних ділянок	500 млн грн		
розвитку органічного виробництва	30 млн грн	40 млн грн	50 млн грн
виращування нішевих культур	295 млн грн		
покращення якості поголів'я	350 млн грн		
виплати на корову	1,7 млн грн		
виробництво продукції з доданою вартістю у бджільництві, вівчарстві та козівництві	300 млн грн		

Джерело: Наведено за матеріалами [Пропозиції Мінекономіки щодо державної підтримки аграрної галузі на 2021-2023 рр. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/na-agrarnomu-komiteti-predstavili-programi-derzhpidtrimki-apk-na-2021-2023-roki>].

Критерії ефективності державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі сформульовані таким чином, що більшою мірою їх можна віднести до критеріїв результативності функціонування. Немає абсолютно ідеальної методики оцінки ефективності систем державної підтримки малого підприємництва у цій сфері. Стійке функціонування суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі тісно залежить від результативності державних програм підтримки та характеризується показниками розвитку економічної безпеки і зниження темпів скорочення поголів'я тварин.

Відомі методики оцінки соціально-економічної ефективності державної підтримки підприємництва в аграрному секторі можна об'єднати в такі групи: а) структурно-територіальні та структурно-категоріальні методики (аналіз напрямів державної підтримки з використанням математичного інструментарію та на основі побудови виробничої функції прибутку; аналіз факторів виробництва на основі побудови функції Кобба-Дугласа; обґрунтування нормативів державної підтримки та розробка нормативів підтримки на регіональному рівні); б) макроекономічні національні методики (оцінки соціально-економічної ефективності реалізації: державних програм і бюджетних коштів у сільському господарстві; рекомендації щодо: оцінювання стійкого розвитку сільського господарства; встановлення обсягу вилучених через механізм ціноутворення з аграрного сектору фінансових ресурсів; витрат на виробництво, індикативних цін, точної рентабельності); в) макроекономічні наддержавні методики (методика ефективного захисту: порівняння внутрішніх цін на продукцію зі світовими; критерії оцінки: Nominal protection coefficient, Nominal protection rate, Effective protection coefficient, Effective protection rate, Effective subsidy coefficient; методика організації економічної співпраці та розвитку: оцінка національної політики, встановлення джерел трансфертів, збір інформації про одержувачів; критерії оцінки: податкові стандарти, Nominal Assistance Coefficient producers, General Services Support Estimate, Total Support Estimate, Single Commodity Transfers; методика Світової організації торгівлі: оцінка національної політики, встановлення параметрів спотворення в торгівлі; критерії оцінки: Producer Support Estimates).

Традиційні методи системи оцінки актуалізовані в межах лінійного моделювання розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки, статичних і кількісних критеріїв досягнень і витрат (низькі витрати системи державної статистики). Інноваційні методи системи оцінки актуалізовані в межах динамічного й адаптивного моделювання розвитку малого підприємництва в аграрному секторі економіки, динамічних та якісних критеріїв досягнень і витрат (вищі витрати системи державної статистики).

Комплекс показників або оцінок досягнення цілей державної підтримки відображається в метриці показників. Вітчизняні дослідники в систему оцінки показників ефективності функціонування державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі включають різні показники. До найпоширеніших питомих показників розвитку малого підприємництва в аграрному секторі країни відносяться: частка малих підприємств аграрного сектору в доданій вартості по всіх підприємствах усіх галузей країни; частка зайнятих на роботах у малому підприємстві аграрного сектору в загальній кількості зайнятих у підприємстві усіх галузей країни; частка малих підприємств аграрного сектору в загальній кількості підприємств усіх галузей країни.

Обґрунтовано, що система показників оцінки ефективності функціонування державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі повинна вирішувати кілька завдань: оцінювати ефективність функціонування органів влади на всіх етапах реалізації програм державної підтримки малого підприємництва; вносити корективи в реалізацію програм підтримки малого підприємництва в аграрному секторі за результатами моніторингу; розкривати динаміку розвитку малого підприємництва в аграрному секторі по регіонах; зіставляти результативність діяльності органів влади за різними сільськими територіями.

У методиці оцінки функціонування владних структур по державній підтримці малого підприємництва в аграрному секторі розраховуються ряд фінансових коефіцієнтів (розподілу малого підприємництва в аграрному секторі; інвестицій в мале підприємництво в аграрному секторі; питомих ваг: малого підприємництва в аграрному секторі у виробництві валового регіонального продукту країни; працездатного населення у малому

підприємстві в аграрному секторі від загального числа працездатного населення в країні; податкових надходжень до бюджету суб'єкта країни від діяльності суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі; середньомісячної заробітної плати працюючих у малому підприємстві в аграрному секторі відносно середньомісячної заробітної плати в країні). На базі узагальнювального комплексного показника фінансових коефіцієнтів можна відстежувати моніторинг функціонування владних структур щодо державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі і фіксувати за різними методиками оцінки результативності бюджетних витрат на різних рівнях ієрархії.

У систему критеріїв оцінки результативності державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі слід також внести показники: сума коштів, що відраховуються із регіонального бюджету; віддача бюджетних коштів, витрачених на реалізацію заходів щодо сприяння розвитку малого підприємництва в аграрному секторі (співвідношення обсягу коштів державної фінансової підтримки (один із показників бюджетної ефективності) і обсягу платежів у бюджетну систему (державні позабюджетні фонди і бюджети усіх рівнів); відношення річного приросту: обсягу реалізованої продукції суб'єктами малого підприємництва в аграрному секторі до обсягу бюджетних коштів, спрямованих на їх підтримку; доходів працівників малого підприємництва в аграрному секторі за рахунок збільшення числа робочих місць до обсягу бюджетних коштів, спрямованих на підтримку малого підприємництва в аграрному секторі).

За результатами досліджень вітчизняних вчених можна наступним чином згрупувати способи оцінки ефективності державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі:

1) якісні оцінки: 1.1) бюджетної ефективності (змінна оподатковуваної бази; обсяг податкових надходжень відносно обсягу коштів, спрямованих на підтримку малого підприємництва в аграрному секторі; надходжень від експорту); 1.2) соціальної ефективності (розмір середньомісячної заробітної плати в малому підприємстві в аграрному секторі; чисельність працевлаштованих в малому підприємстві в аграрному секторі; числа створених робочих місць і працевлаштованих безробітних у малому

підприємстві в аграрному секторі); 1.3) економічної ефективності (кількість суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі, які поліпшили економічну результативність функціонування; суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі; оборот суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі; залучення інвестицій в основний капітал; частка малого підприємництва в аграрному секторі у валовому внутрішньому та регіональному продукті; розробка об'єктів інфраструктури; продуктивність праці і результативність в малому підприємстві в аграрному секторі; обсяги робіт (послуг), продукції малого підприємництва в аграрному секторі);

2) кількісні оцінки: 2.1) бюджетної ефективності (збільшення збирання податків із суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі; зворотність коштів на оплатній основі, що направляються з бюджету для підтримки суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі); 2.2) соціальної ефективності (рівень добробуту населення; соціальна напруженість і рентабельність функціонування суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі); 2.3) економічної ефективності (залучення додаткових та позабюджетних фінансових засобів на підтримку суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі; забезпечення збереження ринкової ніші суб'єкта малого підприємництва в аграрному секторі в конкурентному середовищі; зниження рівня тіньового обороту в малому підприємстві в аграрному секторі).

До таких, що відображають стабільність функціонування малого підприємництва в аграрному секторі, належать показники:

а) бюджетної та економічної ефективності: доступність до фінансових ресурсів: частка кредиту, що видається на термін понад 1,5-2 роки, частка портфеля корпоративних кредитів суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі; сума (загальна; частка в бюджеті; на одне мале підприємство) коштів, що виділяються з бюджету регіону; податкових і неподаткових платежів, що надійшли до бюджету регіону; частка участі суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі в державних закупівлях; співвідношення спрямованих коштів до суми податкових платежів, що надійшли; фінансування гарантійних організацій регіону;

б) технічної ефективності: кількість суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі, що припадають на одного сільського жителя; частка: малого підприємництва в аграрному секторі в доданій вартості по всьому підприємству в аграрному секторі; суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі від загального числа підприємств в аграрному секторі; вкладень суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі в податкові надходження бюджету регіону; зайнятих у малому підприємстві в аграрному секторі від загального числа зайнятих у підприємстві в аграрному секторі; соціально-економічно активного працездатного населення, що працює у малих підприємствах в аграрному секторі.

У Міністерстві фінансів України 10.06.2021 р. відбулася презентація річного звіту за

2020 р. Фонду розвитку підприємництва (ФРП). Завдяки ФРП реалізується низка програм з підтримки фінансування мікро, малих та середніх підприємств (ММСП); формування дієвої державної політики сприяння розвитку бізнесу. Зокрема, “загальний обсяг фінансової підтримки малого бізнесу України за всіма програмами ФРП становить майже 48 млрд гривень... За результатами 2020 р. спільні плани Уряду України та наших міжнародних партнерів... реалізовано у повному обсязі. Це дає нам підстави для запровадження нових проєктів - не лише за підтримки Уряду Німеччини, а й інших міжнародних фінансових організацій” [17]. Особливості загального обсягу фінансової підтримки малого бізнесу України відображаються в розкритті основних складових фінансової звітності ФРП за 2020 рік (табл. 2) [17].

2. Складові фінансової звітності ФРП в Україні за 2020 р., євро

Складові фінансової звітності	2019	2020
Всього активів, у тому числі:	48 511 120	91 077 893
Грошові кошти та їх еквіваленти	4 140 139	48 173 057
Кредити банкам	42 339 574	39 252 846
Необоротні активи	7 203	6 736
Похідний фінансовий інструмент	2 020 139	3 525 450
Всього зобов'язань, у тому числі:	19 113 202	49 574 740
Кредити отримані	16 202 000	15 974 000
Винагорода за адміністрування	91 691	116 794
Грант, отриманий від KfW за Програмою “FinancEast”	2 819 511	1 865 163
Грант, отриманий за Програмою 5-7-9%	-	31 124 541
Кредиторська заборгованість за Програмою “FinancEast”	-	22 175
Всього зобов'язання, власний капітал та трансляційні різниці	48 511 120	91 077 893
Всього сукупні прибутки та збитки за рік, у тому числі:	5 595 819	5 144 791
Процентний дохід	2 547 958	2 195 210
Процентні витрати	-165 253	-161 450
Чистий процентний дохід	2 382 705	2 033 760
Чистий процентний дохід після вирахування резерву	2 426 357	1 557 111
Чистий прибуток (збиток)	5 595 819	5 144 791
Надходження коштів гранту KfW за Програмою “FinancEast”	2 833 000	5 333 000
Надходження від Уряду України коштів гранту за Програмою “Доступні кредити 5-7-9%”	-	47 662 441
Кошти, отримані від Уряду України на збільшення капіталу Фонду для виплати гарантії за Програмою “Доступні кредити 5-7-9%”	-	18 655 254
Отримані від банків комісії за надання гарантії за Програмою “Доступні кредити 5-7-9%”	-	3 050
Чисті грошові кошти, використані на іншу діяльність	53 006 713	2 820 420
Чисті зміни в грошових коштах та еквівалентах	(1 887 561)	53 413 712
Трансляційні різниці	-	(9 380 794)
Грошові кошти та їх еквіваленти на початок року	6 027 700	4 140 139
Грошові кошти та їх еквіваленти на кінець року	4 140 139	48 173 057

Джерело: Наведено за матеріалами [Пропозиції Мінекономіки щодо державної підтримки аграрної галузі на 2021-2023 pp. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/sergij-marchenko-zagalnij-obsyag-finsanovoyi-pidtrimki-malogo-biznesu-ukrayini-za-programoyu-frp-stanovit-majzhe-48-mlrd-grn>].

Для забезпечення виживання малого підприємництва в аграрному секторі в умовах

порушення макроекономічної стабільності необхідно докласти більше зусиль, зокрема:

здаватися до нестандартних підходів і рішень; вкладати кошти в розвиток науки; генерувати нові ідеї. Малому підприємству в аграрному секторі необхідно спиратися на компетентність працівників, платформу необхідних навичок для ухвалення інноваційних рішень.

Для підвищення ефективності функціонування суб'єктів малого підприємництва необхідно реалізовувати додаткові преференції через підтримку державою в кооперуванні суб'єктів, логістичної інфраструктури, кредитуванні, фінансуванні.

Методологія оцінки ефективності органів влади в системі підтримки суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі опрацьована вкрай слабо. Результативність органів влади у системі підтримки суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі визначається безліччю факторів, які потребують систематизації, конкретизації, групування для обліку в інтегративній комплексній оцінці ефективності органів влади регіону.

Список бібліографічних посилань

1. Анікієнко В. М. Інституційні засади державного регулювання аграрного ринку на регіональному рівні URL : <https://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-2/doc/3/19.pdf>.
2. Галицький О. М., Лівінський А. І., Дяченко О. П. Організаційно-економічний механізм державного регулювання аграрного виробництва в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 3. С. 93-98.
3. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК : монографія / [М. Я. Дем'яненко, П. Т. Саблук, В. М. Скупий та ін.] ; за ред. М. Я. Дем'яненка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 372 с.
4. Державний бюджет на 2021 рік: детальний аналіз аграрних видатків та державної підтримки. URL : <https://www.agropolit.com/news/17897-derjavniy-byudjet-2021>.
5. Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : Формат, 2008. 488 с.
6. Діброва А. Д. Теоретико-методологічні засади державної підтримки сільського господарства України. *Національний вісник НУБіП України*. 2009. Вип. 142. С. 19-24.
7. Калашнікова Т. В., Калашніков А. О. Інституційні засади державної підтримки розвитку аграрного сектору. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. Вип. 2 (42). С. 58-67.
8. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізми державного регулювання : монографія. Харків : ХНАДУ "Магістр", 2006. 320 с.
9. Лупенко Ю. О. Розвиток господарської діяльності на сільських територіях: моделі та форми. *Перспективні форми організації господарської діяльності на селі : збірник праць*. URL : https://www.issuu.com/nnc_iae/docs/19_35_per_for_orh_hos.
10. Мальований М. І., Осіпова А. А. Кредитні аспекти державної підтримки сільськогосподарського виробництва України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Т. 31(70). № 4. С. 96-102.
11. Модернізація державної політики розвитку аграрної сфери України: виклики, шляхи вирішення : монографія / Гадзало Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Київ : Аграрна наука, 2020. 330 с.

Висновки. Встановлено, що державна підтримка - одна із складових механізму державного регулювання, налагоджена система пільгового фінансування пріоритетних галузей і суб'єктів малого підприємництва; система заходів нарощування адаптивності та конкурентоспроможності суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі економіки контролюючого, виконавчого, законодавчого характеру. Виявлено, що відомі методики оцінки економічної ефективності державної підтримки підприємництва в аграрному секторі можна об'єднати в групи методик: структурно-територіальні і структурно-категоріальні; макроекономічні національні; макроекономічні наддержавні. Обґрунтовано, що комплекс показників досягнення цілей державної підтримки відображається в метриці показників. Способи оцінки ефективності державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі можна об'єднати в групи якісної і кількісної оцінки бюджетної, соціальної, економічної ефективності.

References

1. Anikiienko, V.M. (2019). *Institutsiini zasady derzhavnoho rehuliuвання ahrarnoho rynku na rehionalnomu rivni* [Institutional positions of state regulation of the agrarian market at regional level]. Retrieved from: <https://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/> [In Ukrainian].
2. Halitskii, O.M., Livinskii, A.I. & Diachenko, O.P. (2019). *Orhanizatsiino-ekonomichniy mehanizm derzhavnoho rehuliuвання ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini* [The organizational-economic mechanism of state regulation of agrarian manufacture in Ukraine]. *Investitsii : praktika ta dosvid*, 3, pp. 93-98 [In Ukrainian].
3. Demianenko, M.Ya., Sabluk, P.T., Skupy, V.M., et al. (2011). *Derzhavna politika finansovoi pidtrimki rosvitku ahrarnoho sektoru APK : monohrafiia*. [State politicians of financial support of development of agrarian sector of agriculture : monograph]. Kyiv : NNTs "IAE" [In Ukrainian].
4. *Derzhavnyi biudzheth na 2021 rik : detalnyi analiz ahrarnykh vydatkiv ta derzhavnoi pidtrimki* [The state budget for 2021: the detailed analysis of agrarian expenses and the state support]. Retrieved from: <https://www.agropolit.com/news/17897-derjavniy-byudjet-2021> [In Ukrainian].
5. Dibrova, A.D. (2008). *Derzhavne rehuliuвання silskohospodarskoho vyrobnytstva : teoriia, metodolohia, praktika : monohrafiia*. [Agricultural production state regulation: the theory, methodology, practice : monograph]. Kyiv : Format [In Ukrainian].
6. Dibrova, A.D. (2009). *Teoretiko-metodolohichni zasady derzhavnoi pidtrimki silskoho hospodarstva Ukrainy* [Teoretiko-methodological positions of the state support of agriculture of Ukraine]. *Natsionalnyi visnik NUBiP Ukrainy*, 142, pp. 19-24 [In Ukrainian].
7. Kalashnikova, T.V. & Kalashnikov, A.O. (2019). *Institutsiini zasady derzhavnoi pidtrimki rozvitku ahrarnoho sektoru* [Institutional positions of the state support of development of agrarian sector]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment : aktualni pytania nauki i praktiki*, 2 (42), pp. 58-67 [In Ukrainian].
8. Latynin, M.A. (2006). *Ahrarnyi sektor ekonomiki Ukrainy: mehanizmy derzhavnoho rehuliuвання : monohrafiia* [Agrarian sector of economy of Ukraine: state regulation mechanisms : monograph]. Kharkiv : KhNADU "Mahistr" [In Ukrainian].

12. Мостовий Г. І. Агробізнес: державне регулювання : монографія. Харків : Основа, 2002. 300 с.
13. Осіпова А. А. Еволюція та сутність державного регулювання аграрного сектору економіки. Соціально-економічні засади формування економічної системи України : монографія. Умань, 2019. С. 140-144.
14. Осіпова А. А. Аналіз результативності державної підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Економічні науки»*. 2020. Вип. 38. С. 37-41. URL : <http://www.ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/646/637> (дата звернення: 25.07.2020).
15. Про затвердження Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам малого та середнього підприємництва : Постанова кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28. URL : <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.
16. Пронько Л. М., Кулик Н. М. Напрями реалізації державної підтримки аграрного сектору економіки в ринкових умовах господарювання. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 1. С. 23-32.
17. Пропозиції Мінекономіки щодо державної підтримки аграрної галузі на 2021-2023 рр. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/na-agrarnomu-komiteti-predstavili-programi-derzhpidtrimki-apk-na-2021-2023-roki>.
18. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін. Київ : ННЦ "ІАЕ", 2016. 430 с.
19. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність : монографія / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ "ІАЕ", 2017. 204 с.
20. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки : монографія / Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. та ін. Київ : ННЦ "ІАЕ", 2019. 374 с.
21. Сільське господарство України за 2019 рік : збірник. Київ : Держаналітиформ, 2020. 230 с.
22. Угода між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу "Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні" від 28.01.2020 р. URL : https://www.ips.ligazakon.net/document/MU20011?an=2&hide=true&snippet_id=snippet_222436.
23. Ульяновченко Ю. О. Конкурентоспроможність аграрного сектора економіки: механізми державного регулювання : монографія. Харків : Асоціація докторів наук з державного управління, 2013. 372 с.
24. Фурман І. В., Пронько Л. М. Формування державної програми підтримки підприємств-агровиробників України з урахуванням світового досвіду. *Економіка АПК*. 2019. № 11. С. 85-89.
25. Черевко Г. В. Державне регулювання діяльності агрохолдингів в умовах конкуренції в сільському господарстві. *Аграрна економіка*. 2019. Т. 12. № 1/2. С. 67-78.
26. Шабатура Т. С., Галицький О. М. Державне регулювання в контексті нарощення економічного потенціалу агропродовольчих підприємств України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 89-99.
27. Яворська Т. І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика : монографія. Київ : ННЦ "ІАЕ", 2012. 405 с.
9. Lupenko, Yu.O. (2020). Rozvitok hospodarskoi diialnosti na silskih teritoriiakh : modeli ta formy. Perspektivni formy orhanizatsii hospodarskoi diialnosti na sili : zbirnik pratsi [Economic activities development in rural territories: models and forms. Perspective forms of the organisation of economic activities on village : the collection of works]. Retrieved from: https://www.issuu.com/nnc-iae/docs/19_35_per_for_orh_hos [In Ukrainian].
10. Malovanyi, M.I. & Osipova, A.A. (2020). Kreditni aspekty derzhavnoi pidtrimki silskohospodarskoho vyrobnytstva Ukrainy [Credit aspects of the state support of agricultural production of Ukraine]. *Vcheni zapiski Tavriiskoho natsionalnoho universitetu imeni V.I. Vernadskoho. Seria : Ekonomika I upravlinnia*, Vol. 31 (70), 4, pp. 96-102 [In Ukrainian].
11. Hadzalo, Ya.M., Hladii, M.V., Sabluk, P.T. & Luzan, Yu.Ya. (2020). Modernizatsia derzhavnoi politiki rozvitku aharnoi cfery Ukrainy: vyklyky, shliahi : monohrafiia. [Modernisation of a state policy of development of agrarian sphere of Ukraine: calls, decision ways: monograph]. Kyiv : Aharna nauka [In Ukrainian].
12. Mostovoi, H.I. (2002). Ahrobiznes: derzhavne rehuliuвання : monohrafiia [Agrarian business: state regulation : monograph]. Kharkiv : Osнова [In Ukrainian].
13. Osipova, A.A. (2019). Evoliutsiia ta sutnist derzhavnoho rehuliuвання aharnoho sektoru ekonomiky. Sotsialno-ekonomichni zasady formuvannia ekonomichnoi systemy Ukrainy : monohrafiia. [Evolution and essence of state regulation of agrarian sector of economy. Economic and social situations of formation of economic system of Ukraine: monograph]. Uman [In Ukrainian].
14. Osipova, A.A. (2020). Analiz resultativnosti derzhavnoi pidtrymky silskohospodarskoho vyrobnytstva v Ukraini [The analysis of productivity of the state support of agricultural production in Ukraine]. *Naukovyi visnik Khersonskoho derzhavnoho universitetu. Seria : Ekonomichni nauki*, 38, pp. 37-41. Retrieved from: <http://www.ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/646/637> [In Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia finansovoi derzhavnoi pidtrymky subiekтам maloho ta serednoho : Postanova Kabinetu Ministrov Ukrainy vid 24 sichnia 2020 r. # 28 [About the statement of the Order of granting of financial state support to subjects of small and medium business : The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 28 from January 24, 2020]. Retrieved from: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].
16. Pronko, L.M. & Kylik, N.M. (2019). Napriamy realizatsii derzhavnoi pidtrymky aharnoho sektoru ekonomiky v rynkovykh umovakh [Directions of realisation of the state support of agrarian sector of economy in market conditions of managing]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment : aktualni pytanja nauki i praktiki*, 1, pp. 23-32 [In Ukrainian].
17. Propozitsii Minekonomiki shchodo derzhavnoi pidtrymky aharnoi halusi na 2021-2023 rr. [Offers of the Ministry of Economics on the state support of agrarian branch on 2021-2023]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/na-agrarnomu-komiteti-predstavili-programi-derzhpidtrimki-apk-na-2021-2023-roki> [In Ukrainian].
18. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo. & Zaiats, V.M. (2016). Rozvitok pidpriemnitstva I kooperatsii : institutsionalnyi aspekt : monohrafiia. [Business and cooperation development: institutional aspect: monograph]. Kyiv : NNTs "IAE" [In Ukrainian].
19. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H. & Malik, M.Yo. (2017). Rozvitok malych aharnykh pidpriemstv u rynkovomu institutsiinomy seredovishchi : indikatory ta efektyvnist : monohrafiia. [Development of the small agrarian enterprises in the market institutional environment: indicators and efficiency: monograph]. Kyiv : NNTs "IAE" [In Ukrainian].
20. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H. & Mamchur, V.A. (2019). Rozvitok silskohospodarskoi kooperatsii ta intehtatsiini protsesy v aharnomy sektori ekonomiky : monohrafiia [Development of agricultural cooperation and integration processes in agrarian sector of economy: monograph]. Kyiv : NNTs "IAE" [In Ukrainian].
21. Silske hospodarstvo Ukrainy za 2019 rik : zbirnyk [Agriculture of Ukraine for 2019 : collection]. Kyiv : Derzhanalitin-form [In Ukrainian].

22. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Evropeiskoiu Komisiieiu pro finansuvannia zahodu "Pidtrymka ES dlia rozvitku silskoho hospodarstva ta malyh fermerskikh hospodarsv v Ukraini" vid 28.01.2020 r. [The agreement between the government of Ukraine and the Evropejsky Commission about action financing "Support by the Evropejsky Union of development of agriculture and small farms in Ukraine" 28.01.2020]. Retrieved from: https://www.ips.ligazakon.net/document/MU20011?an=2&hide=true&snippet_id=snippet_222436 [In Ukrainian].

23. Uliachenko, Yu.O. (2013). Konkurentospromozhnist ah-rarnoho sektora ekonomiki: mehanizmy derzhavnoho re-huliuvannia : monohrafiia [Competitiveness of agrarian sector of economy: state regulation mechanisms : monograph]. Kharkiv : Asotsiatsiia doktoriv nauk z derzhavnoho upravlinnia [In Ukrainian].

24. Furman, I.V. & Pronko, L.M. (2019). Formuvannia derzhavnoi prohramy pidtrymky pidpriemstv-ahrovyrobnykiv Ukrainy z urahuvanniam svitovoho dosvidu [Formation of a gov-ernment program of support of the enterprises - agrarian manu-facturers of Ukraine taking into account world experience]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 85-89 [In Ukrainian].

25. Cherevko, H.V. (2019). Derzhavne rehukuvannia diial-nosti ahroholdynhiv v ymovah konkurentsii v silskomu hospo-darstvi [State regulation of activity of agrarian holdings in the conditions of a competition in agriculture]. *Ahrarna ekonomika*, vol. 12, 1/2, pp. 67-78 [In Ukrainian].

26. Shabatura, T.S. & Halitskyi, O.M. (2019). Derzhavne re-hukuvannia v konteksti naroshchennia ekonomichnoho potentsi-alu ahroprodovolchih pidpriemstv Ukrainy [State regulation in a context of escalating of economic potential of the agrarian food enterprises of Ukraine]. *Naukovi zapiski Institutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 3, pp. 89-99 [In Ukrainian].

27. Yavorska, T.I. (2012). Malyi biznes u silskomu hospo-darstvi: teoriia i praktika : monohrafiia [Small-scale business in agriculture: the theory and practice : monograph]. Kyiv : NNTs "IAE" [In Ukrainian].

Rusaniuk V. V. Metrics of efficiency indicators of state support for small entrepreneurship in the agricultural sector

The purpose of the article is to reveal the essence and features of metrics of indicators of the effectiveness of state support for small entrepreneurship in the agricultural sector of the economy in modern conditions.

Research methods. The methodological basis of the study was a set of methods of scientific knowledge of the system and mechanism of state support for small entrepreneurship in the agricultural sector. The achievement of the goal was facilitated by general scientific methods: empirical research (measurement, comparison, and observation), theoretical research (analysis and synthesis) as well as local (specific) analysis of situations (computational-constructive).

Research results. It has been established that state support is one of the components of the state regulation mechanism; a system of preferential financing of priority industries and small entrepreneurship has been established; a system of measures to increase the adaptability and competitiveness of small entrepreneurship in the agricultural sector of the economy of a controlling, executive, legislative nature. It was found that the well-known methods for assessing the economic efficiency of state support for entrepreneurship in the agricultural sector could be combined into groups of methods: structural-territorial and structural-categorical; macroeconomic national; macroeconomic supranational. It has been substantiated that the set of indicators for achieving the goals of state support is reflected in the metric of indicators. Various researchers include various metrics of indicators in the system for assessing the effectiveness of state support for small business in the agricultural sector. Methods for assessing the effectiveness of state support for small entrepreneurship in the agricultural sector can be combined into groups of qualitative and quantitative assessment of budgetary, social, economic efficiency.

Scientific novelty. The essence and features of metrics of indicators of the effectiveness of state support of small entrepreneurship in the agricultural sector of the economy in modern conditions is disclosed and a methodological approach to substantiating the main directions of modification of state support, which contributes to solving the problems of functioning of small entrepreneurship in the agricultural sector of the economy, is proposed. Attention is focused on the main components of expenditures for programs of state support for the development of entrepreneurship in the agricultural sector for 2021-2023.

Practical significance. It is advisable to use the methodological approach as a base in the system for analyzing indicators of state support for small entrepreneurship in the agricultural sector according to the statistical reporting of business entities and macro indicators of the socio-economic state of the country. Tabl.: 2. Figs.: 1. Refs.: 27.

Keywords: government regulation; governmental support; performance indicators metrics; development of entrepreneurship; small entrepreneurship; agricultural sector; crisis; market.

Rusaniuk Vasyl Vasylovych - post-graduate student of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: rusanyuk.ur@ukr.net

Русанюк В. В. Метрики показателей эффективности государственной поддержки малого предпринимательства в аграрном секторе

Цель статьи - раскрыть сущность и особенности метрик показателей эффективности государственной поддержки малого предпринимательства в аграрном секторе экономики в современных условиях.

Методика исследования. Методологической основой исследования послужила совокупность методов научного познания системы и механизма государственной поддержки малого предпринимательства в аграрном секторе. Достижению

цели способствовали общенаучные методы: эмпирических исследований (измерение, сравнение, наблюдение); теоретических исследований (анализ и синтез); а также локальные (специфические) с целью анализа ситуаций (расчетно-конструктивный).

Результаты исследования. Установлено, что государственная поддержка одна из составляющих механизма государственного регулирования, отлаженная система льготного финансирования приоритетных отраслей и субъектов малого предпринимательства; система мер наращивания адаптивности и конкурентоспособности субъектов малого предпринимательства в аграрном секторе экономики контролирующего, исполнительного, законодательного характера. Обнаружено, что известные методики оценки экономической эффективности государственной поддержки предпринимательства в аграрном секторе можно объединить в группы методик: структурно-территориальные и структурно-категориальные; макроэкономические национальные; макроэкономические надгосударственные. Обосновано, что комплекс показателей достижения целей государственной поддержки отображается в метрике показателей. Исследователи в систему оценки показателей эффективности государственной поддержки малого предпринимательства в аграрном секторе включают различные метрики показателей. Способы оценки эффективности государственной поддержки малого предпринимательства в аграрном секторе можно объединить в группы качественной и количественной оценки бюджетной, социальной, экономической эффективности.

Элементы научной новизны. Раскрыты сущность и особенности метрик показателей эффективности государственной поддержки малого предпринимательства в аграрном секторе экономики в современных условиях и предложен методический подход к обоснованию основных направлений модификации государственной поддержки, которые способствуют решению проблем функционирования малого предпринимательства в аграрном секторе экономики. Акцентируется внимание на основных составляющих расходов по программам государственной поддержки развития предпринимательства в аграрном секторе на 2021-2023 гг.

Практическая значимость. Методический подход целесообразно использовать как базу в системе анализа показателей государственной поддержки малого предпринимательства в аграрном секторе согласно данным статистической отчетности субъектов предпринимательства и макропоказателей социально-экономического состояния страны. Табл.: 2. Илл.: 1. Библиогр.: 27.

Ключевые слова: государственное регулирование; государственная поддержка; метрики показателей эффективности; развитие предпринимательства; малое предпринимательство; аграрный сектор; кризис, рынок.

Русанюк Василий Васильевич - аспирант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: rusanyuk.ur@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 09.02.2021 р.

Фахове рецензування: 02.04.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Русанюк В. В. Метрики показників ефективності державної підтримки малого підприємництва в аграрному секторі. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 117 – 127. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106117>

Rusaniuk, V.V. (2021). *Metryky pokaznykiv efektyvnosti derzhavnoi pidtrymky maloho pidpriemnytstva v ahrarnomu sektori* [Metrics of efficiency indicators of state support for small entrepreneurship in the agricultural sector]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 117 – 127 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106117>

* * *